

191293

MÓRICZ
Régi magyar
élet

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

N. 12.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

RÉGI MAGYAR ÉLET

TÖRTÉNETEK ÉS FELJEGYZÉSEK

IRTA

MÓRICZ PÁL

BUDAPEST 1913

SINGER ÉS WOLFNER KIADÁSA

OSZK

RÉGI MAGYAR ÉLET

TÖRTÉNETEK ÉS FELJEGYZÉSEK

IRTA

MÓRICZ PÁL

MAGYART A
MAGYARNAK

BUDAPEST 1913

SINGER ÉS WOLFNER KIADÁSA

VI., Andrásy-út 16.

p. o. h. m. r.
114678

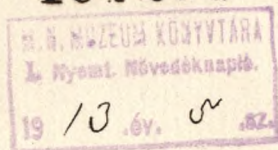

Minden jogot fenntartunk.

OSZK

Nemzeti Széchényi Könyvtár

191293

Herman Ottónak

*a tudós nagy magyar írónak
hódoló szeretettel ajánlja*

a szerző.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Darvay kapitány.

Csokalyon az 1798-ik esztendőben született Darvai Darvay Dániel. Darvay Károly és Csokalyi Fényes Zsuzsánna nagybirtokos szüléktől származott. Az egyetlen Dani urfit elébb otthon a háztanítók oktatták. Még otthon megtanulta a németet és franciát, majd a debreceni kollégiumba került. Ám a tudományok nem kötötték le. A nyugodalmas falusi élethez sem támadt kedve, hiszen gyermekora a napoleoni csaták harcizajától riadozott. Midőn pedig felserdült, a viadalokból megtért rokant vitézek beszélgetésein hevült a lelke. Hozzá a nagy vagyonban korán árvaságra maradt Dániel urfi. Aggódó szülék szeretete sem tartóztatta vissza elhatározásától, a vonzódástól a katonai élet iránt. Alig tizenkilenc éves korában Bécsbe utazott Sárói nevezetű sógorával. A magyar-gárdisták közé akarta felvétetni magát. Kihallgatásra jelentkezett Ferenc császárnál, aki kegyesen rábólintott jellegzetes Habsburg-fejével:

— Wir wer' sön makhen! — nyélbeütjük! — mondotta a császár. A Darvay urfi kérvényének még a szélét is behajtotta.

— Akkor rendben vagyunk, öcsém, — magyarázta az egyik gárdista atyafi, mert az ígétetét még elfelejti a császár, de ha a kérvény szélét is behajtja, ez azt jelenti, hogy megtetszettél neki s továbbra is gondja lesz reád . . .

— Akár a gárdistaruhát is kiszabadhatod magadnak, — vélekedett egy másik gárdista, valamelyik Kállay-fiú Szabolcsból. Azonban másként történt. Dániel urfi a vizsgálatnál nem ütötte meg a gárdisták magassági mértékét és úgy rendelkezett a császár, míg kinövi azt a nagyságot, egy évig maradjon Bécsben az urfi. Mint kadétot a bécsi házagyalogezredhez osztották be. Bécsben hamar eltelt az az egy esztendő, mivel pedig a gárdisták magasságát még egy év multán sem ütötte meg, az audien-cián sajnálkozva dörzsölgette kezét Ferenc császár:

— No, kadét, most mit csináljunk? — kék szemét kérdőleg meresztette a csinos kis kadétra.

— Felséges uram, kegyeskedjék megengedni, hogy tovább szolgálhassak.

— És az anyád, az apád, fiam? — Ferenc császárnak erre is kiterjedt a figyelme.

Darvay lehajtotta fejét:

— Már régen meghaltak . . .

— Hát hová kívánczol?

— Olaszországba. Huszár szeretnék lenni.

— No, persze, huszár! — a császár elmosolyodott, — wir wer' sön makhen!!

Darvay kadét még aznap megkapta az indulási parancsot. Majland (Milánó) volt a kijelölt stációja. A Radeckzy-huszároknál mint hadnagy kezdte meg a szolgálatot. Huszonöt-harminc esztendeig odalent is maradt.

*

Darvay hadnagy nem léphetett a Simonyi óbester nyomdokába. Napoleon császár viharzásai alatt annyi embervér ömlött szét, hogy a vérszegény nemzeteknek jólesett megpihenni. Darvay nem a csatamezőn, hanem a milánói főrangú dámák szalonjaiban aratta diadalait. Radeckzynek is kedves huszártisztje volt. Milánóban szövődött életének a végzetes szerelmi regénye. Milánóban, Erzsébet főhercegnő udvarában ösmerkedett meg egy csillagkeresztes palotahölgygel, aki egy francia admirálisnak volt az özvegye. Özvegy báró Bellegarde-né (született Ghisztelles hercegnő) és a délceg bihari huszár annyira megszerették egymást, hogy a báróné kész volt az udvartól megválni. Titokban, csupán a komornájával és öreg inasával elutazott a messze idegenbe. A bihari félreeső falucskán, a Darvay kapitány csokalyi kuriájában egész esztendőt töltött magányosan. Esztendeig várta szerelmesét; mert esztendőbe beletelt, míg Darvay a Radeckzy-család közbenjárásával keresztülvihette a „kviétáltatását“ és gyanúkeltség nélkül maga is utána mehetett a bárónéjának.

*

Darvay kapitány magas kort ért el. Még élemedett öregségében is délceg katonás alak maradt.

Huszáros szabadszájúságát egész Biharmegyében emlegették. Holta napjáig gavallérosan öltözködött a falún is. Keztyű nélkül sohasem járt ki. Az asztalnál is mindig keztyűben étkezett. Bár öreg korára, midőn már a báróné is elhalt, meg-megesett bizony Dániel úrral, hogy hiányoztak az ujjai a — keztyűjének; sőt a báróné halála után a fösvényység is nagyon elhatalmasodott Dániel úron. Csupán az építkezésekre nem sajnálta a pénzt. Olaszthoni értékes mozaikokkal kirakott úri kastélyával szemben emeletes iskolát építtetett a csokalyiaknak, mivel a régi nádas házikó sértette az izlését. Az emeletes iskola ma is fennáll, egyik nevezetessége a csokalyi Fényes-nemzetség „süppedező nádasok“ között rejtőzködő falújának.

Egyebekben odáig fejlődött a Darvay Dániel úr aggkori fösvényisége, hogy font levesthúsnál többet sosem vitetett ebédre, bárhányan és bárkik voltak is vendégei. Legfeljebb parancsot adott ki a szakácsnénak:

— Szaporítsd a levét, lányom, hogy mindenkinek jusson urasan.

A szép női nemnek kvietált-korában is lelkesen hódolt Darvay Dániel. Öregségében is kísértett a donzsáni-híre. Zsuzsának hívták az egyik öreg, minden zsírral megkent bejáró asszonyát.

— Hé, Zsuzsi, — Dániel úr egyszer így kiáltott az udvaron settengő vén asszonyra.

— Parancsoljon, nagyságos uram, — Zsuzsánna felcsoszogott a széles márványlépcsőkön.

— Hallod-e te vén égetni való, keríts nekem

holnapra három fiatal, ürge fehér cselédet, — szolt Dániel úr.

Zsuzsánna asszonynak felmeredt a szeme. Megcsóválta fejét:

— Talán sok is lesz már az, nagyságos uram? Dániel úr elnevette magát:

— Hej, te vén pokolra való! Hiszen szobát surolni kell nékem az a három asszony . . .

*

Az 1870-es években már Darvay Dániel volt Csokalyon a legöregebbik nemes úr. Téli estéken Dániel úrnál gyűltek össze tanyázni a csokalyi öregebb urak és urfiak. A bihari nábób Fényes Lázár, tiszteletes Simon Benjámín úr, a református pap, a Dániel úr Ferenc fia, Fényes Balázs (ez időszerint a nagy Fényes-családnak egyetlen csokalyi lakos férfitagja), Horváth Imre a huszti várnagy ivadék s a diáki sorban lévő Fényes Gyuláék képezték ezt a társaságot. Ezek voltak az igazi fehér téli esték. A három öreg úr „reszelt retket“ vacsorált. A fiatalágnak hol egy, hol más nehezebb ételt szolgáltak borkorcsolyául; mert a kágyi „rác-ürmös“ öregeknek, mint fiataloknak kedves itókájuk volt. Ezt szürcsölgették esteli harangozásig; de bármire is fordult a beszéd, az öreg Darvay kapitány az ő milánói kalandjairól hallgatott:

— Fiaim, — mondotta, — én olyan életem mentem keresztül, olyan magas állású és születésű egyekkel érintkeztem folyton, ha azoknak a történetét híven elbeszelném, kételkednétek a szavamban, inkább tehát sírba viszem az édes titkokat.

Kvietált-huszárcapitány Darvay Dániel úr nem minden titkát vihette sírba, ódon szekrényke rejteklőkjában halomnyi sárgult levél maradt hátra utána, főurak és nagynevű dámák levélkéi. A fakult betű-barázdákból hervadatlan bájjal mosolyognak és illatoznak a régi baráti érzelmek és regényes szerelemek virágai.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A nagyabonyi nóta.

Milánóban már csak a temetőkert elfelejtett sírkövei hirdetik, hogy valaha ottan is tanyáztak magyar huszárok. Az édesillatú olasz ibolyák szeliden borulnak a magyar sírokra. Kéknefelejts virágairól meg éppenséggel nevezetes a milánói katonai temető. A magyar katonasírok első virágait csókosszájú olasz nők ültetgették el. A virágok hívek maradtak a felejtett sírokhoz. Minden tavaszkor kéknefelejts-tengert fakasztanak. Az 1830-as évtizedben még nem a virágok voltak a csendes emlékeztetők. Milánó zeg-zugos utcáin szilajul muzsikáltak a magyar huszárok sarkantyúi. A huszárkardok hetyke csörrentésére az ablakhoz szaladoztak a nyilazószemű olasz dámák. A milánói San Simpliciano-, Vittorio- és Francesco-kaszárnyákban táboroztak az 5-ös Radeczky-huszárok. Itten támadt az együgyű, de mégis legmegkapóbb magyar katonanóta. A hazai föld imádatának gyönyörűséges

éneke, midőn a hazavágyódó magyar huszárfiúk, csurranós érzésekkel, édesbúsan dalolgatni kezdtek:

Nagyabonyban csak két torony látszik,
Májlandban meg harminckettő látszik;
Inkább nézném az abonyi kettőt,
Mint Májlandban azt a harminckettőt . . .

Bizonnyal a huszárezred tisztjeit is elfogták olykor-olykor ezek a nótaszóval kifejezett hazavágyódások; bár nekik kevesebb okuk volt a búsongásra, hiszen a lángját képezték a lombárdiai seregnek. Ezredük az első kényeztetett lovasezred volt. Gróf Radeckzy tábornagy, az ezredtulajdonosuk, dicsőségének tetőpontján állott. A lombárd-velencei tartományokban az uralkodót helyettesítette. Az olaszok meghunyászkodva mívelték rizsmezőiket. Öreg borokat édesítettek. Narancs- és citromerdők termését hangtalanul szüretelgették . . . A hódítóknak zengett a dal, termett a virág. Radeckzy milánói palotájában nagyobb pompával, kevesebb ceremóniával élt, mint az uralkodó hercegek. Kedélyességével és pazar bőkezűségével elragadta katonáit. A császári fehérdolmányos vén pogány fenékgig élvezte ki kivételes helyzetét, midőn a büszke Habsburgok voltak a lekötelezettjei. Harsogó katonazene muzsikája mellett sűrűn következtek a pazar lakomák és bálók. A tartózkodó olasz arisztokráciát is fénykörébe vonzotta ez a varázsos hírnevű hadvezér. A katonái tűzbe-vízbe készségesen rohantak érte. Az ő „kedves fiai“ mégis elsősorban huszárezredének a tisztjei voltak. Háza: tárcájával együtt: mindig rendelkezésükre állott. Asztalánál mindig

terítették számukra. A pénzt polyvaként szórta szét; hiszen bármennyit túlköltött lakomázásokra, multságokra, pompázásra, kártyán és segélyezésekre, bármilyen óriási adósságokat is csinált a vén pogány, Bécsből mindig rendezték zavaros ügyeit. Mint szenvedélyes kártyás a hivatalos pénzeket, ezredének a pénzét is többször a zöldposztós asztalra dobta, neki ezt sem rótták fel, sőt aranyesővel szórta tele szeszélyes, kicsapongó útjait . . .

A magyar huszártisztek gavallér ideálja, a leggazdagabb magyar nemes, ittebei és eleméri Kiss Ernő kapitány is a Radeckzy ezredében szolgált. Több millió forintnyi évi jövedelmét Milánóban költögette el a nábob, aki, költséget nem sajnálva, a svadronját is külön huszárdíszben járatta. A társaságokra is vagyont költött el. Csupán a Párisból szegődttetett francia szakácsának húszezer frank évi bért fizetett. Persze a kártyás ezredtulajdonosnak és hadvezérnek a tisztjei is kézben forgatták az ördögkoma haminckétlevelű bibliáját s mert a pénz nem izgatta Kiss Ernőt sem, a nagygyakorlat alkalmával egymás telivér lovaira kártyáztak, ami nagy szó, mert hiszen huszáréknál a ló az első. Talán még az asszonynál is az elsőbb? . . . Darvay Dániel főhadnagy a gyalogsági dobon két remek arabs paripát nyert el nábob bajtársától. A nyereséget kilovaglás közben egy fogadással is megfejezték. A kisvárosi emeletes ház ablakából — virágbokrétaival kezében — mosolyogva hajolt ki feléjük egy kedves olasz női ismerősük. Darvay az emeletes épület hosszában neki- és a magasba felugratta imént nyert hátaslovát, mire a meglepődött szép

asszony magához tért, már a főhadnagy kezében illatozott a lóhátról elragadott virágbokrétája.

A Radeczky-huszárezred tisztjeinek milánói életében a virágoknak és szép asszonyoknak nevezetes hely jutott. Míg a más fegyvernembeli tiszteket mellőzték a milánói olasz főúri világ szalonjaiban, a Radeczky-huszárezred gavallér tisztjeivel együtt éltek és szórakoztak. A huszártisztek Kiss Ernő vezérletével maguk is többször adtak fényes bálokat. A huszárezred zenekarába sok hazai cigánymuzsikus került. Tombolt a hegedűjök, riadózott a török sípjuk egy-egy toborzósúl, mert a daliás magyar táncokat is bemutatták ilyenkor és az olasz asszony nem lett volna igazi asszony, ha meg nem szereti a szilaj férfias magyar huszárt. A milánói cimeres öreg palotákban bizony szövődtek is édes barátságok, kalandos szerelmek selyemfátyolos regényei. Még a „majlándi“ híres dómot is találkáik közvetítő helyéül használták fel.

A szépséges fiatal P. örgrófnét féltékenyen őrizte, cselédségével is vigyáztatta az öreg örgróf. Egyedül a dóm-templomba bocsájtotta el gyanútlanul, noha azért a hintó bakjáról még itten is a dóm előtt füleltek a libériás kémek. Fürkésző szemmel lesték a nagy-misék végét, hogy a templomnál kikre tekint, kikkel beszél a szegény fiatal grófné. Soha nem tapasztaltak semmi gyanúsat. Igaz, hogy sem az öreg örgrófnak, sem a kémjeinek nem jutott eszébe, miszerint a majlándi-dómnak nemcsak a tornya, hanem az oldalajtója is sok. A grófné ilyen oldalajtócskán surrant ki a szomszéd ház meleg fészkébe, ahol már várta főhadnagy úr

Darvay . . . A szerelmesek a mise végéig együtt tölthették az időt. Azután magányosan libbent ki hintójához a fátyolozott arcú szép asszony. Már ilyenkor ismét a főajtaján jött ki a dómnak, annak a híres majlándi-dómnak, amelynek a tornyaitól — a San Simpliciano-kaszárnyában — oly édesbúsan dalolgatták a hazavágyódó huszárlegények:

Inkább nézem az abonyi kettőt,
Mint Májlamban azt a harminckettőt . . .

OSZK

Nemzeti Széchenyi Könyvtár

A Radeczky-huszárok.

Milánóban 1830-tól 1836-ig különösen vígan éltek a magyar huszárok. A San-Vittore-, „San-François“- és a külsőbb fekvésű San-Simpliciano-kaszárnyákban tanyáztak az 5-ös huszárok. Radeczky apó, a felső-olaszországi hadvezér volt az ezredtulajdonosuk. A Radeczky-huszároknál az egyik legdélcegebb tiszt úr „le capitaine Darvay de Darva“ volt. Az 1830-as esztendőök elején még mint „premier lieutenant“ szolgált Darvay Dániel Kiss Ernő kapitánnyal, a későbbi honvédtábornokkal együtt. Kiss Ernőnek a bihari nemes Darvay volt a legbizalmasabb barátja. Illett rájuk a festői egyenruha. Szürke prémes mentéjükön és dolmányukon ragyogó pompával emelkedett ki az ezüstös fehér zsinórozás. Ezüsttel volt kipitykézve a dolmányuk. Pipacspiros nadrágjukon is ezüstfehéren havazott a művészi vitézkötés. Már a piros tarsolyuk arany-sujtásos volt. Piros selyemmel elegyes nehéz arany-zsinórmunka volt a derékövük. A tiszteknél a ka-

kastoll-forgós, pipacspiros csákót is hamvas arany-paszománt szegélyezte körül. A vékony ezüstzsínórral cifrázott dolmány gallérján még akkor nem volt csillag. Nem csillaggal jelezték a tiszti rangot. A lovassági „kartus“, az ezüstös löszertáska átalvető-szíjján vertaranyból begyeskedett egy tömör orosz-lánfej, annak a szájából csüngő egyszeres, kétszeres vagy háromszoros aranyláncocskákkal jelezték a tisztirangot — századosig. Ámde bármilyen festői is volt ez a tisztiruha, a Radeczky-huszárok sem mindig és mindenütt pompázhattak benne. Az olaszok osztrákgyűlölő ellenérzése a huszárviselőre is átháramlott. Milánóban az olasz főúri társaság, az örgróf Pallavicini, Wisconti-Ajmi márk, d'Adda marchesa, Cicogna, Tanzy, Alborghetti, de Nobili, Carcasola, Mazzoni-Frosconi, Litta, Corty gróf, báró s más főúri családok vendégségein mindig polgári ruhában jelentek meg a Radeczky-huszárok. Került ugyan egy Denois nevű barátjuk, egyszemélyben eladólányos családapá is, aki Darvayéknak küldött leveleiben többször megírta, hogy „ceremónia nélkül: csizmásan“ menjenek hozzá.

Az Erzsébet főhercegnő, Radeczky fővezér, Hartig gróf — le comte de Hartig Gouverneur de la Lombardie — és nejének, született Grundemann grófnőnek az estélyein meg már, szinte tüntetés-szerűen, teljes huszárdíszben kellett megjelenniök; valamint egy akkor Milánóban lakos Batthyány grófnál is. Marquis of Hertfordnak, egy angol lordnak az estélyei is kiválóan fényesek voltak. Az egykorú francia meghívók, jellegzetesen pici, gyöngéd névjegyecskék felvarázsolják az akkori milánói

szalonok élénkségét. Angol, francia, sőt orosz arisztokraták is sűrűn forgolódtak ott. Grófok, bárók, lovagok a családjukkal. E nemzetközi társaságból például megemlítem a Ferraudy, de Sommery, Dufaure, de Montmirail, Aubry, de Souville, Campbell, Hamilton, Sorell, Samojloff-Pahlen, de Heuwall, Maury, de la Bedolierre neveket. A Radeczky-huszárok gavallérjai közül Kiss Ernő kapitányon és, a mulatságok főrendezőjén, Darvay főhadnagyon (premier lieutenant) kívül egy Briche (?) őrnagy, le comte Antoine Wenkheim, Leikam, Roszner báró, Buday báró, de Csillag, Kovatch, Coline, Hrdliczka, Bordolo kapitányok, comte de Wratislaw hadnagy, bizonyos Francois de Kvassay, Rohonczy és gróf Somssich nevűek említetnek többször Denois bárónak Darvayhoz intézett leveleiben. Vajjon ebbe a szépasszony-barát, mulatós huszár-kompániába miként élte bele magát a nagyontisztelendő Samuel von Harsányi, a kenetes derék „k. k. Lomb. Venet. protestantischer Feld-Kaplan?“ . . .

A mulatságokból ugyanis soha ki nem fogytak a Radeczky-huszárok. Az osztrák tiszteknek általánosságban véve nem volt tanácsos egyedül bolyongani — éjjel — Milánó sikátorain; mert az olasz hazafiak nem csináltak lelkiismereti kérdést a szerintük helyénvaló tördöfésből. Ugyanekkor a Radeczky-huszárezred magyar tisztjeit valóságosan ünnepelték az olasz főúri körök is. Estélyekre, ebédekre, whiest-partira, kirándulásokra hivatgatták őket. Kiss Ernő, Kovách, Coline kapitányok és Darvay főhadnagy forgolódtak bizalmasabban a báró Denois házánál. Denois leginkább Darvay út-

ján, a Darvayhoz intézett leveleiben hivatolta meg a három kapitányt is. Kiss Ernő alighanem Milánón kívül állomásozott, mert Denois egyik levelében így írta:

„Ha Kiss kapitány úr ma bejött Milánóba és holnap is itt marad, — mon cher Darvay, — szíveskedjék megkérdezni, nem ebédelne-e holnap délután öt és fél órakor velünk? Csak arra kérem, hogy ezt velem előzetesen tudassa, mert azt akarnám, hogy ne kapjon túlságosan rossz ebédet. Hiszen ő nemcsak a jólevéshez, hanem a jó ebédek adásához is hozzá van szokva . . .“

A Kiss Ernő kapitány ebédjein a kitűnő ételfogásokkal vetekedtek a borok is. Bizonyosságai, hogy egy ízben Denois báró mintegy száz palack Sauterne-t „engedett át“ Kissnek hat frank helyett ötért; más alkalommal ugyanannyi (fehér és piros) bordóit hat frankjával, levélbelileg kiemelvén, hogy „ritka jó borok“ s neki is annyiba kerültek „helyben“ Bordeauxban.

Darvay nagy népszerűségéről is írott bizonyságok maradtak fent. Báró Denois és a dámák leveleikben: „bakonyi hadnagynak: — lieutenant du bakoni“, — „gránátos hadnagynak: — lieutenant de grenadier“, — majd „Radeczky-huszárnak“ s többször „ő felsége szardiniai huszárezredének hadnagya“ címen emlegették a jókedvű huszárt. A kedveskedő levelezésekből, meghívókból, névjegyekről az is kitűnik, hogy Milánóban francia volt a szalonok nyelve.

Kiss Ernő kapitány a sok felejtethetetlen cécózás után egyszer megszorította Darvayt:

— Te, Dani, — úgymond, — már én restellem, hogy mindig csak mi legyünk a vendégek . . .

— Igazad van, bajtárs, — felelte Darvay, — egyszer már nekünk is viszonzni kellene ezt a sok vendégeskedést.

— Már én gondolkoztam is efelől, Dani. Itt a kaszárnyában kerül elég nagy terem, ha valamelyiket kitakarítottatjuk és feldíszítettjük, olyan estélyt rendezhetünk itt, hogy holtig megemlegetik az olasz dámák.

— Megbocsáss, édes Ernőm, de ha kaszárnyában rendezed a bált, előre is mondhatom, csupán az urakra számíthatunk, a dámák mind otthon maradnak.

— Már miért maradnának otthon?

— Mert ez a hely kaszárnya. Azután meg a te kedvedért a kaszárnyák apró fekete jószágait sem szedegetik fel azok az olasz főúri dámák . . .

— Ehe, — Kiss Ernő elnevette magát, — igazad van. De, hát mit csináljunk?

— Kedves Ernőm, ugy-e bizony, hogy van Milánóban sok lakatlan főúri palota, mi meg úgyis jó viszonyban vagyunk mindnyájokkal, neked szívesen ideadják, tehát béreld ki valamelyiket. Meglásd, ha majd azután ott tartunk estélyt, eljönnek a dámák is.

— Elhiszem azt; de az ám sokba kerül.

— Édes Ernőm, csodálom, hogy éppen te beszélsz így! Hogy te mondod ezt. Hiszen, ha nem sajnálod a pénzt a svadronyodra, — midőn a legénységedet állandóan extra-ruhában és új felszereléssel pompáztatod, — ne sajnáld a költséget a

magyar úribecsületért sem. A huszárjaid kiöltöztetéséért úgysem kaptál báróságot. Meg sem látták...

— No, ebben is igazad van, — az ittebei és eleméri fejedelmi vagyon gavallér ura elnevette magát, — azonban tudhatod, kedves Dani pajtás, hogy én nem szeretek ilyesmivel bibelődni. Ha tehát magadra vállalod a rendezést, örömmel belemegyek.

— Jól van, Ernő! Én is belemegyek érted, — felelte Darvay, — ám intézkedj a bankárodnál, hogy kívánságom szerinti pénzzel kellőleg ellásson.

— Kérlek alássan . . . — —

Darvay elébb palotát bérelt. Azután ezüstne-műért, díszholmikért, a válogatottabb butordarabokért Párisba utazott. Jó francia szakácsot is fogadott fel, majd — visszatérvén — fejedelmileg berendezték a palotát s csak ekkor küldték szét a meghívókat a „Radeczky-huszárok estélyére“. Még a Kómó-tavától is Milánóba tódult az ismerős arisztokrata társaság. Az olasz dámák szépséges lányait is bokrétástól vitték a huszár-bálra. Kiss Ernő megelégedhetett a diadalával. Annyi vérbeli olasz úrhölgy sohasem gyült össze a Radeczky báljain sem. Milánóban ezentúl felkapták a Radeczky-huszárok multságait, mert Kiss Ernő továbbra is fentartotta a tisztikar fogadóhelyéül a palotát. Mégis egy csiklandós, igazi huszáros kalandon a Radeczky tábornagy bálján esett keresztül Darvay. Széles-vállú, domború mellű, de lányosan karcsú derekú huszár volt Darvay. Olyan karcsú volt, hogy az olasz grófnők ráfogták, hogy fűzi magát; sőt hogy megbizonyosodjanak a karcsúságáról, két grófné fogadott is rá. A tréfaszerető Radeczkyt is bevon-

ták a különös fogadásba. A bálteremből elkülönített szobába húzódtak a grófnők, Radeczky a gyanútlan főhadnagyot is idevezette. Darvay meglepődött a különben kedves ismerős Corty grófné és a híres szép P. örgrófné láttán. Alighogy bókolhatott nekik, Radeczky katonásan rászólt:

— Hadnagy úr, gombolja ki a dolmányát . . . Darvay elképedt.

— . . . ? — kérőleg s kérdőleg nézett Radeczkyre.

Az öreg kegyelmes felmordult:

— Tán nem értett meg a hadnagy úr? Azt mondtam, hogy gombolja ki a dolmányát.

— Pardon! — Darvay összecsapta sarkantyúját. Féloldalt fordult és kigombolta a dolmányt. A hármas csoportra villantott. Várta, hogy mi lesz most? . . . Még ilyent nem ért Radeczky-huszár. Elsőbb Corty grófné lépett hozzá és se szó, se beszéd, merészen benyult a huszárdolmány alá. Puha kezecskéjével végigtapogatta a főhadnagy mindkét oldalát; majd hamiskás mosollyal és meghajlással visszalépett. Ám, ez még nem volt elég. Most a szépséges fiatal P. örgrófné lépett Darvayhoz. Szégyenlősen lesülyesztette a szempilláit és remegő kis fehér kezét szintén benyujtotta a huszárdolmány alá. Ettől a kéztapintástól ugyancsak kipirult a huszár, nekiveresedett a tűzlángszemű grófi menyecske is. Radeczky kacagásra fakadt:

— No, te bakonyi huszár, most már begombolhatod a dolmányt! — azzal az öreg kegyelmes úr karoncsípte a gyönyörű P. örgrófnét; az ámuldozó Darvaynak az idősebbik kackiás Corty grófné ju-

tott, aki a bálteremben nevetve világosította fel a meglepődött és felcsiklandozott Radeckzy-huszárt.

— Mon cher Darvay, úgy értse meg, voltaképpen egy fogadásról volt szó. Fogadtam P. örgrófnéval, hogy maga fűzőt visel . . . Ehehehe! A grófné meg azt állította, magának nincsen fűzője, s ime megnyerte a fogadást. Ám, nem bánom. Mint vesztés fél szívesen rendezek két estélyt a Radeckzy-huszárok tiszteletére . . .

E beszélgetés közben P. örgrófné hozzájuk sietett. Szinte lángolt a gyönyörű nagy barna szeme s kipirultan nyujtott kezét Darvaynak.

— Kedves Darvay, amiért a fogadást megnyertem, megfizetek magának. Ugy-e, elfogadja emlékül az arcképemet? . . .

Csokalyon a Darvay-családnál még ma is megvan a gyönyörű olasz grófné olajfestésű nagy képe. Annak idején talán nem is ok nélkül rebesgették a milánói dámák, hogy a szépséges örgrófné a „lieutenant du bakoni“ dolmánya alatt felejtette szívét, amikor a Radeckzy-husár fűzője után tapogatódzott?

*

Darvay Dániel 1836-ban megvált Milánótól. Mint kvietált-kapitány hagyta el a Radeckzy-huszárokat. Sem a tüzes szemek, sem a Kiss Ernő barátsága, sem a Radeckzy tábornagy kitüntető jóindulata nem tarthatták vissza a Radeckzy-huszárt. Hazajött Biharba. A világtól teljesen félrevonult a milánói szalonok dédelgetett gavallérja. Csokalyi kuriájában telepedett meg. Soha többé nem kötött kardot. 48-ban sem. A császár hívására sem. Még

egyszer, utoljára találkozott Kiss Ernővel. Kiss már akkor honvédtábornok volt. A honvédsereg élén vezérkedett Délmagyarországon. Ittebére hívatta el milánói régi bajtársát, Darvayt. Már akkor felperzselték a Kiss Ernő eleméri kastélyát. Milliókat érő műkincseitől kifosztották a kastélyt. A romoknál találkozott a két jóbarát. Néhány nap múltán örökre elváltak. Kiss Ernő, mint a szabadságharc egyik vértanúja fejezte be életét. Bajtársa, a szalonhős Darvay békés egyhangúságban megöregedett. Szófukar, különcködő falusi úr vált belőle. Édes titkait egyetlen Ferenc fiának sem fecsegte el. Az elmúlt álmokat, kiégett örömöket magával vitte a csokalyi temetőbe . . . Némelykor — aranykék őszi verőfényben — susogni kezd a nádas az Érvizéből. Sejtelmes szelid hangok támadnak a virágzagú csokalyi mezőn. Talán a milánói szép dámák kóbor lelkei sóhajtoznak ilyenkor a Radeczky-huszar után?

A Tiszák.

A Tisza-család első ösmert őse 1332-ben a Károly Róbert király temesvári udvarában tünt fel. Ez a „Tisza mester“ ajtónálló belső vitéze volt az udvarnak és Erzsébet királynétól Ladány-birtokot kapta adományul. Azontúl történetileg kevésbbé ismert a Tiszák szereplése, hanem az utolsó száz évben annál jelentősebben vezérkedtek és nemzedékek ajkán, meggyőződésében súlyos fogalommmá jegesedett a Tisza-név. Nagyapa, apa és az ifjabb ivadék: Tisza István gróf vezéregyéniségek, akiknek a nevére táborok esküdtek hűséget vagy ádáz harcot.

Borosjenői Tisza Lajos, a nagyapa, mint teljeshatalmú biharországi adminisztrátor, fegyverrel verette ki a vármegyeházából a kemény ellenzéki nemeseket. Midőn azonban a szabadságharc után a császár egyik tábornoka részéről valamiféle kicsinyes bántódás érte — váradi kuriájában — Tisza Lajost, a kérlelhetetlen úr többé sohasem tette be lábát Váradra. Még az udvar politikáját képes volt

szolgálni, hanem a császár baloskezű szolgálait közelről nem tűrte az egykori vaspálcás kényúr.

A fiát, Tisza Kálmánt, meg hajsza lépés választotta el, hogy mint „lázadóval“ bánjanak el vele. Az emlékezetes pápens-forradalom alkalmával, mint a szalontai református egyházmegye lelkes fiatal kurátora, rettenthetetlenül vezérkedett a helvét hitvallású tiszántúli református egyházkerületnek a debreceni kistemplomban — császári tilalom ellenére — megtartott közgyűlésén. Ahol Hanke császári biztos, bizakodva a kivezényelt gyalogság, lovasság, tüzérség erőszakos hatalmában, kalpagját az Úrasztala előtt felcsapta és — kezében az irott császári rendelettel — kevélyen így förmedt fel:

— A rám ruházott hatalomnál fogva, ő felsége a császár nevében ezennel feloszlatom ezt a lázadó gyűlést.

A református világiak és egyháziak felülről támadott felekezetük jogainak és szabadságának megvédelmezésére gyűltek össze a templomban, a templomi székéből felállott az agg Balogh Péter püspök és a gyűlés sorsát eldöntő rögtönzéssel felelte vissza:

— Én pedig az én Uram-Istenem nevében ezennel megnyitom a gyűlést.

Az akkor még fiatal Tisza Kálmán egyik előkészítője volt ennek a történelmileg nevezetes, súlyos gyűlésnek. Nem a megrökönyödött hatalmon mult, hogy Tiszáékat, mint lázadókat, hadbíróság elé nem állították. A nemzet kitörésétől riadtak vissza.

Apai nagyanyja után az ős gróf Teleki-családdal vérrokon Tisza István, az unoka. A magyar nemzet történelmében kiváló erdélyi hazafinak Széki gróf Teleki Mihálynak leszármazója Tisza. Apafi Mihály fejedelemnek volt kancellárja ez a híres államférfiú; de ugyanez időtájt szerepelt Erdélyben Tisza Istvánnak atyai ágon való őse is. Ez a borosjenői Tisza István főispáni méltóságot viselt és mint kiküldött „török követ“ a szultán konstantinápolyi udvarában többször megfordult. Haller Gábor (1663-ban) felőle írta Apafinak:

„Az Tisza uram discursusának mennyire kellessék Nagyságodnak helytadni, ez dolgok naponként világosítják, — közmagyar szó, Kegyelmes Uram: minden botnak végén a feje. Nemcsak eleit, hanem utólját (is) kell nézni a tanácsnak; könnyű feltalálni némely serény elmének a dolgot, de annak eleit, közepit és végit megfontolni megért elmétől lehet, ennélkül pedig veszedelmes a serénykedő elme; melyhez képest, mely gyengén állanak most a dolgaink, igen tapogatva kell cselekedni (tudniillik némely a törökkel tisztázandó dolgok forogtak szóban).“

Amit Haller Gábor 1663-ban írt az István gróf hasonló nevezetű őséről, István gróf pályafutására is illik. István gróf sem igen szokta számításba venni, hogy minden botnak végén a feje . . .

*

Édesanyjai ágon sem közönséges családok leszármazója Tisza István. Nem a címerekre értem a közönséges szót. Hiszen századok fénye ragyogja

körül az Európa hadi- és udvari-történelmébe beiktatott gróf Degenfeld-Schomburg nevet; mely névnek és címernek a magyar földön meggyökerezett viselői is igazán érdekesek és érdemesek. Az a délceg gróf Degenfeld-Schomburg vértés-kapitány, aki a mesésvagyonú magyar nábóbnak, bökönyi Bekk Pálnak Paula leányát nőül vette, kiváló főúri családot alapított a Hajduságon. Református egyházuk és magyar hazájuk iránti példás hűség, áldozatkészség jellemezték, jellemzik ma is a Degenfeld-Schomburg kapitány leszármazóit. A nép kedves emlékezése szerint a téglási nábób Paula lányával egy hijján száz, azaz kilencvenkilenc falút kapott — hozományul... Egyébként a Bekk Paula aranyos kezéért a csínyjeiről, szertelen virtuskodásairól hirhedt, Vas Gerebentől és Jókaitól regényhőssé avatott füredi földesúr — Jósá Gyuri — is pályázott. Csupán a betyáros viselkedésén, leirhatatlan csínyjén mult, hogy a háztűznéző vacsora után, a karikagyűrű átnyujtása helyett, azt jelentette neki a huszár:

— Nagyságos uram, be van fogva! A hintója előállott.

És jól is volt, hogy ez így történt. Jósá Gyuri markában sárrá vált volna még a szín-arany is; így pedig a Degenfeld-Schomburg kapitány és a Bekk Paula leszármazói a magyar hazának, főként a magyar református egyháznak vezérférfiaivá nevedektek. Az Imre gróf a tiszántúli református egyházkerületnek évtizedeken legnépszerűbb főkurátora volt. A szabadságharc gyászos végeztével elítélték őt is, Haynau bukása előestéjén, tromful

Bécsnek, váratlanul kegyelmezett meg neki egész tömeg hazafival együtt. Ennek az Imre grófnak, aki Tisza Istvánnak anyai ágon egyik legérdemesebb őse volt, több vármegyére terjedő uradalmain, az elnyomatás időszakában, a gazdatisztjei és egyéb bizalmas intézői mindnyájan a bujdosó honvédtisztek közül kerültek ki, sőt a sok ezernyi cselédsége között is első helyre tette a volt honvédet.

Imre gróf utóda, a Pál gróf, mint vagyonszerző- és gyarapító-gazda tűnt ki. Még vagyonánál is büszkébb volt a négy gyönyörű, kedves leányára és mikor férjhezadta őket, Pál gróf mondta el:

— Hercegtől a nemes emberig mindenrangú vőm van nékem . . .

Az egyik Degenfeld-leányt Odescalchi herceg, másikat Károlyi gróf, a harmadikat Podmaniczky báró vette nőül, a negyedik, az Ilona grófnő, a nemes ember felesége lett . . . Igaz, hogy ez a nemes nem kevesebb ember volt, mint borosjenői Tisza Kálmán, az István gróf édesapja.

*

A családiasság mindig jellemezte a Tiszákat. A Tiszák női, mint férfiai mindennél inkább szeretik és becsülik a tűzhelyt. A Tiszák gyermekei nem kerülnek cselédkézre. Midőn már annyira serdült a fiugyermek, a debreceni kollégiumból hoznak mellé nevelőt. S mert buzgó reformátusok a Tiszák, a teologia első diákját választják ki. Így például az egyik Tisza-fiúnak, a költőies lelkű Domokosnak,

Arany János volt a nevelője, — István gróf mellett a történetíró Géressy Kálmán nevelősködött. Az ilyen „instruktorokat“ is valósággal családtagul becsülik Tiszáék, kik már a ringó bölcsőnél egyengetni kezdik a gyermek útját. István gróf, mint elsőszülött, különösen szemökfénye volt a szülőknek. István gróf bölcsőjénél még a kifelé rideg Tisza Kálmán is felmelegedett . . . Abban az időben történt, hogy a pólyás babát meglátogatta a nagyanyja, a született Teleki Julia grófnő; meghatottan hajolt kis unokája bölcsőjére s becézőleg mondta:

— Édes, aranyos kis Pistám . . .

Biharországban így beszélik, Degenfeld Ilona grófnő, a Pista gyerek bájos fiatal mamája megütődötten pillantott anyósára. Ekkor mondta a Tiszákat jellemző kijelentését:

— Kedves mama, ne nevezze a fiunkat Pistának. (Ez árthat a — karrierjének.) Legyen ő csak István.

*

Bogdi Papp Elek bátyánk, a nádudvari hajduknak huszonöt évig népszerű öreg követje, egyszer deputációt vezetett Gesztre. Még a Tisza Kálmán miniszterelnöksége idején történt ez. A küldöttséget elkísérte az egész ország Patay „Pista“ bácsija is. Tisza Kálmán ebédre is ott fogta az urakat. Ebéd után a csibukot sem engedte el s mivel a fiatal Tisza urfi ott sündörködött a vendégek körül, az apja rászólt:

— István fiam, hozzá! csibukot a bácsiknak.

Papp Elek, midőn meghallotta a kurtanadrágos

Tisza-gyerek ilyen komoly megszólítását, az öreg Patayhoz fordult:

— Hej, Pista bátyám; hát belőled lesz-e valaha István?

Tisza Kálmán elnevette magát . . . Pedig hiába öregbítették Istvánnak a Pista gyereket, közszájon mindig Tisza Pista volt s maradt a neve. I. Pista volt a Károlyi, II. Pista a Tisza. Rakovszky ellenben Stefi és nem Pista. Ami nagy különbség.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Bihari kortesek.

A leglomhább magyarnak is felbizsereg a vére, midőn a kortesvezérek kibontják és meglengetik a zászlót. A korteskedés közben minden nyugati caf-rang lehámlik az újkor nyomása alatt meglapult magyarról. Felvirrad az ősi virtuskodások hajnala. A szép beszéd pengő aranypénz becsével vetekszik. A kortesvilágban tűnik ki igazán, hogy a magyar a szép beszédet, a sok beszédet mennyire szereti — hallgatni... A jószavú, az úgynevezett „svadás“ ember nálunk mindig könnyebbszerrel haladt előre, mint a hallgatagon cselekvő bölcs. A magyar falu mostani nehéz viszonyaink között is ékesszavú pap-jára és követjére a legbüszkébb.

A kortesvilágnak a leghangosabb szójátszói minden időben a fürge és leleményes kortesek, akik nagy családfájú ősökre tekinthetnek vissza. A Kos-suth Lajos követte választásakor Pest vármegyében nem kisebb hazafiak voltak a kortesvezérek, mint Batthyány Lajos gróf és Podmaniczky Frigyes báró, aki naplójában is megörökítette „váci“

követválasztó hadjáratának kortes - éleményeit. Mégis vérbelibb kortes-király nem került a magyar földön Biharország történeti nevű fiánál Beöthy Ödönnél. A fokosnak fénykorában a „liberális“ nemességnek az ifjú Beöthy Ödön volt leggyűjtöbbszavú, körülrajongott népszónoka. Ez a szenvedélyes férfiú egyetlen maró szavával, végig szűrő megjegyzésével örök időre pellengérezte, sőt letörte az ellenfelét. Pedig az első felszólalása alkalmával teljes kudarcot vallott Bihar vármegye ódon tanácskozó termében. Ennek a kudarcnak érdekes a története.

Beöthy Ödön a gazdag földesúri család ivadéka, süldőlegény korában, a katonaságnál próbált szerencsét, de — miként Petőfi — Beöthy sem vitte tovább a közlegénységnél. Hamarosan ott is hagyta katonáékat. Hazament az ősi kúriába. Azonban a rendkívüli akaraterő otthon is kitört belőle. Elhanyagolt tanulmányait magánúton pótolta. A mai középiskolának megfelelő osztályokból kitűnően vizsgázott le. Mindjárt kedve támadt a közszerepléshez is. Bihar vármegye közgyűlésén nem kis fába vágta ellenkedő természetének baltáját. A vármegye nagyesszűnek és ékesszavúnak elismert főjegyzőjét Szarukánt támadta meg. Persze balul ütött ki a szűzbeszéd. A szónoklásban gyakorlott és nagyobb tudású főjegyző apróra törte Beöthy érvelését. Bizony kikacagták a merész ifjú szónokot. Viszont Beöthyre meg az a legszebb jellemzés, hogy az első csúfos kudarcától nem kedvetlenedett el. Belátta: köszörületlen a kardja, fogyatékos a tudása. Félrevonúlt. Évekig nem hallották hírét. Biharkovácsi

kúriájában egy kiváló oktató irányításával tanúgatott jogot, történelmet, mindent, amivel későbbi országosan elismert tekintélyét megalapozta és négy év múltán fényesen kiköszörülte az első csorbát. Az aranyaszájú főjegyző, kinek a neve kezdő szótagját zsebkendőbe dugott orral ejtette ki, letört mellette. A báródsági büszke oláh nemesek, akiknek a „báródsági bikának“ nevezett nagyszakállú Venter Koszta volt a híres kortesvezérük, menten kapitányuknak választották Beöthyt. Azontúl a bihari „restorációkon“ báródsági fokosos seregével többször döntött Beöthy, mert senki sem tudta veszedelmesebben felgyújtani a szenvedélyeket. Vaskos élceit rettegték az ellenfelek.

Eleinte egy úton haladtak Bihar másik jeles fiával, Tisza Lajossal. Követtársak is voltak együtt. Midőn pedig Tisza Lajost bihari adminisztrátorrá nevezték ki, a vármegyének már alispánja volt Beöthy. Ebből az időből támadt személyeskedésig fajult engesztelhetetlen gyűlölködésük. Az egész vonalon megindult az ádáz harc a liberális és konzervatív nemesek között. Beöthyék nevezték el Tisza Lajos nejét, született Teleki Juliánna grófnőt „dajka Julinak“. A grófnő ugyanis, mint okos és hűséges feleség, férjének minden cselekedetéhez hozzászólt. A pellengért semmiesetre sem érdemelte; no-de Beöthy Ödöntől kiméletet nem várhatott senki. Amikor egyszer például a sógorával összeakaszkodott, parancsban adta ki a béreseinek, hogy e naptól minden rudasökrét nevezzék — Bigének. Tudniillik: Bige volt a sógor családi neve.

A hagyományok szerint Beöthy Ödön odáig

vitte a szabadelvűséget, hogy az esküvőjét sem templomban tartotta meg. A Beöthy-birtokon talán még terpesztgeti lombkoronáját az az öreg tölgyfa, amely alatt az esküvő megtörtént... Beöthy Ödönnek kitartó konokságából sokat örökölt nem kevésbé tehetséges és engesztelhetetlen kuruc fia: Beöthy Ákos is; a ki 1868-ban a „bihari“ kerületben lépett fel, mint képviselőjelölt, de mert Gáspár 48-as honvédtábornokkal szemben elbukott, holtaig elkerülte Bihar vármegyét, amelynek egyik nagybirtokosa volt.

*

Abból a büszke nemes Szilágyi-családból származott Szilágyi Ferenc váradi törvényszéki bíró, mely család ma is birtokos Berettyóújfaluban és Micskén. Székely eredetűnek vallják magukat. Szilágyi Ferenc „fekete húnna“ is nevezte magát s a Biharországban emlékezetes hírű pecsovicznak, a nagyévtágyu Szilágyi Lajosnak volt a fia. Annak a Szilágyi Lajosnak, akiről a Beöthy Ödön idejében, a 30-as, 40-es esztendőök küzdelmei alatt rigmust is faragtak a liberális-nemesek. Ráverselték, hogy az öreg úr királyi adomány alapján dézsmát szedeget a pályi erdőség fekete rigóinak tojásaiból... A fia, Szilágyi Ferenc messze távolodott pecsovic apja nyomdokaitól. Köztársasági érzelmű embernek vallotta magát. A köztársasági eszmék iránti rokonérzésből tanult meg franciául is. Állandóan francia könyveket és francia köztársasági lapot olvasgatott. A szabadságharcban Kossuth Lajos mellett szolgált, mint miniszteri fogalmazó és Kossuth annyira megbízott benne, hogy jelentékeny pénz-

küldeménnyel bizalmas küldetésben Bem apóhoz is leküldte. Világos után Szilágyi Ferenc nem menekült ki külföldre. A hazai földön bujkált, mígnem Micskén fedél alá jutott a Baranyi Imre házánál. Most hasznát látta francia nyelvtudásának, a Baranyi családnál mint francia tanító szerepelt és az egyik kedves Baranyi kisasszonyt addig tanítgatta az „aimer“ ige hajtogatására, mígnem komolyan és magyarul is megszerették egymást. Férj és feleség lett belőlük . . . Ezt a fekete hún Szilágyit rendkívül szerette és becsülte az öreg Tisza Kálmán úr is, bárlan sohasem szavazott a Tisza Kálmán pártjával, a kormánypárttal. Szilágyi Ferencnek még ezt is elnézte Tisza, sőt, az egyik választás alkalmával, Nagyváradon vállát veregetve bízta a vén republikánust.

— Eredj már Feri bátyám szavazni; úgyis tudom, hogy ellenem szavazol.

A Baranyi urak.

Tavaszkor a micskei „rongyos szőlő“-nél kibontogatják kövér rügyöket azok a százados szelid gesztenyefák is, melyeket a Baranyi-család egyik ősanyja Baranyi Györgyné született csicseri Ormós Kata nagyasszony sajátkezűleg plántálgatott el annak idején. A fát, virágokat szerették is mindig a Baranyiak.

Kék, zöld és arany az alapszínei a tavasznak. Az ég hamvas kéksége, a föld harmatos zöldje és a nap meleg aranyos sugárzásai alkotják szűzies báját az ébredő magyar földnek. A magyar tavasz ezen kék, zöld színei a nagyváradi és micskei Baranyi-urak családi címeréből is ráncmosolyognak. Kék szárnyfelhős zöld mezőből méltóságosan emelkedik ki a kétfarkú oroszlán. Jobbmarkában súlyos buzogány jelképezi a harckész vitézséget. Megkapóbb az a fehér liliom az oroszlán balmarkában. A fát és virágokat bizannyal szerették, mindig nagyon szerették a Baranyiak, hiszen oroszlánjuk előtt a rózsaszál is kinőtt a zöld címer-mezőből. S hogy a virágszerető Baranyi urak a szép asszonyos

kalandokból sem maradtak ki, arról meg éppen Jókai Mór állított ki örökbizonyítányt. Jókaink „Egetvívó asszonyszív“ című regényének Baranyi Miklós szeptemvir a hőse.

*

Bihar-ország törzsökös nemes családjai leginkább kálvinisták. A szívósság, szaporaság család-fenntartó erényeivel méltán ékesek. Egyrészők az első foglalóktól származik. Itt-ott elmerültek, elszármaztak közülök őscsaládok egyes ágai, mások, hál' Istennek a nagyobbbrész, keményen állják a küzdést, sikeresen művelik a szent rögöket. Midőn Bihar-ország történetkönyvében lapozgatunk, a nemesi rendből káprázatosan nagy hatalomra és gazdagságra emelkedett borosjenői Tiszák mellett századokon át máiglan feltaláljuk a legtöbb négylovas bihari nemes család nevét és kiváló képviselőit. Nem tűntek le teljesen a katolikus Baranyiak sem, akik a Csanádyakkal az 1700-as években az első kis-királyok Biharban. Hatalmuk és gazdagságuk olyan súlyos volt, hogy egy akkor élő Tiszát, Tisza Lászlót Beöthy Lászlóval szemben elbuktatták az alispán-választásnál, sőt még a főjegyzőségéből is kibuktatták Tisza László urat. Dühöngött is ellenük a bukott Tisza-párt. Csufondáros verset csináltak a „gonosz“ Beöthyről és „ripacsos“ Csanádyról, az „Érmellék Istenéről“. Megvádolták a „zöldselyem inges“ Baranyi Mihály urat is, hogy „ravasz róka szerint“ járt el s mint „Hóra vitéz, Kloska követője, választott tiszteknek cédula szedője“ zöld ingjéből az asztal mellé és alá hullajtotta a Tisza-párt „voksait“; node a Beöthy-Baranyi-párt kortesei sem

maradtak adósok. „Kutyaugatás napnak-holdnak nem árt“ magyaros vígasz mellett visszakurjongatták a csúfságokat, mivelhogy a „vitéz“ Baranyi úr „mind kézhez adta“ a voksokat és hogy a „szalontaifi“ Csanádyt „sem marnák“ a Tiszák kortesei, ha „szalonnát vesztegetne“ rájuk . . . Érdekes alakulása az időknek, újabban Biharból Tisza István gróf mellett két kiváló Beöthy is alvezérkedik, László a miniszter és Pál képviselőházi alelnök, sőt a szalontai járáshoz tartozó Geszten is egy Csanády, Csanády Jenő a főszolgabíró.

*

Biharban még ma is szeretettel emlegetik Baranyi Gábort, a hajdani biharmegyei alispánt. Nemcsak származására volt sokattartó nemes Gábor úr, ötletes jókedélyével is kitűnt kortársai közül. Baranyi Gáborról maradt fenn, hogy mikor Király községbeli kuriáján időzött (ma Szathmáry-Király Andoré ez a birtok), hivatalos leveleit is ilyenénképpen irosgatta alá:

— „Kelt Királyi-lakomban, Gábor.“ — Majd hogy bajba is került emiatt, valami „delátor“ befújta Gábor urat az udvarnál, úgy-hogy felidézték Bécsbe, királyi dorgálásra. Mária Terézia uralkodott akkor.

— Vicispán úr, hát szép, szép az ősi juss, — mondotta a királynő Gábor úr magyarázatától felederülten, — hanem azért a formára is ügyelni kell.

Gábor úr bizony nem volt a formák embere, Gábor úr felől jár közszájon ez a mondás is:

Szeretlek téged Baranyi Gáborom,

Nem sajnálom tőled sem pénzem, sem borom.

Sok falu határát felölelte a Baranyi urak birtoka. A sárréti falvakat és a debreceni Zám-pusztát nem is említve, a Kőrös-völgyön át kanyargó Baranyi-hágótól a verzári kastélyig terjengett ez a kiskirályság. A Rézhegy-erdő aljában épült verzári kastélynak Baranyi Lajos volt egyik kiválóbb ura. Népiesen „bécsi“ Baranyinak nevezték, mert kétszer nősült Bécsből gazdagon. Midőn eszébe jutott: Bécsbe ment fel borotválkozni is, pedig akkor még nem ösmerték a vasutat. Az országútja is elkerülte Verzárt. Baranyi Lajos négyes, ötös fogaton kocsikáztatott fel a bécsi borbélyához. A magyar nemes ivadék és a bécsi német asszonyok vérkereszteléséből mélyérzésű, előzékeny magyar urak támadtak. A törzs keveretlen micskei ága ma is inkább keleti szilaj vér. Baranyi Gábor vedresábrányi főjegyző nemzetségének sok százados hagyományaitól áthatott szilárd önérzettel vallja:

— Vagyonosabbak temérdeken kerülnek nálam, de külön urat nem ösmerek . . .

A Baranyi-név fenntartásáról a gyermektelen derék Baranyi Ödön, kúnshentmártoni és micskei nagybirtokos, óhajt gondoskodni. Micskei fiágra épült kuriáját a hozzátartozó négyszáz hold földbirtokkal családi alapítványnak szánta. Baranyi Györgyné született csicseri Ormós Kata a „rongyos szőlőnél“ — tehát — nem hiába plántálta el azokat a százados szelid gesztenyefákat, fennmarad Micskén a Baranyi-név.

A Dobozi úr cigányai.

Öreg cigány Dajna-Balog Bandi másfajta Magyarországra emlékezett vissza, mint a mai. Öreg cigány Dajna-Balog Bandi másvágásu magyar uraknak őrizgette az emlékét, mint a maiak. A Dajna Bandi „jóurai“ még Almássy Pál, Csernovits Péter, Puky Miklós, Recsky Bandi, kólyi Komáromy, az Ibrányi Ferenc és Dobozy urak voltak. Ezekről az uraktól, a debreceni nagyvásárok napjain, többet kerestek a cigányok, mint most egész esztendőben. Dajna-Balog Bandi — ilyenkor tele tüdőből, tele érzéssel fújta a „havasi kürtöt“. Azok a régi nemes urak az asztalra könyökölve hallgatták. Ej, de megis kopott ez a vén cigány, amidőn már én megismertem, egy városvégi malac-bandában dirmegtette, dörmögtette a nagybögt.

A cigánysors már ilyen, de valjon Dobozy Károly „nagyságos urra“ is ki emlékezik már vissza? Pedig nem utolsó magyar úr volt. Az lett a balvégzete, hogy bolondulásig szerette a cigány-muzsikát. Nálánál a született cigányprimás sem hegedült lel-

kesebben, holott az apja még, mint vitéz ezredes, nagy Napoleon császár ellen vezette a huszárait és három falut hagyott Károly fiára. Dajna-Balog félszáz esztendő múltán sem felejtette el ezt a három falut . . .

— Vajda, Nyüved és Pelbárthida voltak a Károly nagyságos úr falvai, — beszélte, kiégett szemével maga elé merengve, a vén cigány.

Manapság, midőn nyugatra utazgatnak a keleti fiuk és magyar földünknek, nemzetünknek ócsárlásával akarják kiérdemelni az — ércszobrot, érdemes megemlékezni, ha már mindjárt egy régi öreg cigány gügyögései után is, Dobozy Károlyról. Dobozy Károly, a művészlelkű földesúr, kinek még a sirját sem ismerjük, más eszközökkel iparkodott a figyelmet felgerjeszteni „Nyugaton“. Cigányprimásnak csapott fel. És hogy idegen országokban is megismerjék a magyar zenét, óriás költséggel és fizetéssel nyugatra vitte ki a füstös fiukat, a debreceni Boka Károly zenekarát. 1845-ben indultak útnak. Dajna-Balog Bandi siheder volt még akkor és a „flighornit“ fújta a bandában.

— Bécs, Prága, München, Drezda, Berlin, Hamburg, Amsterdám, Hága, Páris voltak a stációk, — csak a nagyobb városokat említette Balog. Óriási volt az erkölcsi siker, — hanem azért, — mondta búsan a vén cigány, — elhegedültük a Károly nagyságos úr három faluját.

*

Berlinben a királyi udvarhoz is meghívták a „magyar muzsikusokat“. Éppen a szász király is

Potsdam-ban vendégeskedett. A magyar nóta tetszett a két német királynak.

— Mégis a Rákóczit húzatták legszívesebben, — beszélte tovább Balog, — erre már az áldomást sem engedte el a burkus király. Pókhálós palackokkal rakatta tele a kerti asztalt, mert kint a fák alatt bandáztunk . . . A cigánynemzetség meg már — tetszik úgys tudni! — olyan, ha bor van előtte, nem vár kínálást. Nosza, neki is láttunk. Vizespohárból nyakaltuk a százesztendőös rajnai bort. Nevetett is bennönket a burkus király, — ők éppen csak-hogy gyüszühegyeltek belőle, — nevetve kérdezte a nagyságos urunkat:

— Herr von Dobozy! Mindig így isznak a magyarok?

— Dobozy úr tudta, micsoda lármás nemzetség a cigány, ha iszik, tehát ijedten szólt a bandára:

— Fiuk, az Istenért, ne igyatok. Koncert után az én vendégeim lesztek.

— Mikor a királyoktól elbúcsúztunk, a berlini nagyfogadóban, — pillanatig felvillant a vén cigány kiégett szeme, — pezsgőt nyakalt a bögőhordozónk is. Pelbárthidát, Nyüvedet, Vajdát ekként hegedültük el.

*

Franciaországban „Aj-fürdőben“ egy kövér úr magyarul szólította meg a bandát. Borkereskedő volt ez a francia. Még akkor becsületesebb híru volt a magyar bor és ez a francia a magyar földre is eljárt bort vásárolni. Úgy megörült a cigányoknak, hogy az egész bandát meghívta vendégségbe.

— Kosárszámra fogyasztottuk a drága francia

pezsgőt. Mégis akkor, — sóhajtott a vén Balog, — savanyuvízzel inkább ízlett volna nekem egy kis sesta-kerti vinkó.

Megoldódzott a francia borkereskedő nyelve is:

— Van, hát van minálunk Franciaországban is jó bor, hanem azért a legjobbat a Szeremley Sándor úr jankai pincéjében kóstoltam.

*

Párisban egy cigányt is eltemettek. A klarinétos Boka Lajos halt el az idegenben. A párisi nagytemetőbe szomoru hegedűszóval temették el. Nem került idegen mellé. A szomszéd sírban Fitos Sándor nevezetű párisi magyar táncmester aludta az igazak álmát.

*

Bécsben, 1846-ban a magyar gárdistákkal barátkozott sokat a nagyságos Dobozy úr Boka Károly bandája. Kitünő nemes urak voltak ezek a gárdisták is. Öreg Dajna-Balog Bandi, aki édesapja volt a Szemere Miklós legkedvesebbik cigányának, a kisbögös Dajna Bandinak, holtáiglan nem felejtette el, vénségének utolsó éveiben is szeretettel emlegette Balásházy Misa gárdatiszt urat.

*

1848-ban ugyancsak a Boka Károly bandája volt a „miniszteri banda“. Recsky „Pestre“ is felvitte a bandát. A „Fehér-hajóban (?)“ hajnalokig muzsikáltak. Midőn pedig Kossuth Lajosék Debrecenbe kerültek, mind Kossuthnak, mind a tábornokoknak állandóan játszott a banda; de már ekkor

nem Dobozy Károly nagyságos úr volt a direktoruk . . .

Amikor pedig én megismertem, már nem zengette az ezüst szavu havasi kürtöt Dajna-Balog Bandi sem. Ereszkedett húrú, kopott nagybőgőt dirmegtetett, dörmögtetett a vén cigány.

— Kikoptunk uram, örökre kikoptunk a szép magyar világból! — fejét sírva hajtotta le a vén cigány, a mi hajnalokig tartó keseredett szilaj duhajkodásaink között.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Csokalyi Fényesek.

Csokalyi Fényesek!. . . Midőn a Fényesek nevét leírom, mintha a magyar nemzeti küzdesek évezredes hadának daliái sorakoznának fel előttem a sírhalmokon borongó túlvilági ködből. Midőn a Fényesekről beszélek, avaron járván az idők vén fája alatt, megelevenednek előttem a többi magyar kuruc, büszke kuruc nemes családjainknak fényen át, borún át kialakult sorsváltozásai. Sírhalmuk a hazai földben süppedezik. Családi történetük is a nemzeti történelem évezredes fájáról ágbogzódik szét egyszer dús, máskor satnyább, de mindig igaz magyar szövésű hajtásokkal. Végzetes gyarlóságaikban, mint hazáért-nemzetért mérhetetlen önfeláldozásra kész erényeikben a vérbeli magyar erő, magyar kiválóságok és hibák kifejeződött példányképei ezek a nyakas nemesek, akik felé sokan igazságtalanul és ízléstelenül szórják a mocskot. Holott ez a nemesség nem azonos a német rablólovag-várak dölőfős és kapzsi hadával. Ez a nemesség hivatását úgy fogta fel, hogy a többszázados harcok idején mindig

legelől küzdött és a legnagyobb áldozatokat hozta. Kiváltságait pedig mindig józanul és méltányosan osztotta meg az őstalajból előtörő ifjabb, nemes erőssel. Kossuth Lajos vezérkarát, Kossuth Lajos segédek magvát ezek a nemesek alkották. Kossuth Lajos vezérkarának volt egyik kiválósága csokalyi Fényes Elek is, akiről és akinek a családjáról most — járván alatta az idők vén fájának — beszélni akarok.

Csokalyi Fényes Elek nem karddal szolgálta hazáját. A Fényes Elek súlyos fegyvere az író toll volt. Izzólelkű magyar tudós és író volt Fényes Elek. Alapvető statisztikusunk. A földrajzi, néprajzi, történelmi tudományoknak egyik leghivatottabb művelője. Közgazdász is. Kezdetől lelkes iparbarát. Bihar vármegyének legbájosabb vidékén, a zúgó nádasokkal, suttogó erdőkkel, sóhajtozó szőlőlevelekkel felbokrétázott szelid Érmelléken született. Az 1807-ik esztendő július havának 7-ik napján a csokalyi Fényesek egyik családi kuriájában látta meg a napvilágot. Fényes Antal földbirtokos úr és Nadányi Zsuzsánna úrasszony voltak a szülei. Elek második szülöttje volt a családnak, Károly nevű bátyja volt az elsőszülött fiú. Összesen, fiúk és lányok, tizenegyen voltak testvérek. Születési házát, a tornácos, kandallós, fiú-ágra készült hatalmas kuriát még valamikor az 1700-as években építtette szánta Fényes György, ki Érendrédről helyezte át a székhelyét Csokalyra, melynek egész határán birtokos úr volt. Antal és György fiai után még számosan élnek utódok, azonban Csokalyon egyedül az öreg Fényes Balázs lakik. Már a kuria sincsen Fényes

kézen, a Noszlopy Gyula volt országgyűlési képviselő tulajdona. A barna szépség Fényes Ilonával nyerte el az ódon kuriát, melynek falán vésett betűs szerény márványtábla hirdeti:

— „Itt született 1807 július 7-én Fényes Elek magyar földrajzi író. Ezt az emléktáblát tisztelői állították 1890-ben.“

Az a gyermekkor, a Fényes Elek játszi gyermekora csendes gyönyörűségek között folyhatott le szerető szüleinek oldalán, az ősi kuria biztos, meleg falai között. A magyar kálvinista egyszerűség, a magyar föld, a magyar nép iránti szeretet és érdeklődés ebben a derűs kuriában gyökerezték át a szívét. Ezer lakója ma sincsen Csokalynak. A Fényes Elek gyermekkorában még összetartóbban, összemelegedettebben élhetett ez a kis magyar község, melynek helyrajzát rigmusban is megadja nekünk a nevetős kékszemű, örökvidám csokalyi birtokos Gulácsy Sándor pajtás:

Fekszik az Érvölgyén,
Hol nincsen semmi baj,
Süppedező helyen,
Nádasok közt Csokaly . . .

Elképzelhető, Fényes Elek úrfi-korában még nagyobb lehetett itt a nádas, kevesebb a baj. Hiszen például, ami csak a Fényes családot illeti: még 1848-ban is mintegy negyvenezer hold földet birtokoltak Csokaly, Érendréd, Érdengeleg, Vértés, Kágy, Álmosd, Oláhfalú, Hadház s több más helyeken. A szóhagyomány szerint, melyet nekem a

csokalyi református pap, tiszteletes Simon Imre úr jegyzett fel, Csokalyhoz regényes, kedves történet fűzi a Fényeseket. Még az ősidőkben az egyik sugár, fekete bajuszú Fényes levante egy főúri vagy fejedelmi „aggszűz kisasszonytól“ egyetlen „forró csókért“ kapta volna ezt a gyönyörű falut, amelynek ezentúl így lőn „Csókalj“, később „Csokaly“ a neve. Akinek tetszik, el is hiheti . . .

*

Csokalyi Fényes Elek a jó magyar Gvadányi generálistól megénekelte falusi életnek nem választotta a sekélyesebb oldalát. Az agarász, vadász, kortes, névnapi és szüreti kalandokkal fűszerezett virtuskodásokat. Koraifjan előretékintő lelkét nem tesztette el a kuriák kövér legelője. Más italra szomjúhozott Fényes Elek, mint azok a jó öregek és ifjú cimborák, akik tavaszi vízáradások alkalmával százados nyárfaderékből vájt csónakon, rengő-ringó lélekvesztőn eveztek ki a körülhullámzott csokalyi kies-ér-völgyszigetből a kágyi hegy pincéihez bort lehúzni, bort kóstolni, Csokonai jércéjeként kotyogós nyakú kulacsokból barátkozni. Fényes Elek az ő nagy föld- és fajszerető lelkével ifjú Robinzonként vágyódott ki a világba, a küzdelmek és nagy törekvések tengerére. Tanulmányait a debreceni kollégiumban alapozta meg. Akkor még Csokonai nótái is ifjú erővel csendültek fel a boltozott folyosók zegzugán. Buday Ézsások voltak az ifjúság lelkivezetői.

Öreg debreceni kollégium! Még vaskalapos hagyományaid is tiszteletreméltóak, mert magyarok.

Ördögös Hatvani professoroddal együtt mindig tárháza voltál a serényen kutató és szorgoskodó magyar elméknek. A poétáid sem voltak idegen tollakkal ékeskedő, lármás szószátyárok. Azok is a velejét keresték és tálalták fel mindennek. Iromba, tölgyados tanszobáidból, fehér, megszelt diák-cétusaidból mindig vértetesen rajzot tak nemzetünk életébe a bár ridegnek tetsző, de okos, következetes, a nemzeti művelődés hasznos munkájában ernyedhetetlen Fényes Elek, Arany Jánosok, Révész Imrék, Kiss Albertek, az egyházi történetíró, nemeslelkű tanár, genfi díszdokter Balogh Ferencek, György Endrék, Tisza Istvánok.

Fényes Elek Debrecenben, Nagyváradon, Pozsonyban végezte tanulmányait. 1828-ban tett ügyvédi vizsgát. 1831-ben elhunyt az édesapja, ekkor örökölt birtokrészét a testvérének elzálogosította és a pozsonymegyei Sárosfán bérelt birtokon gazdálkodott. Már itt a falun laktában sokat utazgatott és gyűjtögette statisztikai adatait. Első művével (Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geográfiai tekintetben. Pest 1836—40. VI. kötet) kiérdemelte az Akadémia kétszáz darab aranyas nagyjutalmát. Ekkor a fővárosban telepedett meg s a nemzeti újrábredés lázas korszakában irányító vezérszerepet töltött be és mint néhai derék öreg Tóth Lőrinc írja: „nemcsak tudományosan munkálkodott, hanem a sajtotban és közgazdasági egyesületeknél is szóvivő volt“. Az Akadémia már 1837-ben levelező tagjává választotta. Kossuth Lajossal és gróf Batthyány Kázmér-

ral megalapította a magyar iparegyesületet. Szervezte az ipariskolákat. Ipari mű-kiállításokat rendezett. Lapot szerkesztett. 1841—42-ben megírta és kiadta háromkötetes „Magyarország statisztikája” című művét, melyért ismét akadémiai nagyjutalomban részesült. 1842-ben a Magyar Nemzeti Kör alelnökéül választották. 1847-ben „Magyarország leírását” két részben adta közre. 1848-ból (csonkán maradt) „A magyar birodalom statisztikai, geográfiai és történelmi tekintetben” című művének első kötetét jelentette meg. A szabadságharc fergeteges időszakában sem szakította félbe munkálkodását. Szemere Bertalan belügyminiszter osztálytanácsossá nevezte ki és az országos statisztikai hivatal szervezésével bízta meg. A viharfelhők bokrosodásával a vészbiróság tagjává is kinevezték. Jellemzi, hogy bár szigorú lelkületűnek ismerték, halálra senkit nem ítelt. Mégis bujdosnia kellett. Szülőföldjére menekült, míglen 1849 őszén önként jelentkezett az osztrák haditörvényszék előtt. Fogságot is szenvedett a pesti Újépületben. Szerencséjére egy hatalmas befolyású volt politikai ellenfelének közbenjárásával a súlyosabb büntetéstől megszabadult. Alaposabban megismerkedett a „magyar szabadságért” Dénes nevű testvéröccse, a 48-as honvédtüzérkapitány, aki hat esztendeig raboskodott Kufsteinban.

Fényes Elek a szabadságharc után irodalmi munkálkodásában keresett és talált vigasztalódást. A nemzetre becses munkálkodás volt ez, ám Fényesnek nem juttatott anyagi hasznót. Néhányat, a mi a magyarságot közelebbről érinti, felemlíték cím szerint, ezen korbeli ilyen művei voltak: Magyar-

ország statisztikai és geográfiai szótára, Magyarország 1859-ben statisztikai, birtokviszony- és topográfiai szempontból, Magyarország ismertetése statisztikai, földirati és történelmi szempontból, az élettartam és halálozási valószínűség számítás táblázatai, térképek, helységnévtár, tanulmányok, hírlapi cikkek özőnével; ámde mivel a sors legjobb barátait, támogatóit, Batthyány Lajos és Kázmér grófokat is elsodorta oldaláról, lobogó munkaerejével és óriás munkavágyával magára maradt a tudós bihari nemes. A tudományoknak már csak úgy élhetett, alapvető becses műveit már csak úgy hozhatta forgalomba, hogy gödöllői házáat és birtokát is kénytelen volt eladni. Pestre, majd később a sívóhomok pusztán épült Ujpestre költözködött. 1858-ban az Akadémia rendes tagjául is elválasztották, de mert többszöri felszólításra sem tartotta meg székfoglaló értekezését, a tagok sorából törölték. Próbálkozott a hivatalnok étellel is az Első Magyar Biztosító Társaságnál, ám nem egyezett a természetével. Midőn azután minden vagyonát felélte, a magára hagyatott nagyember, a bústekintető magyar tudós az 1860-as évek elején a konzervatív kormány Pesti Hirnök lapjánál talált egy darab mindennapi kenyeret. Népe, mely könnyen gyullad, hirtelen lohad le és oly szertelen ítélkezéseiben, rázúdult Fényes Elekre, ki egész munkás életét és ősi vagyonát áldozta nemzetének. Rákiáltották az akkor is divatos „hazaáruló” nevet. Ezentul a „politikai halottak” között említették a jó Fényes Eleket és mint Tóth Lőrinc meghatottan írta: 1876 július 23-án, Ujpesten bekövetkezett haláláig

minden biztos és állandó kereset nélkül, sokszor
szükséget szenvedve küzdött, küzködött, vergődött
öreg napjaiban.

*

A csokalyi Fényes családban nem egyedül
Fényes Elek volt ilyen írói és művészi hajlandó-
ságu. Például Fényes László és Mihály München-
ben tanultak festőművészetet. Míg a vagyon tartott,
bizony ők is inkább csak a rokonokat festegették
— barátságból . . . A nemesség lábai alatt az ősi
földet az 1848-ik esztendő mozdította meg, midőn
a páratlan önfeláldozással jogaikról lemondottak és
a jobbagyság dolgos kezét felszabadították. Majd
a fránya politika, az inkább üzleties újkor, a határ-
talan magyar vendégbarátság, a többször felületes,
mindenkiben megbízó gazdálkodások, a sok szép-
séges Fényes kisasszonyok kezén adott hozományok-
kal lassan szétdarabolták, nagyobbbrészt idegenkézre
csúsztatták a még 1848-ban is negyvenezer hold
földre tehető Fényes vagyont is. Az igaz is, hogy
mindig szépek és kapósak voltak a barnapiros
Fényes-lányok. Ma is emlegetik Biharban a Fényes
Janka, Fényes Terka és a „hókirálynő“ Fényes
Ilona — a veressapkás főhadnagy László lánya
volt — bájos szépségét. A gyönyörű gyermek
Fényes Annuska, a budapesti Király Színház el-
ragadó tehetségű kis művésznője is ebből a nemes
vérből származik, mely a szépséges Fényes kis-
asszonyok, nagyvérű szilaj, de holtig becsületes
Fényes-fiuk mellett az izzón lelkes magyar tudóst:
Fényes Eleket is kiválasztotta nemzetünknek.

Bárha más gazda kezén, a kiskágyi hegyalján

áll még a gólyafészkes ősi szőlőpajta (a tornácos öreg kastély) és bólogatnak a vén diófák is, ahol ez a nemzetség fénykorának napjait élte Boka Károly, Balázs Kálmán debreceni cigányok muzsikája mellett. Bólogatnak még a vén diófák, melyeknek árnyékában Pálffy-huszárezredbeli Fényes Gyula hadnagy (később agyonlőtte magát), Simonffy Gyula hadnagy bajtársával (mint nyugalmazott huszárezredes él még Debrecenben) összepengették a sarkantyut és virradtomig rakták azokat a gyönyörű magyar táncokat a szomszéd szőlőbirtokos urak és a Fényes atyafiság kisasszonyaival. Még bólogatnak a vén diófák, melyeknél hazátmegváltó politikai terveket koholtak az öregek. És a fiatal-ság tánca gyakortább végződött házasságkötéssel. Ma is három Fényes-fiunak három Fráter-lány a felesége.

Fényes Gyula, (hajdumegyei tisztviselő) az ezüstös hajú, barnapiros képű derék magyar „Fényes huszár“ váracsúcs-hegyi szőlőpajtájában, amelyről letekinthetni a kiskágyi pázsitos temetőbe, sokszor hangzanak fel emlékezések az elmúlt kedves napokról. A Fényes-atyafiak meg-megemlékeznek a tragikus sorsú magyar tudós Elek bátyjukról is, akit Mádi Lajos református lelkész (ma is él Ujpesten, mint esperes) 1876 július 25-én temetett el az ujpesti régi katolikus temetőbe. Még akkor az összes keresztyén felekezetek odatemetkeztek. Mády Lajos lelkész úr írta ezeket is nekem:

— Fényes Elek sírja, ha jól emlékezem, a főbejárattól Ujpest felé eső részen a harmadik sor közepetáján van. Sírját hosszú ideig csak egy fejfa

jelölte, hogy most van-e valami nagyobb sírköve? Nem tudom. A temető e részén ritkán járok . . .

Ez értesítés kézhezvétele után — 1910-ben — kimentem az ujbpesti régi temetőbe. Az öreg Petró gazdával, a temetőcsősszel, aki 1880 óta őrzi a halottak birodalmát, kutakodtam az első magyar statisztikus és földrajzi író, akadémiai tudós tag, az az bocsánat, kitorölt akadémiai tag sírja után. A Mády Lajos lelkesz úrtól említett fejfa rég kidülhetett, tűzre kerülhetett. Kóréktól, tüskéktől beágazott, vadfűtől agyonburjánzott, besüppedt jeltelen sírhalmot találtam sokat. Fejfát vagy köemléket a csokalyi Fényes Elek nevével sehol. Azóta, ahányszor a Fényes Elek jeltelen, ösmeretlenül elhagyott sírjára gondolok, szégyenpirtól ég az orcám. Ma már a statisztikai jelentős hivatalnak és tudománynak külön hatalmas palotája emelkedik a budai oldalon, Akadémiánk is dusálkodik a vagyonban, Fényes Elek alapvető munkáit széltére idézgetik, használják fel a tudósok és nemtudósok. A „kultura“ jelszavaitól vagyunk hangosak, annál inkább felsőhajtok én is öreg Mády Lajos ujbpesti református esperes szavával: — „ilyen nagy ember (mégis) megérdemelt volna az utókortól egy kis síremléket . . . “

A Morvay Louise regénye.

A Felső-Tiszavidék református és katolikus nemes nemzetségei között nemcsak több vármegyére terjedő birtokaival, rangos férfiaival, bájos nőivel, hanem felekezetre is kivált az alsódraskóci Morvay-család. A Morvayak lutheránusok voltak, mint Kosuth Lajos. Morvay Károly, a család feje, a bereg-megyei Sárosoroszipban élt. A fehérszakállas, szikár Morvay 1848 előtt özvegy ember volt már, két szép leányával és fiával maradt az ősi kuriában. A dúsgazdag földesúr a rendvilágban tisztességből szolgált a vármegyénél is, mint főpénztáros. Aból az időből esett meg vele, hogy vertvasládájában hivatalos pénzt szállított Debrecenbe.

— Domine spektábilis, — felszörnyűködött a debreceni állampénztáros, — miért szerzett ilyen nagy fáradságot magának is, nekem is? Miért nem váltogatta be bankóra ezt a tengersok ezüstöt és rézpénzt?

Morvay, a máriásoknak darabonkénti gondos megpengetése mellett, hidegen felelte vissza:

— Azért uram, mert én úgy esküdtem fel, hogy aminő pénznemet kapok, olyat szolgáltatok be . . . — Ennek a kemény, komoly, szótartó nemes úrnak volt a nagyobbik leánya Morvay Louise. 1848/49. telén a sárosoroszi kúriából a biztonságosabb Debrecenbe költöztek be. Ilyen mozgalmas telt még nem ért a civis Debrecen. Pestről ide menekültek a kormány, a két „Ház“ tagjai, hivatalos személyek, katonai hadvezetőség, a környékből nemes családok. Morvay Károly leányaival apósának, a volt rendi képviselő, Botka Lajosnak kismesterutcai házában szállott meg, ugyanott, az édesapjánál telepedett meg Botka Imre is, a fehérgyarmati kerület első népképviselője. A Botka Imre révén kapott be a házhoz a mátészalkai képviselő, Ujfalussy Lajos ópályi nagybirtokos Szatmármegyéből, aki nemcsak barátja, hanem szomszéd földbirtokos társa is volt Botka Imrének. Ujfalussyt a polgár Harsányi nemzetes úr házánál kvártélyozták el s Botka Imre szívesen járt kezére, hogy komoly szándékkal forgolódhasson a szép rokon, Morvay Louise körül. Ujfalussy használta is a debreceni téli esték hosszú óráit. Nem a Fehér-lóban politizáló, Boka Károly hegedűjénél sírvavigadó képviselőtársai között, hanem Morvayéknál kereste szórakozását. A család részéről nem kifogásolták az érdeklődését. Csupán a Lujizka szíve körül támadtak bajok. Bizonytalán más, regényesebb „ideálról“ álmadozott. Akkor már nagyon elszürkültek a politikusok a csatamezők daliái mellett. A kúriák virágos fiatal-sága nagyrészt honvédnek csapott fel. Éppen Debrecenből ment el Miklós-huszárnak a Lujizka sihe-

der testvére, a Károly úrfi is. És az akkori leányok bizonnyal jobban is lelkesedtek azokért, akik a csatamezőre vitték életüket, mint akik a zöldasztalnál mentették a hazát. A szép Morvay leánynak sem volt kedveszerinti a politikus Ujfalussy. Akkor sem melegedett fel iránta, midőn Ujfalussy a családnál is jelezte kérő szándékát. A családhoz tartozók magyar szokással puhítgatni kezdték a húzódozó leányt, aki végül engedett a sok rábeszélésnek és szívós ostromlásnak. Jegyet váltottak Ujfalussyval. „Jókislánya“ igen szavára a komoly öreg Morvay úr is felvidult. Az országos élethalálharc izgalmaiban megkezdődött az eladóleányos-házak legbájosabb és kedves feladata: — a kistafirozás. Ódon cseresznyefa szekrények, rezedavirágillatú ezüstpántos, fiókos állóládák csak úgy ontották a kincsekkel felérő házi szötteket, fonatokat. Suhogó selyem, dús brokátok, hamvas bársonyok gazdag színpompával özönlöttek elő némely barnult diófa sublótból. A násfákat, ezüstholmik tömegét nem számítva, Morvay úr hatezer forinton felül jóval többet kiadott az előkészülődésekre. Lakodalomra még sem került a sor. Alig hogy felhajnalodott, rosszra fordult Magyarország sorsa. Az orosz cár hadai is betörték. Világos után hóhérhalál, láncos-tömlőc rémségei környékezték a nemzeti ügy katonáit. A kiválóbbak menekültek az országból. Akik itthon maradtak, a réteken, erdőkön bujdostak. Ujfalussy Lajos valamelyik pusztai tanyán rejtőzködött. Morvayék is elszállingóztak Debrecenből. Morvay úr Lujizkát Biharba vitte Terebesre Fráter Tamásné nénjéhez, hogy a gazdasszonyságot ta-

nulja. Node nemcsak a konyha, kamara, pince, tehenészet, kertészet, varrószoa hasznos titkaival és fortélyaival bibelődtek a Fráter-kurián, Fráter Tamásné a környék úriházainál is örömmel mutogatta be tiszaháti bájos kis rokonát. Átmentek Micskére is a Baranyi-család ősi fészkebe. A diófás, eperfás, birsalmabokros kuriák sűrűn sorakoztak Micskén. A Fráter-család kisasszonykái Morvay Louise előtt különösen sokat emlegették a délceg vitéz Baranyi Miklóst, aki mint kapitány küzdötte végig a szabadságharcot. Ekkortájt már bujdosott, falúrfalúra szökdösött az osztrák elől. A kisasszonyok a bihari kuriákban regényhősként emlegették Miklóst. Morvay Louise Baranyi Ágostonéknál érdekesen ösmerte meg. A Zólyomi Dávid-féle régi nagyrendház folyosóján medvebőrös kanapén aludt egy szép barna urilegény. Talán az éjszaka hetedik határból hajszolták meg a németek, azért aludt olyan mélyen? A vendégek jövetelére sem neszelt fel. A bátyjáék sem költötték fel a fáradt embert. Morvay Louise csupán egyetlen tekintetet vetett reá s lángbaborult az arca, midőn meglátta az alvó legényt . . . A bihari, szatmári, beregi kuriákon nemsokára meglepő hír futamodott keresztül. Azon idők patriárkális viszonyai között különösen az érdekelt családoknál keltett kínos visszatetszést a híradás, hogy Morvay Louise Ujfalussy Lajosnak visszaküldte a „jegyet“. A szótartó komoly Morvay Károly úr leginkább felháborodott és bár kedves lányát Pesten neveltette a híres Májerfinénál, eddig mindenhová lógós-hintón hordatta, mostani haragjában zötyögős igáskocsin, csutka ülés tetején vi-

tette haza Terebesről Lujzskát. Ezentúl Sáros-orosziban raboskodott Louise, hiszen a kor is szomorú korszak volt. A Morvay-kurián a plébánoson és néhány öreg szomszéd földesúron kívül más vendég nem forgolódott. A szép Louiset szíve titkával teljesen eltemette a csendes falú. Talán e szomorú magányban el is hervadt volna? Ámde — szerencséjére — a micskei emlékezetes látogatása után könnyített szívéen. Mielőtt a jegygyűrűt visszaküldte Ujfalussynak, szíve titkát, Érsemjénben, feltárta Kubinyi Annának:

— Drága Annuskám, nem tehetek másként, mióta Baranyi Miklóst megláttam, még gondolni sem tudok más férfira. S ha a Baranyi felesége nem lehetek, nem is leszek a másé sem.

A melegszemű, gömbölyű barna Kubinyi Annát Gömörből hozta feleségül Érsemjénbe Fráter Ferenc úr. Kubinyi Anna még otthon megtanulta az édesanyjától, hogy a jó feleségnek férjével szemben ne legyen titka, amiket tehát Morvay Louisetől hallott, azonnal besugta férjének. Fráter Ferenc meg nem volt karthauzi barát, midőn kóborlásai közben hozzájuk vetődött bujdosó Baranyi Miklós, a kágyi bakator poharazgatásánál, kibökte Ferenc úr:

— Ej te Miklós! Nem jól van ez így, ahogy te csinálod. Én bizony a te helyzetekben segítenék magamon.

— Ugyan hagyd el! Hát mit csinálnék, pajtás?

— Mit csinálnék? Mit csinálnál pajtás? Én bizony elhoznám Beregből a leggazdagabb nemes leányt . . .

— Ki az te, Ferkó? — Baranyi karikára nyitotta szemét.

— A Morvay Louiset értem.

— Bolond beszéd ez, pajtás! Hiszen én még nem is láttam soha.

— Az nem határoz, pajtás, mert látott ám ő téged. Ez a baja! Aludtál, midőn meglátott Micskén. Azóta szerelmes beléd . . . Biztosan tudom.

Nem hiába volt vitéz katona Baranyi Miklós, midőn Kubinyi Anna részletesebben is felvilágosította, megtetszett neki a bájosan merész eset. Érszemjéntől jófutamodásra esik Beregben Sárosoroszi, a bujdosó honvéd menten nekivágott az útnak. Az országútját kerülve, lassú menetelésben utazgatott. Fekete hátraslován holdvilágos estendet érkezett Sárosoroszi alá. Kitünően tájékoztatták Fráterék, mert mindjárt az urasági kovácsműhelynél állította meg a lovát.

— Hé, hó! Mester uram! — bekiáltott a műhelybe. Elcsendesült a pörölycsattogás. A kohótűz lángpírja kicsapott az ajtóból s a mester végigfűrkészte a délceg lovast:

— Mivel szolgálhatok az urnak?

— Az inasgyerekekre volna szükségem egy félóra, ha ideadja?

— Hogyne, jó szívvel uram.

— Akkor hát gyere csak, fiú! Ezt a levelet beviszed a Morvay-udvarba. Átadod Zsófi asszonynak, a házvezetőnőnek. Megvárod, hogy mit üzennek. Ügyelj arra is, hogy meg ne lássanak. Érted?

— Megértettem. A fiú gyorsan járt. Hamar hozta a választ. Az öreg Morvay úr a plébánossal

„tartlizott.“ Zsófi asszony, a házvezetőnő ügyesen kiszólitotta Louiset és a kertvégén találkoztak Baranyival. Rövid néhány szót váltottak csak a hold-sütésnél. Egyetlen kézszorítással határoztak sorsuk felől, Baranyi Miklós az éjszaka visszafordult Biharba és nemsokára Fráter Tamást küldte el maga helyett a szép Morvay Louise-t „kikérni“. Nem éppen könnyű feladat volt ez a lánykérés, ámde az öreg Fráter Tamás úr jól végezte dolgát — a Fráterek ilyenek! — meggyőzte az öreg Morvayt s bár annak a fejében még mindig motoszkált az Ujfalussy eset, nem ellenkedett tovább. A kemény luteránus úr ugyan holtáig dohogott amiatt is, hogy katolikus ember lett a vője (a Baranyiak katolikusok). Többek között is egyszer, midőn látogatóban járt Baranyiéknál és sírva fakadt a szopós kis unokája, a vén komoly luteránus így kiáltott a dadára:

— Hamar, dada, siessen csak be! Sír a — gvardián . . .

Foltényi Vilmos színész.

Az utolsó évtizedek felforgató korszelleme nem kímélte meg a magyar színpad világát sem. Külső méreteiben, pompájában ugyan óriásit fejlődött színészetünk, de a villamos erőktől forgatott és beragyogott „rivaldákon“ hiába keressük a régi magyar színészet hagyományos eszményeit. Itten is teljes a nemzetietlen kivetkőzés, node én nem akarok kritikusai tollat bitorolni, midőn egy régi, érdekes színészünk alakját méltatom s annak kiszakított élettörténetét ösmertetem.

Foltényi Vilmos színész ez a régi, érdemes színjátészó, aki az 1840-es esztendőök elején került a magyar színpadra és akit, mint nyolcvanöt esztendőös aggastyánt, 1905 február havában temettek el Debrecenben. Foltényit a hivatottság és a hivatás rajongó szeretete vitték a színészethez. A felsőbb iskolák végzése után, mint nem közönséges műveltségű fiatalember, uriház kényelméből csapott át az akkor még rögzös, bizonytalan színész-pályára. Szép tehetségével, úri modorával a régi ma-

gyar színpad nagyjainak igaz barátságát hamar kiérdemelte az „úrfi“.

1844-ben a pesti Nemzeti Színháznál énekelgetett Foltényi Vilmos. Vörösmarty hatalmas költeményének, a „Szózatnak“ megzenésítésére ekkor tűztek ki húsz darab arany pályadíjat. Nem maradt meddő a pályázat. Érdekes az Egressy Béni pályázata. Egressyvel gyakran tréfálkoztak a színészpajtások:

— Ezt a Bénit csak oldalba kell lökni, mindjárt melódia ugrik ki belőle. — Egressynek tényleg képessége volt a zeneszerzésre is. Foltényi mondása szerint: — „Csak úgy csengett, zengett a lelke a szebbnél-szebb melódiáktól.“ — Midőn tehát eikövetkezett a pályázat határnapja és Egressy felnézett a délelőtti próbára, Foltényiék ismét szóváltették előtte a „Szózat“ megzenésítését: — Mégis kár, hogy nem pályáztál Béni . . .

— Már miért volna kár?

— Mert az a Thern biztosan elüti a húsz aranyat, holott te, Béni, magad is csurranásig vagy melódiával . . . — Egressynek a művészi érzékenysége nem sokáig állta ki a csiklandozást, de meg a pajtások is tovább bizgatták: — Béni, mi is volna azt neked megírni? Még van időd rá. Tizenegy órákor jár le a terminus.

Egressy nem szólt a csipkelődzésekre. Míg a színpadon a próba folyt, felhúzódott egy második emeleti páholyba és megalkotta a Szózatnak azt a zenéjét, melyet ma is énekelünk . . . A kitűzött határidőre be is adta művét. A pályaműveket díszes közönség előtt mutatták be. Utolsóelőtti

versenyműnek Egressy zenésítését énekelték Foltényiék. Egressy a sűgőlyukban izzadt, az egyik tenorista a kőtapapiros megől leszólt a művésznek:

— Lesz-e bor, Béni? Mert ha nem lesz bor, nem lesz cé sem.

— Lesz minden fiúk! — sűgta az izgatott művész. A színész-cimborák csakugyan kivágták a magas cé-t. Oly hévvel énekelték az Egressy szőzat-ját, hogy a tapsnak, éljenzésnek valóságos viharzása támadt. A hűsz aranyat Egressy Béni nyerte el.

— Node az is igaz ám, — beszélte Foltényi, — hogy miglen a Béni gyujtó szerzeményét szívvel-lélekkel fujtuk, a többi versenyművel csak úgy bántunk el, mint midőn a kórus „a grőfné a vízbe fullad“ dalt énekel. — Egressy Béni nem is nyughatott a dicsőségtől, no meg a hűsz aranytól sem. A magas cé-ért lekötött szavát beváltotta. Nagy áldomást tartott, elmulatták a hűsz aranyat, pedig többször is figyelmeztették Bényt:

— Béni, legalább egy aranyat tegyél félre emlékül.

*

Minden korszakban előfordul, hogy a léhaság diadalmaskodik az örökméltóbb felett. A Szigligeti „Szökött katonája“ sem kerülte el a nagy alkotások sorsát. Fáncsi, a Nemzeti Színház művészeti vezetője népszínmű-pályázatot hirdetett. Ezen versenyzés során került pályabírálat alá Ney-nek „Vén sas“ című színműve a Szigligeti „Szökött katonájával“ együtt. A Vén sas értéktelen fércelmény volt, halálra bosszantotta az előadó színészeket is. A bírálók mégis a helyi pesti pletykadarabnak ítelték oda

a jutalmat, pedig ki tudja ma már megmondani, mi fán termett az a jutalommal koszorúzott — Vén sas? Míg a Szökött katonában örökített magyar élet ma is gyönyörűséges, örökkön megkapja az igazi magyar ember lelkét.

*

A szabadságharcot a magyar nemzeti seregben küzdötte át Foltényi. 1849-ben már mint hadnagy egy honvéd lovas-tüzérütegnél szolgált, mert a színpadi hősök a csatamezőn is felsorakoztak. A Foltényi ütegjénél többen is összekerültek színészkatonák. Zöldi ugyanennél az ütegnél hadnagyskodott. Ennél az ütegnél szolgáltak Benedek József és Bálinthi nevű színészek is. A Tokaj-Hegyalján, Mádon, történt velük a felejthetetlen eset. A községben megtorlódott a katonaság, úgy hogy az egyik ház előtt a tüzerüteg is kénytelenségből megállott, midőn is a zöldzsalogáteres fehér ház kisajtóján egy nő szaladt ki. Déryné volt, aki e zavaros időben Mádon húzódott meg. Lóhátról is felismerte a tüzértiszti ruhás színésztársait:

— Jaj, Foltényi, Zöldi! Maguk azok lelkem? Még a lovukat is megölelgette.

Tüzes mádi bort hozatott a hadfiaknak, akik csak úgy lóhátról nyakalták a tokaji hegy lelkét. Berúgott az egész lovasüteg. Klapka tábornok éppen arra lovagolt el. Mosolyogva tisztelgett oda Dérynének s tréfásan szólt rá a tüzerjeire:

— Ilyen fogadósné mellett csodálom, hogy még az ágyútok is be nem rúgott fiúk?

Perczel Móric tábornok meg a parlamentet

okolta mindenért, a tisztjei előtt csak az volt a szavajárása:

— Fikom a sok fiskális mindenét, szétszórom őket.

*

Temesvárnál elveszett a csata. A honvédsereg felbomlott. Egyik rész a menekülést kereste, a másik még nem mondott le minden reménységről. A hadi szerencse jobbrafordulására számítottak és együtt maradtak. Lukács honvéd tüzérezredes a menekülésre szánta magát.

— Én kimegyek az országból, mondta az ezredes.

— Én nem hagyom el a hazát, — szólt Foltényi hadnagy. A búcsúzásnál az ezredes remek fekete háti lovát Foltényinak adta. Foltényi ezen a feketén lovagolt Déva alá, ahol a honvédseregnek ez a töredéke is lerakta a fegyvert az oroszok előtt. Egy gavalléros orosz főtisztnek megtetszett a Foltényi fekete lova s bár erőszakkal is elvehette volna, hetven rubelt ajánlott a lóért. Hetven rubel ezüstben nagy pénz volt a hadifogolynak, Foltényi alku nélkül belement a vásárba, hiszen a Kossuth-bankót már el sem fogadták tőlük.

Az oroszok Szászvároson adták osztrák kézre Foltényiékat. Az egyik osztrák tisztnek mindjárt szemébe tünt a Foltényi hadnagy ezüst rubelektől duzzadozó zsebe. Engedelemkérés nélkül kizsebelte a hetven rubelt:

— Warscheinlich haben Sie das erobert? (ezt ugyebár zsákmányolta) — elméskedett az osztrák, aki kotorászás közben talált még egy gyufatartót is azt kegyesen visszaadta:

— Warscheinlich das ist ein Andenken? . . . (ez ugy-e emléktárgy), — Foltényi bátyánk félszázadév múltával is háborogva emlegette: — ilyen gavallér volt az osztrák.

Gyulafehérvárnál egy régebbi ösmerős császári katonaorvos közbenjárásával nemcsak a hadifogságból, hanem a továbbbszolgálás gondjától is megszabadult; mert az orvos „untauglich“-nak nyilvánította a kistermetű Foltényit. A kétfejű sasos „certifikát levéllel“ gyalogosan Kolozsvárnak indult Foltényi, ahol színtársulat működött. Szívesen fogadták. A társaság nagyon is hiányos volt még ekkor, a tagok közül többen bujdostak, mások német fogságban szenvedtek, kerültek olyanok is, akik a csatamező sírjában álmodtak a szebb jövőről. Kórusuk sem volt rendes, mindamellett a Wohlgemuth táborszernagy tiszteletére rendezett díszelőadást a „Gotterhalte“ eléneklésével kellett kezdeni. A társulatnál Filippovics és Foltényi ketten voltak az énekesek, tehát a díszelőadáson is nekik kellett énekelni.

— No, majd adok én nektek Gotterhaltét, — duhogta magában Foltényi s midőn Filippoviccsal kiállottak, Foltényi kézzel-lábbal is dolgozott, úgy mutatta, hogy micsoda tüzesen, micsoda szívből énekel. Énekelt is. Csakhogy félhanggal mindig lejjebb, mint Filippovics. Cudarul helybenhagyták a Gotterhaltét. Wohlgemuth táborszernagy sietett kijelenteni:

— Máskor hagyják a Gotterhaltét. Hiszen látom, megvolt a fiatalemberben az igyekezet, de nem tud szegény énekelni.

Czelesztin nevezetes színész volt ugyanakkor még a magyar színpadon. Jeles színész volt, de felette piszkos jellemű ember. Korábban a kolozsvári főuraknak volt a tányérnyalója, most, hogy rosszra fordult a magyar ügy, az osztráknak hizelgett és kész volt egykori pártfogóira, a főurakra is árulkodni. Czelesztin cselekedte meg azt is, hogy a társulat tudta nélkül elment Urbán generálishoz s beadta neki, miszerint a társulat német szindarabot akar előadni. Urbán természetesen örömmel hallotta, hogy ennyire megjavultak a rebellis erkölcsök. Annál inkább felzúdult a társulat a Czelesztin értesítésére.

— Nem játszunk német darabot! — tiltakoztak a színészek.

— Aki nem akar játszani, az álljon félre a többitől! — ordította Czelesztin dühödten. Foltényi néhányad magával félreállott s Czelesztin, miután névszerint megjegyezte, számbavette őket, futott a „kegyelmes úrhoz“, feladta őket, mint lázadókat. Urbán egy dragonyos kapitányt küldött a színházhoz, aki maga elé parancsolta Foltényit a társaival.

— Maguk miért nem akarnak németül játszani, — kérdezte a kapitány.

Foltényi felelt a többi helyett is:

— Mert én nem tudok annyit németül s ha valamit eltévesztek, kész a botrány.

— Ez igaz! — a dragonyos kapitány elfogadta a mentséget. Mindamellett Czelesztinék Kósa, Pósa, meg valamiféle Farkas nevű magyar színésszel előadtak egy érzelgős német darabot. Német szerepé-

ben Czelesztin lőtte a legnagyobb bakokat, mert Czelesztin is született magyar ember volt. Többé nem is erőltették ezt az alacsony hizelkedést. Czelesztinék is felhagytak a német előadással.

Kolozsvárról Nagybányára vetődött Foltényi, ahonnét Petz nevű bányatiszttal Pestre fuvarozott fel. Ilyen kocsikulcsos azontúl sem ült Foltényi, a bányatiszt kocsiján aranyat szállított Pestre . . . Foltényi Pesten, a hirhedt rendőrfőnökkel, Prottmannal is megismerkedett. Mint volt honvédnek jelentkezni kellett nála.

— Foltényi? Hm! Mi volt azelőtt?

— Énekes. Baritonista.

— Szép . . . Mit énekel?

— Carlót, Ernániban.

— Derék! — ezzel a rettegett rendőrfőnök befejezte a kihallgatást és Foltényi a katonáék elbocsátó levelével és a Prottmann igazolványával véglegesen visszatérhetett a színpadhoz, melyen a „nagy“ Szentpéterivel is játszott együtt. Még az 1840-es években játszották a Lumpácus Vagabundust, vagyis a „három jómadarat“. Az egyik színésztársuk közönségesen ugrált, bohóckodott annál a jelenetnél, ahol kiderül, hogy ötvenezer forintot nyertek a lutrin . . . Szentpéteri nézte, nézte darabig ezt a bohócos ugrándozást és izetlenkedést, azután ráfordult Foltényira:

— Öcsém, lökd ki ezt a németet! — Szentpéteriek még őrizték a magyar színpad becsületét, méltóságát. Vajjon mit csinálna most, ha fel támadna Szentpéteri?

A világosi átok.

Mint őszi ködön át lihogó pásztortűz, a múltból úgy világít felém sok régi magyar ember mondása és beszélgetése a szabadságharcról. Népünk szeretett regősei, az elaggott honvédek pazar kézzel, megható szeretettel fonogatták és fonogatják az utolsók is a koszorút a régi zászlókra, a régi zászlótartókra. Borostyánlevél, virágos ágacska, a sírhantokat is beharmatozó áldás dúsan jutott a nemzeti hadsereg kisebb, jelentéktelenebb vezetőinek is. A népszerűet és hálálkodás e dicsfény sugárzásának háttérében csupán egy óriási árnyalak állong, mereszkedik rémséges magahagyottan, átkos virágtalanul... A magyar nép régen szeretetébe fogadta és kedves nótáiba foglalta Ferenc Józsefet, aki az aradi vértanúk szörnyű halálítéletét jóváhagyta. A magyar nép Haynauval szemben is legyőzte utálatát. Meg nem bocsájtott neki, de legalább igyekezik elfelejteni. Csupán a magahagyott óriással, Görgei Artúrral szemben nem engedett fel a fagyos néplélek. Az ítélkező magyar nép lelkében sem részvéte, sem virága nincsen a vezérnek. A lihogó pásztortűzek regősei fel-

háborgó szilajsággal és kérlelhetetlenséggel kongatják a Görgei nevet. Bármilyen fájdalmas, bármilyen szomorító és szörnyűséges is ez az engesztelhetetlenség, a magyar mezőkön nem terem elég megérdemelt balzsamvirág a tragikus sorsú vezér sebhelyes homlokára. A magahagyott óriás körül terpeszkedő sötétségből sistergő villámcsapásként csattog ki a hazaárulás vádja.

*

A X-ik honvéd zászlóaljat a Délvidékről a rá-cokkal, szerviánokkal vívott véres csaták után parancsolták fel Görgey seregéhez. Fekete János ná-nási közhonvéd Selmezbányán ismerte meg Görgeit, a vezért. Indulásra készen állott a sereg. A hideg vereşre csípte arcukat. Midőn Görgei szemlét tartott a zord csapat felett, a X-ik zászlóaljból egy fiatal honvédnek a vállán elsült a töltött fegyver. A véletlen puskalövés nem tett kárt senkiben, csupán a Görgei lova ugrott félre. A tábornok korbáccsal vert végig a lován és haragjában megparancsolta a gránátosainak, hogy lőjjék agyon a honvédet. Felzúdult a X-ik zászlóalj, kiket Kiss Ernő és Damjanich a Bánságban „édes fiaim“ emlegetett. Fegyvert emeltek a Görgei kedves gránátosaira:

— Nem engedjük az ártatlan bajtársunkat, nem engedjük! — zúgta a zászlóalj.

Görgei kartácsra töltött ágyukat szegeztetett ki ellenök és a gránátosok a zászlóalj szemeláttára agyonlőtték a fiatal honvédet. A X-ik zászlóalj katonái ezért hidegültek el Görgeitől, bár a vezér azt adta okul, hogy merénylő volt az a fiatal katona s azért lövette agyon elrettentésül.

Az esztergomi hadiszálláson a kastélyban szállott meg Görgei. A szegedi diák Koncz Tóni káplárt, a csongrádi 33-ik zászlóaljtól, a kastélyba parancsolták, mint szolgálattelvő altisztet. Arany-paszomántos főtisztek sürgölődtek a folyosón, midőn egy öreg huszár kitárta a szárnyas nagyajtót. A kis Koncz Tóni káplár dobogó szívvel húzódott be az ablaksarokba, Görgei lépett ki az ajtón. Piros tábornoki ruháján csillogott az aranyszujtás. Vadonatúj volt még az a ruha. Görgei büszkén illegette magát s odafordult a főtisztek tömegéhez:

— Ugy-e jól áll, urak?

*

Miskolcon odamaradt a főzőkotla is. A muszka tüzéség a hegyoldalról lőtt be a honvédtáborba. Odamaradt a kotla, ezentúl nem főzött a X-ik zászlóalj, hanem retiráltak. Retiráltak mindig, mióta ismét Görgei vezérelte őket. Fáradtan, rongyosan érkeztek Aradra. Még este tovább is indultak. Fáradtak, éhesek voltak akkor is. Fáradtak és éhesek voltak, azért mégis sietve masiroztak tovább, Megörültek ennek a nagy sietésnek. Fekete János honvédeket azzal biztatta debreceni Szüts Bálint káplár:

— No, fiuk! Háláistennek, csata lesz holnap, azért sietünk annyira . . .

Huszárok, gyalogos honvédek, tüzéség, ágyúk, társzekerek beláthatatlan hosszú sorban mentek, mendegéltek. A holdvilág sárga fényözönnel ömlött a katonák szomorú arcára. Magas, töltött úton mozogtak előre. A holdas éjszakában Fekete János

közvitéznek szemébe tűnt egy katona-cimborája. A töltés oldalán kapaszkodott fel. A karján két nagy görögdinnyét szorongatott. Fekete János az éhes szemével majdhogy el nem nyelte a dinnyét:

— Honnét hozod cimborá?

Az ismeretlen honvéd fejével oldalt vágott:

— Abban a ligetben van még dinnye . . .

Fekete kilépett a sorból s mert éhezett, elindult a dinnyeföld felé. A félhomályban összeböngészett három nagy dinnyét. Telhetetlen az ember. Örvendezve emelte karján az ízletes gyümölcsöt. Már éppen fellépett a töltésre, midőn egy idegen katona elébe nyújtotta a lábát, Fekete térdre bukott. A dinnyék szétgördültek. A katonák íziben felkapkodták a zsákmányt. Másik zászlóalj volt már ez. Az idegen honvédek kárörvendve röhögtek Feketén. Megvakarta fejét. Elkáromolta magát.

— Az áldótokat! — éhesen, porosan, fáradtan szaladni kezdett a zászlóalja után. Felvirradt, midőn Feketéék meglátták Világost. Harmat csillogott a fűvön. Nézgelődtek a honvédek. Nézgelődtek a honvédek és egyszer csak látták, hogy Görgei az erdő aljában ott lovagolt a díszruhás muszka főtábornok oldalán. Honvédekkel elegyesen nagy csapat orosz tiszt kísérté őket. Jóbékességgel lovagoltak egymás mellett. Felragyogott a nap. A honvédek átokszavakra fakadtak. Sokan sírva borultak egymás nyakába, különösen azok a vén huszárok . . . Ekkor tudták meg Fekete Jánosék, hogy nem lesz már több csata. Görgei elhagyta seregét. Nemsokára a muszkák ellepték a mezőséget, mint a rüh. Többen voltak, mint a fűszál. Verje meg az Isten . . .

Petőfi körül.

Teleki Sándor az ezredes volt az egyetlen grót, akit Petőfi Sándor lelkébe befogadott és bent is tartott tüneményes haláláig. Koltóhoz, Teleki ezredes koltói kastélyához fűződik Petőfi legérdekesebb, titokzatos szerelmi kalandja is. Koltón lobogott el égető szerelme a szép cigány Milka iránt. Bár a cigányleány áldozatul esett, Petőfi nem tekintette délignyitő útszéli virágocskának Milkát. A költő regényes szerelméről Zilahy Gyula színművészünk előtt Teleki figyelemreméltólag nyilatkozott. Zilahynak Teleki beszélte el, hogy Petőfi — nősülése előtt — mégegyszer és utoljára átlovagolt Koltóról Milkához, a szenvedélyes cigányleány megnyugtására. Midőn azonban látta, hogy Milkát sem meg nem győzheti, sem meg nem vigasztalhatja, lóra pattant, az őrjöngő cigányleány hiába rohant utána, többé nem fordult vissza. Milka eszméletlenül bukkott az út porába. Halálosan megbetegedett, noha leküzdte testi betegségét, lelke összetört. A csendes örült cigányleány azontúl nem szólt senkihez. Többé

nem érdekelte senki, semmi. Zilahy Gyula a 80-as években, midőn Koltón Telekinél vendégeskedett, még látta az országút szélén Milkát. Kavicsshalmon üldögélt Milka. Hidegbús szeméből kiégett a tűz. Kötőjét tépdeste s nézett előre az úton, melyen „a Sándor“ örökre eltűnt előle . . .

*

Petőfi tudvalevőleg Debrecenben is emlékezetes napokat töltött. A vasútállomásnál, a katolikus szegényház szomszédságában — a Petőfi-téren — gubbaszkodik az a kívülről kicsinosított és márvány emlék-táblával felékesített házacska, melyben Petőfi életének legszomorúbb telét szenvedte át. A bágyadt téli nap hetekig nem hervasztotta le a jégvirágot fűtetlen szobácskájának zúzos ablakáról. Pipára gyujtott az árva költő, hogy dermedt kezét megmelengesse.

— Boldogtalan voltam világéletemben, — keserves gyötrődéssel ekkor írta.

Petőfi hírnévtől és dicsőségtől környékezetten is lakott Debrecenben. Az úrias Batthyány-utcában áll a vén kuria, amelynek faláról koszorús márványtábla hirdeti, hogy e házban lakott „hazánk nagy költője“. A szabadságharc mozgalmas téli évszakán volt ez. Debreceni öreg Nagy Gábor, nyugalmazott megyei tisztviselő most, siheder legényke még akkor, látásból ösmerte Petőfit. Egy debreceni civis éppen Nagy Gáborhoz fordult kérdésével:

— Ugyan, öcsém uram, hol láthatnám én meg azt a híres Petőfit?

— Azt könnyen megtehetjük bátyám. Minden délután a Fehér/ló-fogadóban billiárdozik a költő.

A komoly civis ünneplőbe öltözött. Sudár tölgy-fapálcával a kezében fellódult a fogadóba. A „tekegolyós“ asztalhoz közel húzódott meg. Fekete kávé parancsolt ki és ünnepiesen várta, úgy várta azt a híres Petőfit. Jósok ideig várakozott. Végről is elunta a billiárd-asztalnál játszogató két fiatalember veszekedését. Bosszúsan fizetett. Távozóban éppen az ajtónál összetalálkozott Nagy Gáborral is, neheztelően mordult a fiatal legényre:

— No, hallja öcsém, máskor a kutyáját tegye bolonddá az úr.

Nagy Gábornak zokon esett a szemrehányás s meglepődve kérdezte:

— Miért mondja ezt bátyám?

— Miért? . . . Mert én ugyan várhattam azt a híres Petőfit. A tekegolyós asztalnál ugyan ott lár-mázik, veszkődik két izgága fickó. Eluntam már őket hallgatni, mert különösen az egyik, az a nyurgábbik keselyképű sovány legény fenekedik fertelmesül mindenik lökésnél.

— Kedves urambátyám, hisz éppen az ott az a híres Petőfi Sándor! — szólt felderülten Nagy Gábor.

— Ühm, — a komoly, kövér civis köszörült a torkán. Megcsóválta fejét. Félszemvégről még visszاسandított a játékosokra, azután bolyhosszörű, csucskos fekete kalapját egy ujjával megbillentvén — ellépett.

*

Mándoki Béla volt színigazgató, a debreceni

színház nyugalmazott tagja, a városi szinpadon játszott együtt Petőfi Zoltánnal, a költő fiával. A költő apa nevére dicsfény sugározta körül a fiút is. A debreceniek régente nagy színészbarátok voltak. Petőfi Zoltánt is sokfelé hivatgatták vendégségbe. Meg a korcsmákból sem maradt el, midőn előadás után indítványozták a cimborák:

— Gyerünk Zoltán Bánkihoz, Liszteshez, az Egy galambokba, Királyék, a Bikába, Bloksaihoz, — ezidőtájt ezek a helyek voltak a debreceni színészeknél és diákoknál kedveltebb fogadók, kávéházak.

Bárlan rendszerint aggodalmaskodott is, a „jó-nak“ sohasem volt elrontója Petőfi Zoltán.

— A mulatsághoz pénz is kell, fiúk, — szokta mondani, — node azért ti csak menjetek előre, majd utánatok megyek! — Időmultán mindig utánok is ment és fizetésnél mindig fizette is a részét.

— Ej, Zoltán, hisz' néked van pénzed, — ha tréfásan rászólt valamelyik, elnevette magát.

— Hogyne volna! Kértem az apámtól kölcsön, — olyan sűrűn emlegette Petőfi Zoltán, hogy midőn az egyik este hátramaradt, meglesték a cimborák. A debreceni színház bejáró csarnokánál falbemélyesztésben áll a Petőfi Sándor szobra, az árva, mindeképpen árva Petőfi Zoltán, mivel magában nem bízott, valami babonás mély érzület varázsa alatt apja szobra megé, a falba vájt lyukacskába dugdosta pénzét. Onnét szedegette ki a kölcsönöket, midőn társai, a vidám színészfűk, Bánki uramékhoz hivatgatták.

*

Gróf Teleki Sándor ezredesnek volt a kortársa

és legbensőbb barátja Vay Dániel gróf is. Az a Vay gróf, ki nábóbi vagyonával, nem közönséges tehetségével, rajongó magyar lelkével egyik vezére volt a Kossuth Lajos útját és eszméit egyengető liberális ifjú főrendeknek. Az a Vay gróf, kinek élettragikumát Jókai Mór megkapóan szőtte bele a nagyidőkkel foglalkozó egyik regényébe. Vay Dánielt ugyanis, mint a konzervatív kormányra kellemtlen ifjú főrendi vezért egy osztrák gróffal, hirdt kardvívóval és pisztolylovóval párbajra kényszerítették és biztosra vették a halálát, ámde gróf Vay fiatal feleségének és családja nőtagjainak rimánkodására a kitűzött párbaj elől külföldre utazott. A kormány elérte célját, a fiatal Vay további politikai szereplésre lehetetlenné vált. Ám a felbérelt osztrák katonatiszti vasgyúró sem sokáig örvendezhetett „diadalának“, báró Wesselényi Miklós a Nagyváradon vívott rémes párbajukban jobbkézefejét kardmarkolatostól együtt levágta a spassinnak . . .

Mint öreg embert ösmertem meg Vay Dánielt. Már mint szegény ember, mint felejtett ember húzódott félre Debrecenbe. A nyugalmas civiseknél, mint a világi hiúságokkal teljesen leszámolt bölcs, sóhajnélküli derüvel éldegélte le csendes napjait az egykori pazar világjáró, a legendás gavallér nábób aki vén napjaiban Magyarország népies történetét is megírta. Midőn az egyedüli szórakozóhelyei a színház és a debreceni Cegléd-utcán a Papp Gyurka-féle uri kisvendégfogadó asztaltársasága voltak. Papp Gyurkától, a debreceni Kis Pipából, karonfogvást sokat hazakísértem az öreg Dániel grófot,

aki, valami ifjabbkori lovagkalandjából, kissé bigegett az egyik tört lábával. Ilyenkor egy-egy piros almával mindig „megprezentelt“, feltűnt nekem a görcsös, kampós, nyerskeményfa sétatálcája, amelyhez nagyon ragaszkodott:

— Ez meg már miféle emlék lehet? — kérdeztem egyszer.

Vay elmélázva adta kezembe a botot:

— Paulus fiam, — mert így is szólítgatott, — nézze meg jól. Drága emlék ez nekem. Ezt a suharcot a Petőfi Sándor koltói fájáról vágta le, faragta ki az én jó Teleki Sándor ezredes barátom . . .

Tudom, mások is irtak már a koltói kastély kertjében hajladozó Petőfi-fáról, melyet a költő boldog ottidőzése emlékéül ültetett el. Kipp, kopp! Emlékeim sírdombját mégis megkocogtatom az iromba öreg tálcáskával. Az utolsó kóbor lovag Teleki Sándor ezredes odalent nyugszik. A mindenkitől felejtett Vay Dániel gróf is rég kint pihen a „nagyceglédi“ ákácfas, debreceni civis temetőn. Petőfinek a sírját sem ösmerjük. Hanem midőn jön a sárgalábú ősz, a jeltelen sirok felett búsan hulldogálnak a csörgő levelek és szellő támad, a szőke Szilágyságról, bárhol bujdosok is, lelkem megérezi ezt. Érezem és tudom, hogy a cigány Milka sóhajaitól terhesen síró őszi szellők szeliden ölelgetik körül a koltói kastélykertben Petőfinek tarlott lombkoronás fáját.

A Rózsa Sándor bandája.

Az 1830-as években, a szegedi alsótanyán még ritkásan bólogattak jegenyefák. Az akkor kietlen alföldi pusztavidéken ritkásan fehérlettek bokor-tanyák. A szélvész szabadjára kontyozgatta a gazdátlan buckákat. Virágoktól még nem rengedeztek a pusztai gyümölcsöskertek ágbogas fái. Bütykös szőlőtőkék százmilliói nem zabolázták le a futóhomokot. A szélvész kedvetelten kóválygott a katángkórók között. Szilaj pásztorok és vad nyájak tanyája volt a puszta. Az egyik gulyánál bojtárkodott egy Rózsa Sándor nevezetű legény is. A csontos arcú, széles vállú, zömök kötésű bojtárlegényt bizonynal megbecsülték a cimborái. Éjszakai tanyákon, a lihogó pásztortüznél bizonynal földhöz verte valamennyit. Nálánál különben a lovat sem ülték meg a pusztai legények. Akkor a gulyások is lovasnépségek voltak. Azonban az igazi jódoguk a számadóknak volt. Azok behúzódtak a szép csárdásnékhöz, akiknek a superlátos nyoszolyája — a nóta szerint — hat pár-nára volt felvetve. Bodrosak, fehérek voltak azok

a párnák. Ám a szegény bojtárnak, ha esett, ha fujt, kint kellett emésztődni a vadasszörű marhák után. Ha esett, ha fujt, szegény bojtárnak szegény volt a sorsa.

— Bezzeg gyöngy az életök a szabadlegényeknek.

— Azok bizony nem süvegelnek senkit.

— Az övék a legfutósabb paripa.

— Pénzüik sohsincs fogytán.

— Ménes, gulya, úr, paraszt, vásáros nép: nekik adózik.

— Kocsmárosné nekik főzi, ami jó.

— Ma Tiszán innét, holnap meg már túl a Dunán ölelgetik a menyecskét.

— Gavallérok azok.

— Bezzeg mi, szegény bojtárok.

— Csekély az éhbérünk.

— Szolgák vagyunk mi, — lihogó pásztortűznél Rózsa Sándorék elbeszélgették. Szunnyadozott a gulya. Az éjszaka a pusztán omlós, fekete dunyhát takart végig. Nagy kísértő az éjszaka.

— Sándor pajtás?

— No, mit főztél ki már megint?

— Hallod, annyit mondok én, egyszer már mink is próbálhatnánk szerencsét, — kezdeményezte az öregbojtár Daru Pista, — mit szóltok hozzá? A Pallavicsinyi földjén jó lovakat nevelnek azok a kényes dohánykertészek . . .

— Bizony jutna is, maradna is azokból, — helyeselte Kusza András a másik bojtár.

— Nem bánom, hát próbáljunk szerencsét, — felelte Rózsa Sándor és az egyik felhős őszelő éj-

szaka lórakaptak a bojtárok. A hantházi és homoki dohánykertészek a szérüskertnél egész falka lovat vertek ki éjszakára a rétaljban fűvelni. Béklyót csörgettek a lovak. Még külön lópásztor is vigyázott rájuk, azt azonban elnyomta az álom, mire felneszelt és lármát ütött, néhány lóval elugrattak Daru Pistáék. A setétben a Rózsa Sándor lovát is magukkal vitték, miközben Sándor még a nyügöt oldozgatta. Sándor a csávéban maradt, ijedten hasalt a zsombék közé, midőn felcsődültek a vasvillás dohánykertészek. Kabók, az urasági hajdú, vezette őket. Veszekedettül kurjogatott Kabók:

— Csak csíphessük el valamelyiket, elveszem a kedvüket a lókötéstől. Szalmát rakok a hátára. Elevenen sütöm meg a kapcabetyárját.

Rózsa Sándor homlokán kiütött a verejték. A felgyújtott szalmatűz véres fényt lökött az üldözők kászolódo lovascsapatjára. Ám, hamis nyomon vágta neki a pusztának. A zsombék között Rózsa Sándor is becsuszkált a nádba . . . A három bojtár nem is a lóért, hanem három tehén miatt került először bajba. A sikerült lókötésen felbátorodtak és a félgyházi határból teheneket loptak a bojtárok. A kun ember kinyomozta és a törvény kezére adta Sándorékat. Rózsa Sándor a három tehénért esztendei börtönt kapott, melynek még száz bot is volt a hátulütője. Huszonöt pálcájával negyedesztenként szolgáltatták ki ezt a botbüntetést. Közokulásra a szegedi városháza előtt a pellengéernél folyt le az ilyen botozás. Rózsa Sándoron ötven pálcát már kivertek, a másik félszázat meg akarta „spórolni”. Fergeteges téli éjszaka a kéményen keresztül ki-

másztak a városháza tetejére. Vastagon szakadt a hó. Sándorék még napközben, a rabmunkát végezve, a hóból valóságos sáncokat lapátoltak össze a városház tövébe. Ilyen hócsomóra ugrottak le a vakmerő emberek.

— Egy kicsit bizony lement az ábrázatomról a máz, — beszélte későbbi életén Rózsa Sándor. A rókusi kapun kívül már találtak ismerős orgazdát, aki — lábukról-kezükről — lereszelte a vasat. Azután, virradatot sem várva, nekilódultak a végetlen fehér pusztának. A Buki-csárdában Polgár Jóska nevezetű jóbarátjuk volt a csárdás. Elérték a csárdát. Szilajul villant össze a szemük. A csárdatornác faoszlopához két pandurló volt kikötve. A perzekutorok a tokban a pisztolyt, a nyeregkapához akasztva a karabélyt is kint hagyták. Most már nem voltak védtelenül Sándorék. Berúgták a csárdaajtót. Pillanat alatt lejátészódott a rémes támadás. Rózsa Sándor kárörömmel rikoltotta:

— Ej, ni! Hát kend az, Kabók!

Az urasági hajdú Kabók ugyanis időközben városi perzekutornak csapott fel.

— Tán megbolondultatok, hé? — Kabók kardjához kapott. Kiugrott a sarokból.

— Nem a! . . . Most majd én égetem meg kendet, — felelte kurtán Rózsa és a pandúrra sütötte a pisztolyt. Kabók holtan bukott a földre. A másik perzekutort Daru Pista lőtte agyon. Rózsaék a legyilkolt pandúrok lován és fegyverével csaptak fel futóbetyárnak. Az 1840-es években már országos hírneve kerekedett Rózsa Sándornak. Hozzászegődött a híres Fábján Pista is Sarkadról. Ugyanaz a

Fábján Pista volt ez, aki felől később az osztrák zsandárvilágban azt dalolták:

Engem híjnak Fábján Istvánnak,
Kiállok én huszonhat zsandárnak...

Kiss „bácsi“ is Rózsa Sándorékhoz állott bandába. Gyilkos természetű, vad haramia volt ez a Kiss bácsi a jászok földjéről, Móró János és Tóth Jóska is Rózsaékhoz társultak. Tóth Jóskának olyan remek szép asszony felesége volt, hogy még a csongrádi komiszáros is „szömet vetött“ rá. Tóth Jóska még akkor a Körös-csárdában csaplároskodott. Már mint futóbetyárt — Jóskát — ugyancsak a csongrádi komiszáros lőtte agyon, de előbb még Tóth Jóska is csúfot ejtett az öreg Hábel szegedi perzekutoron, aki negyven évnél tovább szolgálta Szeged várost és már Kotolár kapitány idején betyárt kergetett. Betyár Tóth Jóska ennek az érdekes öreg perzekutornak az orrát lőtte le, ezentúl a szegediek Hábelt „pisze Hábel fűhadnagynak“ tisztelték. A szegediek szerzetek nótát betyár Elek Péterről is:

Hallottad-e hírét
Szegvár vidékinek,
Kurca partján épült
Erős tömlöcinek,
Abba bezáratott
Elek Péternek?...

1848-ban már olyan félelmetes volt a Rózsa Sándor bandája, hogy midőn Sándor — a hazát akarván szolgálni — kegyelemért folyamodott, Jókai Mór vitte le neki a kormány kegyelemlevelét és Rózsa Sándor betyárokból, pásztorokból egész lo-

vascsapatot verbuvált. A Délvidéken a rácok és a császári katonák rettegték is a drótcsapós ostorú „pányvavetőket.“ Azonban a nemzeti szabadságharc letörésével ismét futóbetyárnak süllyedt vissza Rózsa Sándor. A szegedi pusztákon sok zsandárlegény és idegen katona pusztult el a kezétől. Biztosan talált a betyárok puskája. Kérlelhetetlen hajsza, különösen szomorú idők voltak ezek. A zsarnokság méltó ellenfelére talált. Midőn a nemzet gúzsbakötve hevert a bitófák tövében, a futóbetyárok felvették és állották a harcot az oktalantul hóhér hatalom pribékjeivel. Tehát nem éppen erkölcsi megtévelyedés szülte, hogy az Alföld magyarjainál oly sokáig rokonszenvesek maradtak a pusztázó betyárok és a róluk költött betyárlegendák.

Hortobágyi gulyások.

Már megkovácsolták a gőzekét, mellyel a Hortobágy-pusztá óriás szűzföldtestébe vágja éles barázdáit egy más korszak gazdasági művelődése. A régi jó idők elmúltak, mikor még a hortobágyi pusztán ezüst huszasért legelt a darab nagymarha. Akkor még voltak pásztor-dinasztiák. A számadóság firól-fira öröklődött. Kétezer darab ökröt vagy más jószágot kicsaptak a számadó keze alá és e lábas kincsekért nem annyira földi vagyonával, mint becsületes józanságával kezeskedett a hortobágyi számadó. Ezek a számadók a gyerekkortól nevelték az utódjokat. Midőn a Pista fiú tizenkettedik esztendejét betöltötte, cifraszűrt vásárolt neki az apja. Tavaszi gulyakiveréskor a Hortobágyra vitte a gyereket. A Pistit „kis talyigásnak“ fogták be a süldő bojtárlegény mellé, aki a gulyástanyán örködött és értett a döngnyúzáshoz. Ez a „talyigás bojtár“ végezte a főzést is. A többi gulyás foglalatoskodása már napfeljötté előtt kezdődött. A gulya napfeljött előtt megindult a „szép zöldellő mező-

ben“. A legelésző gulyával a bojtároknak is indulni kellett. Elsőbb — a kunyhóban — mindegyik kanyarított olyan darab búzakenyeret, mellyel estélig beérte. És az ezernyi gulya lomha méltósággal terült szét. A bojtárok, némelykor hat, sőt tíz bojtár is, a gulyaszéleken lézengtek. Egymás kurjantását sem hallhatták. Valamelyik ponton ott lappangott a számadógazda is.

A talyigás-bojtár sem nyomta el az oldalát a kunyhónál. Öt-tíz darab fejőstehén állandóan gyevelt a tanyánál. Miután a teheneket megfejte, öblös bográcsba elszűrte a tejet. Ha sánta marhák maradtak vissza, megitatta szegénykéket. Lassan-lassan főzéshez fogott. A tűzrevalót a kistalyigás szedegette össze. Hortobágyi tözeget bőven hullajtottak a marhák, száraz állapotban sikeres tűzrevaló az. A színültig tejjel tele bográcsot a „szolgafára“ akasztották s hogy oda ne kozmásodjék, a kistalyigás nádszálpálcikával kavargatta a bogrács belső fenekét. Midőn felforrott a tej, a talyigás sót, paprikát vetett bele, majd annyi száraz tésztát, hogy hamarosan sűrű, jó leves főtt belőle. Ezt nevezték „tejbe tésztának“. A még régiebb szabadvilágban a parázshúsnek sem voltak fogytával. Egyik-egyik civis gazdának száz-kétszáz marháját kinyaralta a Hortobágy, kis pótlékkal meg kiteleltek az erdőn, azért öt-hat marhának a nyári elhullásán meg sem ütődtek a gazdák.

— A Hortobágy szülte, a Hortobágy ette meg, ez volt szavajárása sok gazdának. Hiszen jutott is, maradt is. A baromorvosok sem firtattak minden döggőrt. Döglött bizony ott elég Isten híre nélkül

is. A magyar pásztorhit szerint a dögöt Isten adja, tehát Isten hírével esett dög volt az, melyet például a vértályog ölt meg. Míglen az Isten hire nélküli jószágesésben a pásztorok bicskája is részes volt... Amúgy, vagy emígy, de hús állandóan került a bográcsba. Almanagy darabokra vagdalták az ilyen húst. A vasbográcsba alúl rakták a velőscsontokat, azon felülre a felsózott, felpaprikázott parázshúst. A húszliteres vasbográcsba három liter víznél nem töltöttek többet. A szolgafán, csendes tűznél, rotyogtatták ezt a bográcshúst. Leve alig látszott. Kavargatással sem törték össze. Midőn e parázshústömeg a bográcsban reszketően mozgásba indult, tisztában volt a pásztor, hogy alól már megfőtt a hús. Valamelyik erős legény leemelte a füles bográcsot és — a gyepre terített gyékényen állva — sajátságos fogással addig rázogatta, kászolítgatta a hústömeget, mígnem az teljesen megfordult a bográcsban. A csontok is felülkerültek. Ezeket még visszanyomkodták — a húsba. A felülfordult húst akár falatozhatták is . . . Midőn pedig a fővőhús másodszor is megmozdult és rezgelődni kezdett, ez már annak a jele volt, hogy teljesen elkészült — a gulyásos. A zamatos húsról letöltött lével a száraz tésztalevest izelítették alkalomadtán. Bőség idején a főtt parázshúst gyékényre öntögették és — a napon félig kiszikkasztva — később hidegen csemegézték a húsostarisznyából.

*

A talyigás — elkészülvén a tejbetésztával, — a húsostarisznyából szükség szerinti elég szikkasz-

tott húst is rakott egy kisebb vászonzacskóba, előkereste a kétméteres s mindkét végén bemetszett válladzó rúdat, a rúd egyik végére a bográcsot, a másikra húsostarisznyát, esetleg a vízescsobányt is felakasztotta. Várván-várt terhével elindult a talyigás . . . Poroszkálva kocogta körül a szétterült gulyát. Egyik bojtártól a másikig kocogott. Mindig pompás kísérettel hordozta körül az elemózsiát. A fehér komondor kutyák is elkísérték . . .

*

Hüse János számadó gulyás is egyetlen kedves Pisti fiát tizenkét esztendőskorában kivitte — kistalyigásnak — a Hortobágyra. Széles a Hortobágy. A gulyának nagy a férőhelye. Mégis előfordul, hogy a szomszéd gulyák „barázdolnak“, azaz két gulya egymás közelébe térül. A bojtárok parolázhatnak egymással, de ilyenkor szigorúan vigyázniok kell, nehogy a két gulya marhája összeögyeledjék, vagy a szopósborjú áttévelyegjen. Ezekre a borjúkra különben is ügyelni kell, mert, ha jóllakik a szopósborjú, hamar a fűbe vagy a tövis közé fekszik. Lemarad a gulyától. Vagy a pusztában céltéveszt és elbódorog. Ámbár Hüse Jánosnál ilyesmi aliglan fordult elő. Hüse tartotta az ősi számadószokást. Pányvára bocsájtott nyerges lova mindenkor vele volt, ahol bajt sejdített, iziben ott termett. Naplementéig gondosan megittatták a gulyát. Miután a tévelygő borjakat is anyjukhoz igazították, az állásra térült gulyától alkonyatkor gazda és bojtárjai is a kunyhóhoz tértek. A port lemosván, kész vacsorához ültek, mely idő alatt a

talyigás bojtár a Pisti gyerekekkel ügyelt a kérődző gulyára. A bojtárok vacsora végeztével váltották fel Pistiéket, ilyenkor fele bojtár — a gulyaszélre ment, fele — maga dolgára — a kunyhónál maradt. Pistiék is visszakullogtak a maradék vacsorára. Többször az is előfordult, hogy nem maradt étel. Ez az ő bajuk volt, hiszen kezükben volt a főzőkanál, ha keveset kutyultak, ehették a száraz vacsorát . . . Ezen az estén is így történt. Pisti szontyolodottan bámult az üres bográcsba. Az apja mosolygott a gyereken:

— No, Pista fiam, hogy lesz most?

A gyermek visszamosolygott apjára:

— Édes apám, tele a láda, tele a tarisznya. Úgy sem leszek én pap, jó nékem vacsorára a sült szalonna is.

— No, nézd ezt a bogárt, hogy felmetszették a nyelvét, — nevetett az apja. Nyársra húzott egy darab szalonnát és megmagyarázta a szalonnasütés fortélyait. Midőn jóízűt vacsorált, apjához ült a gyerek. A számadó megszólalt:

— Melyikötök van még itt fiaim?

— Én! Én! — három hang is felelte a sötétből.

— Jól van, no! — mondotta János gazda, — fogjatok tik is kisszéket. Gyertek közelébb. A Pista fiam oktatásából tanulhattok még tik is . . . Fiam, Pista, az apád, már minthogy én, nagyapád: az én édesapám, nagyapám, aki meg már néked szépapád volna, ha élne ökigyelme, mindnyájan az ő elődjek is ezen a szép pusztán vénültek meg, mint számadó gulyások. Amikor pedig meghaltak, a legelső gaz-

dák kikísérték őket a temetőbe. Minek a bizonyosága ez, fiam? Bizony nem másnak, minthogy valamennyien becsületes számadópásztorok voltak. Hál' Istennek engem is szeretnek a gazdák, tehát úgy hiszem, méltó utódjok vagyok. Erre törekedj te is, fiam. Ha különben észreveszem, hogy a jó szó nem fog rajtad, Böszürményi komához adlak csizmadiainasnak, azért hallgass rám. Elmondom a gulyás-tízparancsolatot. Fiam, az engedelmességet tanuld meg először. A bojtároknak, mint nekem szót fogadj. A másik az, hogy mindent halljál meg, mindent lássál meg, de semmiről ne tudj. Azaz, bárki mit kérdez tőled, mégha legjobban tudod is, mondd rá: — én nem tudom, a számadó gazdától kérdezze meg kegyelmed. Harmadszor, ha a bojtárok előtted vagy neked egymásról vagy bárkiről valamit beszéltek, senkinek el ne locsogd, csupádon a számadónak mondd meg, mivel annak mindent tudni kell, mert hiszen mindenekről a számadó felelős. Negyedik az, ha vendég jön a tanyába és velem, vagy valamelyik bojtárral beszélget, se tudj, se láss. Bármilyen után kérdezősködni, ne emlékezz rá. Mondjad, hogy neked más a dolgod. Mégha gazdaember jön is ki, és ha tudod is, hogy az ő marhájának a bőre van a szárítón, akkor se tudd, hogy kié volt az. Egy parancsolat az is, ne kívánd senkiét, de a magadét se hagyd. A hatodikat is mindig eszedben tartsd, ha tudod is, ki volt a tolvaj, valakinek a jószágát ki lopta el, a tudásod inkább rothadjon el benned, mert, ha kifecseged, szólásodnak keserves árát fizetheted. Hetedjére azt mondom, igen keveset beszélj. Még az Istenhez is halkán imádkozz, ne-

hogy mások is meghallják, mit kértél az Istentől. A nyolcadik az: — bárkinél szolgálsz, hűséges szolgálja légy. Dolgotat pontosan végezd, ez a kilencedik parancsom. A tizedik sem hosszabb: — kerüld a korcsmát és a korhely emberek barátságát... Ha majd korosodol, többi hozzád illő tanácsom sem marad el. Most pedig len imádkozzál s azután feködj le! — Hüse János ilyen tanácsokkal nevelte az ő Pista fiát, míg len az Úr, a pásztoroknak is pásztor, őseihez szólította az öreg számadót. A javagazdák Hüse János koporsóját is kikísérték a Péterfia-temetőbe, aholottan „ABFTRA“¹⁾ eltemette-tett. Hüse Pistából pedig „István gazda“ lön; mert, bárlan huszonötösztenűös sem volt még, a nagy-civisek — apja után — rábízták a számadóságot.

*

Hüse Istvánt józan életre nevelte az apja. A hortobágyi vásárkor — nem is csuda! — a bőségesen kínált különféle kulacsoknak különféle tartalmától meg is kótyagosodott. Délután két órára már a csárdában húzatta a nádudvari cigányokkal. Tán-colt, dalolt István. Node bent az uri ivószobában sem voltak csendesebbek. Görbenyakú Hatvani úr, a birkainspektor volt a lehangosabb. Csikós és gulyás nem barátja a birkának. A juhászt is éppen-csak hogy szívelik. A nadrágos birkainspektor meg teljesen a begyökben volt. Az izgága természetű Hatvani Ménes nemzeti úrral vitatkozott:

¹⁾ Az alföldi kálvinista magyar sirok „fejfájára“ fenti rövidítéssel „A boldog feltámadás reménye alatt“ vigasz jel-igét vésik.

— Mondom, ha mondom, öt birkának több legelő kell, mint egy marhának.

— Én mégis hét birkát számítok egy marhára, — erősködött Ménes.

— Ménes komámnál az igazság, — Dely Mátyás²⁾ hortobágyi állatorvos is beleszólt a vitába. Észre sem vették a kapatos Hüse István gazdát, aki az ajtóból hallgatódzott. Görbenyakú Hatvani Delyhez fordulva, mérgesen rákiáltotta:

— Szamár vagy te ahhoz, Matyi! — nem folytathatta tovább a mondókát, olyan pofon csattant a képére, székéről menten lebukott Hatvani. Hüse István számadótól származott ez a pofon, káromkodott a gulyás.

— Még te mersz így beszélni, te birkakirály! Te mered mondani a mi apánknak, hogy szamár! — István gazda az úri ivószobából is ki akarta húzni és meg akarta taposni a birkainspektort.

— Nono István! Ejnye István! — Delyék felugráltak. Körülkapták, odébb taszigálták Istvánt, Hatvanit is felhuzgálták a földről. Dult-fult, kurjogatótt Hatvani.

— Eresszetek! Hadd tépem széjjel ezt a gyáva parasztot.

Még szerencse, hogy hátra pillantottak Delyék. Elszörnyűködtek. Az ivóba állított ódon, öntött vas-kemence felsőrésze, amely derékig egy meztelen nőt ábrázolt, az István gazda karja között begyeskedett. A fiatal számadó a verbunkost rakta a vasnővel. Delyék

²⁾ Az országos hírvé Dely Mátyás állatorvost, a hortobágyi volt állatorvost, 1910-ben a budapesti állatorvosi egyetem tanári kara „díz-doktorul“ választotta. Tiszapolgáron él.

inkább szép szóval elvették tőle és kicsalták Istvánt. Kint a pásztorok, bent az urak és gazdák tovább mulattak . . .

Másnap hajnalban, az állatorvosi tanyán, korán kelt Dely. Alig lépett át a tanyaház küszöbén, István gazda billent elébe. Kókadt és szomorodott volt az István.

— No, mid feslett? — kérdezte Dely.

— Hej, nagy az én bajom.

— Mondd ki hát már iziben.

— Hej, uramatyám, nem tudom én, hogy mentem oda. Csak azt tudom, hogy a hortobágyi vendéglős szalmája tövében ébredtem fel.

— Pista fiam, ez még nem olyan nagy baj.

— Bajnak, ez még csakugyan nem volna nagy baj! Hanem a kazaltövében még ráadásul hatszáz pengőforintomat is ellopták.

— Ez már aztán baj, István.

A gulyás felvágta fejét:

— Baj bíz' ez; node meg is büntetem magamat. Tíz esztendeig soha semmiféle italt, víznél egyebet, nem iszom, — szólt, köszönvén, elballagott a gulyás.

Múltak az évek. Dely Mátyás régen elfelejtette az István gazda fogadását. Eljárt az idő. Állatorvos és a gulyás együtt vénültek. Egyszer az orvos, a hortobágyi fogadó előtt elkocsizva, harsány danát hallott odabentről.

— Már csak benézek, hogy ki lehet ez? Hó! — megállította lovait. Kihurkolta az istrángot. Bement a csárdába. Nagyot nézett. Hüse István számadó gulyásgazda dalolászott odabent. Takarosán be-

volt nyakalva a gulyás. Hogy meglátta az orvost, felugrott az asztaltól, örvendezve szaladt elébe:

— Tekintetes uramatyám, jöjjön már no! Jöjjön csak be.

— De jókedved van! Hát te hozzád mi jutott István?

— Kedves jó uramatyám, tekintetes uramatyám! Ma tíz esztendeje ugy-e részegebb voltam?

— Vagy úgy! — Delynek ekkor jutott eszébe az István gazda fogadása, elmosolyodott, — derék ember vagy, István fiam; de, hát ezután hogy lesz?

— Hogy lesz, uram? Úgy, amint más becsületes józanéletű ember szokta, — felelte határozottan a gulyás és olyannak is maradt egész életében. Midőn pedig megöregedtek és szemük is elgyengült és ha találkoztak és szóba jött a régi idő, a vén gulyás mosolyogva nézett az idősebb állatorvosra és mosolyogva mondta:

— Ugy-e, uramatyám, megtartottam, amit fogadtam?

Debreceni diákok.

A legkifejlettebb és kifejezettebb magyar diákélet őstanyája a debreceni kollégium. Multja, hagyományai több századosak. Németország, Anglia, Olaszhon öreg egyetemeit sugározza körül olyan meleg fény, aminő a debreceni kollégium ódon, erős homlokfalán az ónkarikás üvegablakokból kipislog. Galambok fészkelnek a vén iskolaház padlásán, sőt nem pusztultak ki mágyikás Hatvani professzor fekete csókái és varjai sem. A babonás hírű madarak lángveres téli alkonyokon károghva kerengenek az óriás épülettömeg felett. Boltíves szobácskák ablakán kivillog a mécsfény. Századok óta ifjú, erős diáknemzedékek ujhodnak és támadnak itt. A Felső-tisza berkeiből, az országnagy Bihar, a Szilágyság szőlőtőkés és erdős rónáiról, Szabolcs suhogó nyárfái alól, a Hajduság, Kúnság széles alföldi síkjáról hamvas arccal, lángoló szemmel sereglenek ide a színmagyar ifjak. Bocskái, Bethlen és a Rákócziak hadi népének leszármazói a vén kollégiumban öltik

fel a tudás vértjét. Bizodalommal, hittel sereglenek ide az ifjak a régi nemes kuriákból, tiszteletreméltó pap- és tanítói hajlékokból, a mestergerendás fehér műhelyszobákból, a gazdás házakból . . . A kész férfivá itten fejlődő ifjak derűje és dolgos kedve századok óta melegíti a vén főiskola zugolyait. Hamvas fiatalok az arcok, a lelkek, ám a történelmi mult sárga pergamentjei, kongós öreg tölglépcsői saját külön öntudattal és virtusokkal varázsolják körül a debreceni diákot. Midőn az élet küzdelmeibe kiszármazik, aggastyán korban is hű marad a kollégiumhoz. Nem selyemkeztyűs ifjakat nevel ez az iskola. Diáki köztársaságában egyenlőség, testvériség uralkodik. Ötletes szilaj jókedv, lankadatlan tudásvágy jellemzik a debreceni diákot. Találóan illik rájuk a régi diákdal:

Mikor Wittembergának
Kapuját döngetem,
A rektor mágnifikus
Azt mondja énnékem:

Hej, domine spektábilis!
Látszik, hogy kend magyar,
Úgy döngeti, bongati, kongati ezt a kaput,
Mint a jeges zivatar . . .

*

A kollégiumban az első diák a szénior. Az esküdt felügyelők és a skribák is a belső emberekhez tartoznak. A karácsonyi és husvétii legációk javát ők kapják. Hajdanta a makhinisták (tűzoltó-diákok) és a kántus tagjai is elsőbbségben részesültek

az ünnepi szentkövetségek kiválasztásánál. Elekción a neve a legációk feletti osztozkodásnak. A jobb-vérű tiszteletes szénior urak, amilyen, a mostani mándoki pap, ifjabb Görömbey Péter volt, csikóbőrös kulacsot járattanak körben ilyenkor. Némelykor a lóvásár sem volt hangosabb, olyan fortélyos egyezkedésekkel történt az ünnepi követségek cse-reberélgetése és bár olyik-olyik falusi szentgyülekezetnek veszekedett híre volt, a kollégiumi diákság történelmében nem fordul elő, ha kérték a legátust, hogy ne kaptak volna. Midőn a theológus atyafiak és jogász úrfiak előkelő főbbrendjéből nem került vállalkozó, a prepák (tanító-jelöltek), baglyok és vércsék (felsőbb gimnázisták) közhadi népe, jó mulatság reményében, kapható volt a néhány pengőforintos legációkra is. A hetedik vármegye Istenhát-megetti falúja sem volt távol a leginkább az „apostolok lován” kutyaagolgotó debreceni diáknak.

Ezermester Kovács Miska theológus, ki fanyelű bicskával sikerült szobrokat farigcsált, sőt a brugóból (diák-kenyér) a nagytiszteletű (négylovas, azaz akadémiai) professzor urak ábrázatját is kigyúrta, Sámsonat választotta legációul. Sámson a kedvesebb, a jobb legációk közé tartozott mindig. Debrecennek a szomszédjában fekszik. Homokján kiváló fajbor terem. Népe jómódu. Nemes urai a nyakas kálvinista Budaházyak, Bigék, Gődényiek szerették a mulatságot. A sámsoni kúriák kisaszszonykái meg éppenséggel szemrevaló bájos virág-szálak voltak. Hajdusámsonnak volt a lakója a kollégiumban népszerű Bagoly gazduram is, aki az ige hirdető ünnepi követeket mindig aszerint jutal-

mazta, ahogy tréfás kérdéseire és ötleteire visszavágott a diák.

— Szervusz ünnep! — ezzel köszöntötte Bagoly úr Kovácsot.

— Alázatos szolgálja tíz forint! — válaszolta Miska, a találékony „requirándus“, mire Bagoly úr mindjárt markába is nyomta a tíz forintot.

*

Még mikor Kágyiné főzött a diákoknak, abból az időből maradt fent:

Lencse, borsó, kása
Diák táplálása . . .

Ez nemcsak vers volt, hanem a debreceni diákság kosztját illetőleg az igazságnak is tökéletesen megfelelt. Mindamellett a vén kollégiumban akkor sem került gyomorhajos diák. A lencséből kipiszkálták a zsuzsokat. Akinek nem ízlett, odébb tolta a bögrét. A diákasztalról ugyan nem hullott maradék étel a Kágyiné asszonyság házi malacainak.

*

A kollégiumban a diákok tanyája a „coetus“ volt. Ma is az. Fehér meszelt szobák, megfarigcsált asztalokkal. A vaságyakat szalmazsákkal és hazulról hozott ágyneművel bélelték ki. Láda, faszékek, mosdótál, esetlen mázos korsók egészítették ki a diák-otthon berendezését. Hát még mikor — mondjuk az ezernyolcszázhatvanas években — a kunyhósor is állott még. Ezekben uraskodtak az esküdt diákok. Egy-egy szobának három lépés

megvolt a hossza. Mostan a kollégium első és második emeleti szárnyait lakják a diákok. A keleti szárnyon a „míveletlen népek“ pre-pák tanyáznak a baglyokkal, a nyugati oldalon a theológusok és jogászság képviselik — mondjuk rá — a nyugati civilizációt. A Hungária, Dácia (nem az oláhság, az erdélyrészi magyar-székely fiúk — mint madarasi pap Kövendy Dénesék — kifogóhelye), Békés, Grand-Hotel, Konkordia és a Pannónia a nevezetesebb cétusok. A Pannónia tekintély dolgában a mágnás kaszinóval vetekszik. Olyan diákok kerültek ki a táborából, mint a néhai Eröss Lajos püspök, Dicsőfi József debreceni pap, Magoss Gyuri doktor, debreceni városi főügyész, a költő Szabolcska Mihály — Kahály úr diák néven, — aki a kotyogós kulacs sestakerti nedűje mellett sűrűn népszerűsítette itt a „bakabibliát“. A Pannónia eseményeit, amolyan Csittvári-krónika-szerű jegyzőkönyvben, évről-évre megörökítik a cétus-urai még a „makhinista-világ“ óta. A bentlakosok egyes kiválóbb törzsvendégeiket konyhalatin-nyelven megírt díszoklevéllel is kitüntetik, magukhoz felemelik; az ilyen zamatos, ötletes és csintalan diák-oklevelek szerkesztésének a vidám tiszteletes Szarka Boldizsár volt egyidőben jeleshírű főnótáriusa, aki azóta Panyolán, mint az árvizektől ostromolt panyolai magyarok papja, erős lelkeről, nagy hitéről és önfeláldozó bátorságáról is nemes példát mutatott.

*

A diák életnek bizalmas meleg kiegészítő részei a korcsmák is. Régente Bánki bácsi, Papp Gyurka,

Lisztes bácsi, a kopasz Kájnrát (aki „alúl a németet“ szóval mindig a boros pohár aljába töltötte az ásványvizet), a vén Torma, Szabó néni voltak a híresebb diák-csaplárosok, míg újabban Törő bácsi, Kupecz bácsi — az „Aranykapta“ ura, — Kemény Jankó a „Kis pipa“ lágyszívű, áldozatkész fogadósa (pénztelen diáktól sohasem szokta a bor árát kérni!) érdemelték ki a „diákok vendéglőse“ hírnevet . . . Régente persze vígabb volt a diák élet is, amikor egy „kispetákot“ kellett fizetni az adag kolbászért és kenyérért. Tizenhárom erős krajcárt tett ki ez a kispeták. „Énekszós“ temetésért fizették. A „prédikációsért“ már „nagypeták“ járt ki, ami tizenhét krajcárnak felelt meg.

— Lelkem öcsém, ugy-e bizony megisznak még egy kancsóval? — Bánki bácsinak meg ez volt a szavajárása diák uraimékhoz. Kis cserép kancsókbán, úgynevezett „orros“-ban mérte az ordas sestakertit. A három szép lányát is diákok, végzett kollégysták vették nőül. Derék magyar diákok voltak ezek a Bánki „vők“: — Both, Beke és Biki urak.

*

Máramarostól a Bánságig mindenhol megfordultak a debreceni diákok, mint szuplikáns-diákok pedig széles Magyarországot bekalandozták. Az új nótát, az új tréfát a debreceni diákok hordták szét, amikor még nem zakatolt a vasút, nem repkedtek az útszélen újságnyomtatványok. Táncban, birokra is megállották a helyüket. Az ottományi „Gyilkos csárdánál“ még a menyasszonyt is ellopták a deb-

receni diák úrfiak (Fráter fiú, egy jogász vezette azokat is) . . . Azóta ugyan nagyot változtak az idők. Mások a szokások a debreceni kollégiumban is, hanem azért a mágyikás Hatvani professzor fekete csókái és varjai — lángveres téli alkonyokon — ma sem hiába keresik fel a vén kollégium épülettömegét, még élnek itt a régi diákhagyományok. Hiában öltött modern köntöst magára, ma is sok debreceni diáknak „feszítik agyát karakán ideák“.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A kántus.

A debreceni diák énekkart, a kollégium énekkarát nevezték el „kántus“-nak. Az ódon főiskola boltozatos termében rendezett alkalmi ünnepélyeken kívül, a távol vidékeken is maradandó hatással szerepelgetett a kántus. A vidéken a református „nagytemetéseknek“ legmegkapóbb ékessége mindig a kántus volt; mert a kálvinista temetések rideg gyászpompájában a fájdalmat egyedül az énekek felséges ereje fejezi ki. A kálvinista pap a ríkatásnak a mestere, énekeinkből áradozik a vigasz. Ezeknek az énekeknek az első dalosai meg a debreceni „kántista“ diákok voltak, azok ma is. Vendégszerepléseiket ilyenkor gazdagon jutalmazták a Tiszák, Degenfeldek, Wesselényiek, Domahidyak, Fráterek, Lubyak, Isaákok és a többi nyakas kálvinista urak és szendeszép kálvinista úrnők temetésein. A temetések után tálalt toroslakomán persze már nem szívet nyilazó gyászéneket zengedeztek, azok a régi, komoly magyar dalok csendültek fel. A kollégium mostani legrégibb, legkedvesebb diákját is a kántus

nevelte nagyra. Mácsay Sándor a debreceni kiváló karnagy és dalszerző — a theológiát elvégezvén — 1877 óta véglegesített vezetője a kántusnak. Bár időközben a kollégium ének- és zenetanári székét is elnyerte ez a szerény művészlélek, mint aki a hetvenes évek óta állandóan kántustag és énekvezér, méltán nevezhető a debreceni kollégium legrégibb diákjának. Tavaly — Somogyi Sándor debreceni szobrással — ezüst plakettet is verettek a tiszteletére.

A kollégiumi „öreg“ kántusnak maholnap ifjabb versenytársa is támad az egyetemi énekkarban. Bizonytal öröm és gyönyörűség ez. Hanem azért én mégis azt hiszem, Mácsay Sándor már csak megmarad holtig kántistának. Mélyen érző lelkében felfellobognak a régi diák-élet derűs emlékeinek őr-tüzei. Visszasóvárogja a rég elzengett melódiákat, midőn még maga is sort énekelt a kántusban Timár Imre, Csiky Lajos, Fazekas Miklós, Varga Károly, Vértessy Móric, Nyakas Balázs, Dicsőfi József, Torday Gábor, Magoss Gyuri, Ferenczy Gyula, az orosz Kisázsiában elhunyt Kállay Ferkó és a többi más diák-kántista cimboráival . . . Bizonytal eszébe jut a pír-i földesasszony temetése is, az az emlékezetes téli temetés, midőn a hózivatar, szerencsére temetés után, az érmihályfalvi vasútállomáson szórította a kántust vagy másfél napig. A vonatok felakadtak a hóban. Még „peregrinus“ Nagy Jóska sem mert nekilódulni a debreceni befújt útnak, pedig Jóska kocogvást szaladta keresztül a vármegyét.

A vasúti vendéglőbe szorultak a diákok. Más-

fél napig a négy fal között „rostokolni“ annyi pihent eszű diáknak: — rengeteg idő volt ez. Nóta, tréfa, ital: mind sorra kerültek. Dehogy kerülte el a figyelmöket az a cilinderkalapos utazó úr sem, akit velök együtt szorított be a fergeteg. Összesúgtak a diákok. A fogadósne konyhájából összeszedtek minden tepsit, pléh fazekat, fedőt, mozsárt s úgy sorakoztak fel a gyanútlanul sétáló cilinderes „uraság“ körül. Debrecen ősmagyar vidékén még akkor nem igen volt népszerű viselet a „köcsögkalap“. A tűzoltódiák „nagy botos“, a ki basszista is volt egy személyben, jó Torday Gábor bögöző hangon elkiáltotta:

— Ki a huncut?

— A német! — rémséges erővel zúdult fel a kántus . . . A tepsiket, a pléhfedőket is összeütötték. A pokoli zajtól, a diákok felzúdult hadától rémülten sinalt kifelé a cilinderes utazó úr.

— Nem is került többé a szemünk elé, — beszélt nekem egyszer még Debrecenben, havas, téli délutánon, — szürcsölgetvén a piarista atyák pincéjéből vásárolt diószegi bakatort, — néhai vén tiszteletes Timár diák, a kalandos és tragikus életű „volt pap“, akiben nem közönséges poéta-lélek és magyar elme égett el, tarlottan és letörötten járván a vidéki élet kálváriáját.

Érmelléki szüretetek.

Midőn mézeseedik a gohér és vörhenyes bogyo-
emlőit duzzadozva kínálgatja a bakator, a csurra-
nós szőlőfürtökön le-lecsípi magukat a darazsak.
Node nem sokaig tart víg életük, mert rajtok ütnek
a „berr“-es dérhullajtó szeptember, október hóna-
pok, hegy-völgyön megkezdődnek a szüretetek. A
vincellérek és kádárok hűvös pincék mélyéből csen-
des pajták ürömszagú szobáiból napfényre állon-
gatják a hordókat, taposó kádat, lihót, csebert, put-
tonyt és a faragott bálványfejes homlokú vén kör-
tefa sajtót. Karlócától fel Magyarát, Tokaj, Mis-
kolc, Eger, Gyöngyös, Szerednye és az egész Ér-
mellék bortermő vidéke megmozdul. Füstfelhők
himbálódznak a hegyek oldaláról. Szüretelő edényeit
öblítgeti, forrázgatja a melegkedélyű gazdanépség.
Ha panaszkodnak is a zivataros nyárra, felderítik
őket a szüreti rózsás reménységek. Az Érmelléken
is újból kivirult a szőlőgyökér-féregtől elpusztított
szőlőligetek nagyrésze, bár a felforgató évtizedek
társadalmi vízözönje sok magyar tanyáról világga

seperte a kuriák őslakóit, a kivirult Érmelléken születelnek még a régi barázdák régi uraiból is. A többször szívünket sajgató, lelkünket szomorító birtokcserék dacára is sok érmelléki szőlő áll még a régi néven. Ilyen jelesebb szőlők például a székelyhidi hegyen a Gyalokay, Draveczky, Stubenberg gróf, debreceni Bészler, Kiskágyon csokalyi Fényes, Reviczky, Magyary, Lakatos, püspök Révész Bálint, Leszkay, Fráter, Gulácsy, Darvay, Miskolczy, Derzsy, Nagykágyon Pongrácz gróf, Kazay, Rimay, Lovass, hegymegi Kiss, Kólyon Básty (most Simonffy Gyuláé), Csáky gróf (most Szinay), Diószegen Zichy gróf, Kuczik, debreceni piarista, Sankán Paksy, Lévy, Hegyközszentimrén Dalmy, Beke s több más urak szőlői.

A filokszeravész idejétől származik a nótás Érmellék hanyatlása. Ezt a tündéri tükörként mosolygós szőlővidéket siralmas darabokra zúzta. A zöldzsalogáteres pajták összeomladoztak. Fű nőtt az üres pincék küszöbén. A beteg tőkét kivagdalták és feltüzelték. Fájdalmában sistergett a százados vén bütyök. Siratta azokat az elmúlt gazdag időket, mikor még az urak nem szökdöstek el a hegytől; mikor még a kapásnép nem keseredett le a „szocilustaságra“ és a más vidékre költözött csokalyi tanító sem panaszkolt irgalmatlanul őszinte rigmusokban:

Isten hozzád Kágyi hegy,
A vizavéd* már elmegy
Más vidékre, más helyre,—
Te is térj már eszedre . . .

* A csokalyi emeletes népiskola átellenben esik a kágyi szőlőhegygyel.

Ettem kolbászt eleget,
 Ittam jó bort eleget,
 Hogy a szőlő kiveszett,
 Vagy hat évig nem termett,
 Vízre fogtam magamat,
 Káromkodtam nagyokat . . .

*

Az érmelléki szüretek rendszerint október derekán kezdődtek. Csupán „hegybíró“ uramék szüreteltek korábban, mert később már sok ügyes-bajos ember dolgával kellett bibelődniök. Hiszen az érmelléki szüretetek országos vásárjárással vetekedtek. Nemcsak Biharból, Szabolcs, Hajdu, Szatmár vármegyékből is rakott szekerekkel özönlöttek a módosabb emberek a — hegyre. Mivel a szüret tartama az időjárástól is függött, a kamráról, konyháról jóelőre gondoskodtak. Némelyik „szilvásban“ egész falka „szüreti bárányt“, sőt veresborjúkat is őrizgettek a szilvafákhoz kikötve.

Zenés hangszerszámaikkal mindenfelé cigányok nyüzsögtek a hegyek ösvényein. Váradról, Debrecenből és a vármegyékből is a hegyekre csődültek az első primások, mint a malaclopó cigánybandák. Muzsikától, nótaszótól zajlott az Érmellék. Egyik pajtánál napközben, másiknál éjszaka szólott a muzsika, nem egyedül a dáridózás kedvéért, hanem hogy a szedőlányok, menyecskék, puttonos legények és nyomók el ne széledezzenek. Muzsikahangok mellett lelkesebben mívelték a munkát. A klarinét rikoltozásánál a fagyos mustlét sem panaszolták fel a nyomók.

— Ujjuj! — szapora táncot roptak a taposó

kádban. Csokalyi Fényes Kálmán, Bihar vármegyében nevezetes főszolgabíró, különösen jól tudott bánni népével. Fagyos szüretkor új pár csizmával buzdította a nyomókat, akik ilyenkor csizmában taposták a bakatort . . . A kiskágyi szőlőhegy aljában hivogatólag még fentáll az a gólyafészkes kéményű, sok szobás, széles tornácos Fényes-pajta (ma Kovásznay Marcel székelyhidi főszolgabíróé), amelyben Fényes Kálmánék egész Biharországra híres szüreteiket tartották. Nevezetes, híres nemes úr volt maga Fényes Kálmán is. Kálmán úrról maradt fent, hogy az egyik homokfutó kocsiját sem szép szóért, sem pénzért nem akarta odadni Károly nevű kedves testvérének. Egyszer azonban elragadta a kis kocsit a Kálmán úr négy tüzes lova. A hídnak át úgy nekiiramodtak a lovak, hogy a kocsi két baloldali kereke a hídszélen kívül siklott és a kis ér felett a levegőben repült. Egész bizonyosnak látszott, hogy az erecskébe borulnak és a kocsi darabokra törik.

— Tiéd a kocsi! — Kálmán odaszólt a mellette szorongó Károly testvérének.

Véletlenül és meglepetésszerűleg, a gyors röperő folytán a kocsi épen gördült át a hídontúlra, Kálmán úr szavának állott, azonnal átadta a kocsit Károly testvérének.

Más alkalommal Fényes Kálmánék már a harmadik hete szüreteltek a kiskágyi nagyszőlőben, midőn a szüretre elvetődött Vértesről Irinyi József is, a gyufa feltalálója. Irinyi tudományos módszerekkel, de kevesebb szerencséivel gazdálkodott a vértesi homokon. Persze atyafiságos magyar vendég-

szeretettel fogadták, hiszen újabb keletű az a közmondás: — mihelyt vendég, mindjárt menjék . . . Még az Irinyi könnyen lobbanó természete sem volt kellemetlen Kálmán úréknak, sőt annál inkább is kötekedtek a hajszászhasogató Irinyivel. Az ágyának a lábai alá, az ellenkező oldalokon, kavicsokat dugdostak, úgy hogy mikor s merre fordult, az ágya is arra döccent Irinyinek . . .

A világraszóló találmányát is méregből vesztegette el Irinyi. Bécsben az ösmerősei tréfából lekicsinyelték az Irinyi-féle első gyufát, mire Irinyi mérgében egy vacsoráért túladott a korszakos találmányon.

*

Hosszú szüretetek alkalmával előfordult az is, hogy fogytomra jutott a hazai kalács és kenyér. Azért nem lyukadt ki a világ feneké. A szépséges nemes kisasszonyok nekigyürköztek a dagasztó-teknőnek és frissen sült kaláccsal, foszlós fehér cipóval kedveskedtek a szüreti vendégségnek; mert mint azt az én csokalyi Fényes Gyula barátom mondja:

— A zongora távol volt tőlük. No, meg az anyák fősúlyt fektettek a jó gazdasszony nevelésre, ami a régi nemes, úri családoknál nem is hiányzott.

*

Enyhe estéken venyigéből raktak tüzet a pajták előtt. A pattogós venyigetűz lángja a csillagokig felnyúlt. Ezeket a kedves jeltüzeket a szomszéd falvakból is megbámulták, midőn a sihederek a krumpliból dugott égő venyigével dobták a rakétát...

Abból sem támadt veszedelem, midőn a hetes esőtől felereszkedett az érmelléki agyag. Mindössze a fuvar változott meg. Míglen a szüretre négylovas hintón szállottak fel azok a hamvasarcú, dali madárként kedves Fráter, Fényes, Szunyoghy, Miskolczy, Buday kisasszonyok, hazafelé menet meg már négyes, hatos ökörfogaton indultak Álmosdra, Érkeserübe, Érsemjénbe... Mindamellet az ökörfogaton sem volt hosszú, unalmas ez az út. Balázs Kálmánékat is kocsira rakták. A szép biharországi kisasszonyok kedves nótáit gyönyörűséggel muzsikálták a cigányok uthosszant, miközben az úrfiak lóhátról csapták nem annyira a szelet, mint inkább a sarat a szép lányokkal rakott ökör fogatok körül.

Az öreg József főherceg.

A magyar honvédség 1870-ben még fiatal intézmény volt. A közös hadsereg tisztjei idegenkedéssel, sőt kicsinyléssel bántak honvédeinkkel. A csufondáros elbánás nem egyszer tettelegesen összeütközésig fajult el. A pazonyi Elek Gusztáv ezredes és Zubovics Fedor huszárkapitány-féle kemény honvédtiszt-bajnokoknak — karddal és pisztollyal — sok pöffeszkedő „stiblit“ móresre kellett tanítani, míglen a császármadarak megszokták és tisztelték a honvédet. Ezek a napirenden lévő összeütközések még vaskosabban, nem egyszer vérengzéssel zajlottak le a hadsereg és honvédség legénységi állománya között felmerült villongásoknál. A piros nadrágjukról és zsinórozásukról „paradicsomos flaskóknak“ csúfolt honvédek többször karddal és szuronnal vágtak vissza. 1870-ben országos feltűnést és a „császáriak“ rovására kínos csufot keltett a székesfehérvári eset, midőn is ott egy alig huszonegy esztendő fiatal honvédhuszár-örrmester egymagában, súlyos tölgyfaszékkel, kilenc drago-

nyos altisztet — közöttük négy őrmestert — fegyverzett le és vert ki a fogadóból. József főhercegnek, a honvédfőparancsnoknak is fülébe jutott ez a huszárremek. 1872-ben Székesfehérváron a honvédhuszár-tisztiiskola vizsgálatán elnökölt az „öreg úr“ és a sikerült vizsga után a „Magyar király“-szálló emeleti éttermében ebédet is adott. Az ebédre meghívta az iskolaparancsnokot, a tanárokat és az iskolába vezényelt tiszteket, — akik mindnyájan fiatal hadnagyok voltak. Fesztelenül folyt az ebéd s eközben a fenséges huszár odafordult az alezredes iskolaparancsnokhoz:

— Nyolcszázhetvenben nyáron itt Fehérvárott történt, hogy egy honvédhuszár-őrmester kilenc dragonyos altisztet vert ki a csárdából . . . Hallott ön erről valamit?

— Fenség, — felelte az alezredes, — abban az időben nem voltam itt. Hanem az az őrmester most már hadnagy.

— Hadnagy?! . . . Hogy hívják?

— Csokalyi Fényes Jenő. Éppen itt ül melletttem.

A fenséges huszár kissé féljobbra fordította érdekes fejét s — az ő vontatott beszédmódjával — halkan így szólt:

— Hát, ön volt az hadnagy úr? . . . Kérem, beszélje el, mint történt?

Fényes hadnagy elmondta az esetet.

— Jelentem alázatosan fenségednek, így történt . . .

A fenséges huszár, akit 1840 elején Jászbe-

rényben avattak fel Nádor-huszárnak, elmosolyodott és helyeslőleg bólintott:

— Nagyon jó, nagyon jó! Örvendek, hogy a hadnagy úrnak semmi baja sem történt.

*

Azok víg idők voltak, amikor még gróf Vay László honvédhusár ezredes volt a főherceg udvarmestere. Maga Vay is szokimondó, szíves vendéglátó, derüs lelkű magyar huszár volt. A tisztekre nem a szurkolás keserves órái, hanem igazán kedves ünnepek voltak, ahányszor „vizitált” a fenséges „öreg”. A vizsgát vagy szemlét mindig főhercegi ebéd követte. Megkivánta, de a példát is úgy adta a fenség, minthacsak magok között lettek volna a tisztek. A koccintgatás és diskurálás fesztelenül folyt. Az egyik ilyen ebéd alkalmával, leves után halikrárt szolgáltak fel és a vendéglős egész tányér apróra vágott vereshagymát helyezett a fenség elé, aki — midőn észrevette a társaság érdeklődését — megszólalt:

— Én nagyon szeretem a vereshagymát, de otthon nem juthatok hozzá, mert a feleségem nem tűri a szagát. Azért tehát csak ha távol vagyok az édes otthontól, akkor élhetek hagymával; node ilyenkor azután ki is rúgok a hámfából . . . — Miközben ő császári és királyi fensége a tányér hagymát kebelezte, Fényes hadnagy gróf Vay ezredesnek tartott előadást a legjobbizú hagymásfalatról. Amely nem más, mint a nyársra húzott, pártúznél sütött szalonna, midőn is a magyar ember a sercegő szalonnazsírt a balkezában tartott,

só-paprikával fűszerezett, karika-hagymával bőven rakott vékony pirítós kenyérre csepegteti . . .

Gróf Vay egészen fellelkesült:

— Fenség! A Fényes hadnagy tud ám egy kitűnő hagymásétel-receptet.

— Hát beszélje el a hadnagy úr, — mondta érdeklődéssel a fenség, — tanítson meg bennünket arra a jó eledelre.

— Minálunk Biharban úgy csináljuk azt, — Fényes hadnagy előadta a fenti receptet.

A fenség arca felderült:

— Na, kedves Vay, ha hazamentünk, ezt megcselekedjük az alcsúti tanyánkon.

Az ilyen főhercegi ebédek után még egyideig együtt „tislizett“ a társaság. A fekete kávé ott itták meg. A főhercegi „cercle“ is családiasan — táblabírósan — az ebédlőasztalnál történt meg. Forintos szivarokat szívtak a tiszturak, — bezzeg később, mikor már a fukar Nyáry báró volt az udvarmester, hétkrajcáros szivar járta . . . A fenség, ebéd végeztével, ezüstkupakos makrapipáját szedte elő, melyre magyar címer volt kifaragva. A rövid meggyfaszárról nemzetiszín selyembojt díszelgett és a jóféle szűzdohányt sallangos zacskóból sajátkezüleg kapargatta kedves pipájába.

— Már én csak nem adok egy pipa jó magyar dohányt száz havannáért sem, — szólott s ázsiai gyönyörűséggel eregette az illatos füstkarikákat. Midőn pedig csendes pipaszó mellett kidiskurálta magát, átment a másik szobába leheveredni. Búcsuzkodott a társaság is, gróf Vay elmenőben mindig rájuk szólott:

— Fiaim, rakjátok meg a zsebeteket szivarral, mert mostanában ilyent úgy sem szívhattok . . . — Ilyenkor bizony négy-öt darab szivar a dolmányzsebbe vándorolt.

*

A veszprémi hetedik honvédhuszárezredet 1878-ban Sárváron összpontosították, Kutassy Ignác alezredes parancsnoksága alatt. Előléptetési sorra került, vizsgáznia kellett, hogy miként vezet el egy huszárezredet. A vizsgára József főherceg is megjelent lovag Henneberg Károly altábornagy lovassági főfelügyelő és a dandárparancsnok kíséretében. Kutassy példányképe volt a daliás szép, gyönyörű magyar huszárnak. Midőn kétezerforintos sötét almasszürke paripáját combközé kapta és a kantárszárat neki eresztette, huszármondás szerint, a veszett fergeteg is csak csiga-biga volt a Kutassy alezredes száguldásához képest. Vezényszavával túlharsogta a legélesebb trombitát. Leirhatatlan az, amidőn Kutassy az egyes oszlopban menetelő huszárezred éléről két-háromszáz lépést előre robogott, majd visszafordult a dübörgő ezred felé és — égre tartott tenyérnyi széles huszárpallost villámként megsuhintván — vezényelt:

— Előrefejlődni! Vágtát, indulj! — Ezt a félelmetes vezényszót nemcsak az ezredoszlop végén hallották meg. E hang csattanásától kilométer távolságokra ijedezve ugráltak ki a nyulak és reppentek fel a fogoly madarak; sőt Henneberg altábornagy kijelentésével:

— A határbeli ürgék is mind kibujtak a lyukból, mert azt hitték, hogy égháború támadt . . .

A vizsga, természetesen, kitünően sikerült. A tisztikar ebédre a főherceg vendége volt. József főherceg elégtelt jókedvében ekkor mondotta Kutasynak:

— Az alezredes úr olyan igazi magyar huszár, hogy én üdvösnek tartanám, ha az alezredes urat halála után elégetnék és visszamaradó poraiból egy-egy csipetnyit beadnának minden huszárnak, hogy hasonlatosak legyenek önhöz . . .

*

Az 1880-as évek elején az erdélyi részen zajlott az őszi hadgyakorlat. József főherceg, Fejérváry honvédelmi miniszter és a lovassági felügyelő, sőt báró Nyáry udvarmester is résztvettek azon. A fenséges úr és a kegyelmesek alá Fényes kapitány huszárszázada adott egy-egy jó háttaslovat. Valami tehénlegelőféle területen pihenőt tartottak, a fenség is leszállott. Midőn azután ismét felüléshez kászó-lódott, észrevette, hogy a csizmája és sarkantyúja a tehénhulladéktól bemocskoskodott. Kérőleg tekintett körül, de már ekkorra oda is ugrott az egyik szemfüles küldönc huszár és a nadrágzsebből kirántott csipkés, székely díszkendővel „lepucoválta“ a fenség lábbelijét. Majd tisztelgett. Azután masztos kendőjét — ünnepi komolysággal és gondossággal összehajtogatván — visszadugta a zsebébe . . . József főherceg ezt már nem bírta ki tovább, megszólalt:

- Hogy hívnak és hol szolgálsz, édes fiam?
- A huszár keményen vigyázz-ba vágta magát:
- Császári és királyi fenségednek alázatosan

jelentem Csüördögös Mózes, a magyar királyi kilencedik honvédhuszár ezred első századánál, első szakasz közvitéz, — szakaszparancsnok Szuper Mihály hadnagy úr, századparancsnok Fényes Jenő százados úr, osztályparancsnok Forster Emil százados úr, ezredparancsnok Jánky Lajos ezredes úr, dandárparancsnok Bulyósdy (Bulyovszky) Károly ezredes úr, lovassági felügyelő Henneberg Károly altábornagy úr, honvédelmi miniszter báró Fehérváry Géza altábornagy úr őkegyelmessége, honvédfőparancsnok ő császári és királyi fensége József főherceg úr! — A góbé még tovább is folytatta volna a bemutatkozást, de már ekkor a főherceg közbevágott:

— Jól van, nagyon jól van fiam Ördögös. Látom, hogy tudományos huszár vagy. Hm, de, mondsza, van-e valami vagyodon?

— Alázatosan jelentem császári és királyi fenségednek, semmi sem az enyém, ami rajtam van.

— Jó, jó! De, hát amikor otthon vagy?

— Alázatosan jelentem, ha nézek az égre s ha nézek a földre, minden a másé vagyon, amit szemeim látnak.

— No, no édes fiam Ördögös! Az a zsebkendő talán mégis csak a tied, amellyel a csizmámat megpucoltad? . . .

— Alázatosan jelentem, az sem az enyém. Azt is csak a gyakorlatra adta ide a szeretőm.

Már erre a főherceget is elhagyta a hidegvére. Jobbnak látta felhagyni a további kérdezősködéssel. A kikiváncozó nevetést bajusz alatt visszafojtván, egy ragyogó sárga körmöcöt odanyomott a góbénak:

— Derék huszár vagy fiam. Nesze, ezt meg kösd a zsebkendődbe! — A főherceg később, időmultával, visszafordult a kísérethez beosztott Fényes kapitányhoz: — Százados úr, ez az Ördögös huszár ügyesnek és ragaszkodónak bizonyult s én hiszem, hogy ő belőle jó altiszt válnék? . . .

— Parancsára fenség! — felelte Fényes kapitány és a hadgyakorlat végével már „tizedesi“ két-két csillag ragyogott a Csüddögös Mózes huszár zubbonyának gallérján.

*

Míg élt: — magyar érzésével, magyaros egyszerű szokásaival, magyar huszár-erényeivel példányképe volt honvédségünknek az öreg József főherceg. Holta után is a miénk maradt. Teste magyar földben nyugszik. Emlékével fel-felmelengeti lelkünket. Másként írnák a históriát, ha abban az időben — az ő vezérletével — háborúba vezették volna a honvédséget . . . Hajh, de a szárazságos hosszú békében meddően sorvadtak el a legdicsebb huszár-erények.

Magyar-Szeged.

Magyar-Szeged! Lehetne ezt másként is írni?... Bizony, alig száz esztendővel: „Rátz-Szöged“ néven emlegették ezt a tiszaparti magyar tanyát; holt a szeri-pusztán áldozást tevő Árpád vezér fehérlovas, puzdrás magyarjai hasították az első barázdáit. Az ösztövér keleti ősök félvad szlávoktól, réti éhfarkasoktól hódították el a szűzföldet a Tisza-Maros közén. Vízililjomok virítottak ottan, midőn a vadász, halász és pásztor magyar vitézek az első bogárhátú földkunyhót megásták a nádasok és mocsártölgyek rengetegében. A potrohos öreg kőbásztákhoz és keresztes templomokhoz szintén magyar kéz gyúrta, magyar kéz égette a keményen kongó első érctéglákat. Rácok, dalmaták, németység később szivárogtak be. Mint ahogy a fecske fészket tapaszt a kész házfalra, a biztonságos ereszet alá. Az idegen törekvéseket tutorozgató udvari politika mellett eshetett meg, hogy a fecskékről keresztelték el „Rátz-Szögednek“ az ősmagyar „Mező-Szeget“. Az a csufondáros „rátz-nevezet“ nem is tart-

hatta fenn magát. A szegedi magyar népkazán magába olvasztott rácot, mint belpalánki németet, sőt — szaporafajta és dolgos — magyarjaiból százával, ezrével csurrantja ki munkásemler feleslegét nem ugyan az amerikai kőszénbányákba, hanem Szlavóniáig, hol tunyha idegen kezeken dudvásodik a magyar föld.

Ez a Szeged nem hiában beszéltet magáról olyan sokat. Ez a sűrű beszéd a duzzadó élet szava. Életöröm melódiái ezek. Magyar kasza peng ott. Magyar mesterek pörölye cseng ott. Mikor a „nagy árvíz“ boldog fehér házait fekete iszapba fullasztotta és a sárgasörényű árvízárem csecsemők bölcsőjét kavargatta a felszakított sírgödrök felett, — ez a nép hitét akkor sem vesztette. Egészséges életkedve virágot bontott a harsogó örvény felett is. Érezte erejét. Hivatásának tudatában megnyugodva fogott a romok eltakarításához. A veszedelmek csatamezején nem riadt vissza az új tűzhelyek felépítgetésétől sem.

Századok képét előrefestető, századok alakulását előre kicövekelő méretek azok a várostervek, melyekben Tisza Lajos gróf, ez a józan kálvinista ésszel és méltósággal számító, mindenkinél büszkébb magyar főúr e kiválasztott népnek az ifjú Magyar-Szegedet térképre foglaltatta és megalapozta. A város mocsárba sülyedt belsőtélkein ugyan évtizedekig kántáltak még a kecskebékák. A Tisza Lajos gróf királyi biztostól merészen alapozott és a körtöltéssel bevehetetlen magyar várnak elkerített Szeged város ilyen arányú életképes fejlődése kivihetetlennek tűnt fel. A bámulatos sugárutak, páratlan körutak, nyíl-

egyenes oldalutcák, a szabályos piacok és sétaterek tussal kihúzott fekete vonalai inkább megdöbben-tőn, mint biztatón vigyorogtak le az üres fehér várostérképről. A talpát megvető, helyét a legmos-tohább viszonyok között is fenntartó magyar nép-jellem hullámveréseit tanulságosan ábrázolja ez a mind tovább színesedő térkép. A magyar jellemerő kiválasztott példányképe, a bámulatos szegedi nép alig néhány évtized alatt kitöltötte a hézagokat. A mocsárszagú földből százával, ezrével dúródtak ki a téglaházak és paloták. Egyre hamvasabban, egyre felségesebben bontakozik ki a szűzies magyar al-földi középpont: — minőnek holdas éjszakákon, ablakából eltekintvén a rom város felett, Tisza Lajos álmodta és akarta Magyar-Szegedet.

Magyar-Szegeden azóta sem szünetel a fal-bontó csákány csattogása. A malteres kanalak nem rozsdásodtak be. Kállay Albert hosszas főispánsága idején, az okos szóra hajló néhai öreg Pálffy Ferenc korszakos polgármestersége alatt hatalmas lökések-kel haladt előre, előbbre a város a Tisza Lajostól kicövekelt úton. Amikor pedig a munkáskezek szü-netlen kopácsolásától és a sok elegyes értékű birál-gatástól zúgni kezdett Kállay Albert feje, Eiffel mester remek Tisza-hídján az újszegedi rózsáligetbe sétált át frissülni. Már a séta tekintetében öreg Pálffy Ferenc podeszta sohasem tartott főispánjával, bár gyönyörű fogatai is voltak az öreg úrnak, a Tisza partján inkább gyalogszerrel bandukolt kuriája felé. A halpiac tarka népén, a Tiszán úszkáló hajókon mindig talált kedves szórakoztatót. Ennek ellenére bölcsen megértették egymást az újszegedi rózsás-

kert-barát főispánnal és becsületes végrehajtói voltak Tisza Lajos hagyományának, a Magyar-Szeged kiépítésének. Azonban azt is el kell ismerni, hogy a városi tanácsban és a képviselőtestületben is egyenlő szeretettel, egyenlő nemes áldozatkészséggel fogták fel és értették meg Szeged hivatását nemzetünk életében. A süvöltős hangú vén Babarczy József fiskális, Magyar János pápaszemes prókátor kollégájával, latinul és ékesen beszélő öreg szénátor Vágner Károly úr (tőle származik a kitünő mondás: volt ott minden — tudnillik a dorozsmai lakodalomban, — csupán kénálás nem volt!), zombori Fodor István a kiváló városi tanácsos Károly fiával, nábób szatymazi Zsótér Andor (már az apjának száz böggös hajója fuvarozta a búzát Tiszán-Dunán), miniszteri tanácsosságra emelkedett Enyedy Lukács, Taschlerék, a kiváló oktató piarista Magyar Gábor, az ugyancsak piarista Tóth Antal a községi iskolák felügyelője, raggambi Fluck Ferenc 48-as huszár, jóteknony Oltványi Pál prépost, a nagytehetségű, de szerencsétlen végű Vass Pali, Ivánkovits János (később rozsnyói püspök) és testvére Sándor, a főügyész, a költői lelkületű Szabados tanácsnok, gavallér Szluha főkapitány és hivatali örököse a jóakarató Rainer József hosszúszerű tajtékpipáival, melyekhez hasonló készségekből karikázta a füstöt a halvérű Drót (dr. Tóth) Pali is, a diplomata László Gyula vicepolgármester, köteles Bakay Nándor, Lábdy Antal a művelt magyar nagyiparos, tanya-lakó óriás Pálffy Antal (Tóni bátyánk egyszer földhözvágta a vásári hírhedt birkozó Markuleszt is), a szelid apát Varga „páter“, a népszerű pap, szónok,

emberbarát Jászay Géza plébánostársával (címzetes püspök azóta), história író Reizner János, Pillich Kálmán Szeged Eötvös Károlyja, Nagy Sándor öreg szerkesztő, Rósa Izsó, csendes Tóth Mihály főmérnök, nyakkendőtlén republikánus Polczner Jenő követ, Löw Emánuel a tudós és hazafias fő-rabbi, mintagazda Lichtenberg Móric, vendéglős Balogh Ferenc, zöldkalapos Zombory Tóni tanácsnok (az „ujdondászok“ ádáz ellensége), a jóízű, remek szegedi magyar Fajka János főszámvevő, mindenttudó Obláth Lipót, a szegedi népelet érdemes örökítője Kovács János író, pattogós Kószó Pista az ügyvéd, Kulinyi Zsigmond, Békefi Antal (a szegediek Tónija), Palócz László, Balassa Ármin az ujságírás berkéből a többi derék szóvivőkkel soha nem voltak kerékkötők, az értelmes szegedi tanvásgazdák példányképe Papp Pista sem, az alsóvárosi öreg parasztvezér Vőneki Pál uram sem, aki különben elvégezte a gimnáziumot a piarista atyáknál, sem a kuruc Sáry János hentes, furfangos Ruzsa Vince sem. Elmúlt a Masa sógorék kora, akik lovas-szoborral akarták megtisztelni a szerzetes Dugonics apó emlékét. Magyar-Szegednek ezen lelkes újraépítői, bár maguk érezték legnyomasztóbban a terheket, meghoztak a „városért“ minden áldozatot. Olyanoknak ismertem meg őket, mint a szülőföldről azokat a kedves öreg hajdúgazdákat, kik utolsó jártányi erejükkel is nemes gyümölcsfát oltogatnak, diófát ültetgetnek a kis — onokáknak...

A szülőváros iránti nemes szeretetben és áldozatkészségben nem maradtak hátrább az utánok következett mostani ifjú szegedi polgár nemzedékek

sem, akiknek az élén a nagy eszű és meleg szívű irodalom- és művészet-barát Lázár György polgármester már nemcsak építgeti, hanem csinosítgatja is a szeretett „várost”. A tervezésnél széles látókörű, a kivitelnél ernyedetlen Lázár György még a régi városépítők közül nevededett nagyra az atléta Bokor Pál, Taschler Bandi (a nagytata), elegáns Gaal Endre, jóbarát Balogh Károly, kedélyes Koczor Jancsi (másként I-ső János is), komoly Szerke Lajos* tanácsuraival együtt.

*

A palotás ifjú Magyar-Szegednek kedves kiegészítő részei a Felsővároson azok a boszorkás hírű, kanyargós sikátorok is. Itt lappangott Dugonics apónak az ódon, lesüppedezett háza, melyben bölcsője ringott. Melynek diófaasztalánál az iromba lúdszárnyat művészi író tollá faragta. Honnét koporsóját kikísérték a temetőbe, merrefelől a Makkoserdő tölgyfái, cserfái rengedeztek. Lelkes piarista Dugonics apánk nem éltél hiában. Bár lan könyveidet nem forgatja a nájmódis-világ, nyelvednek aranykincsei kophatatlanok. A lippenős pillájú szegedi menyecskék, az édes ajkú szegedi lányok ma is a te nyelveden beszélgetnek. Dugonics apánk nem éltél hiába, ha mindjárt a kőfalbontó csákány földreterítette a te egyszerű, ősi házadat is. Mert ritkulnak már a Maros-utcában is a zsalugáteres fehér házak. Malomkő nem terpeszkedik a modern házak

* Részvétellel jegyzem ide, hogy e könyv szedése alatt férfikora delén meghalt.

küszöbénél. Felejtgetett mesék, érthetetlen hagyományok, idegenszerű nevek örökítik még a régi idők, régi emberek emlékét. Ahogyan ott kanyarog a Hóbiárt pasa utcája is . . . Szerelmes természetű ember lehetett ez a főrendű muzulmány. Az utcát is azért nevezték el róla, mert a felzúdult szegedi menyecskék — a kalandos basát — itt verték agyon papucssal . . . Magyar-Szeged olyan is vagy te, mint szeliden folydogáló Tisza folyód. Mélységeidben csoda erők, iszapba süllyedt őskincsek rejlenek. Aki állott partodon, aki kóstolta vizedet, többé nem felejtethet el. A szegedi kopogós sarkú, icipici szattyán női papucsok ákácfaáznak utolsó virágzásakor is megdobogtatják szívemet.

Gabara piktor.

Gabara piktor egy furfangos hírű, csinjeiről nevezetes, különc szegedi csizmadiának volt a gyermeke. Az asztalos-inas Munkácsi Mihály a pemzlit és színes festéket a műhely zugolyában kéznél találta. Füttyszó mellett tulipiros rózsákat, hupikék liliomokat és tulipántokat festegethetett a menyasszony-ládákra. Az ifjú asztalos-inas képzeletéből harmatos virágbimbókat és képeket fakasztottak már ezek az egyszerű festékkeverékek is. Bezzeg más sorsú a csizmadia-inas. A Gabara csapongó képzelete is minduntalan a csirizestálhoz tapadt, mint ahogy a tál szélére telepedett selyemszárnyú legyecskék is ott ragadnak . . . Ezek a mostoha körülmények leginkább igazolják a Gabara Vince született művésztehetségét, mely a szerény világítású csizmadia-műhelyben is kibontotta szárnyacskáját s a csirizes tálról is felrepült. Már kezdetleges rajzaival annyira feltűnt, hogy a szegediek városi ösztöndíjjal küldték ki Münchenbe a fiatal csizmadia-legényt. Ottan sem vallottak szégyent vele, rajztudása alap-

ján a müncheni akadémiára is felvették Gabarát. Gabarát kezdetben felkarolták a müncheni mestertanárok, mert művészi kezenyomán az őstehetség lángja lobbant fel. Jövőt jósoltak neki. Egyideig haladt is meglepően előre, de azután egyszer csak — magyar tehetségeknél nem ritka az ilyen sors! — megbicsaklott. Mindinkább elhanyagolta tanulmányait. A hét elején, mikor a tanár „beállította a modellt“, még csak feltévelygett az iskolába. Egy-két óráig elpiszmogott a festőállvány körül, azután szökött ki a — szabadba . . . Lassan olyanná hervadt a művész lelke, mint letarolt liget. A vizsgálatokra is cimboráitól szedegetett össze rajzokat, melyeknek egyszerűen aláírkantotta nevét. Szegedre is leginkább ilyen rajzokat és festményeket küldözgett haza. Otthon örvendezve hiresztelték a jóakarói, hogy „micsoda nagy piktornak indul ez a Gabara“. A müncheni mester-iskolában akkor még nagyobb volt a tanszabadság is, tehát a „bizonyítvány“ miatt sem aggályoskodott Gabara. Mindig jó bizonyítványokkal tüntették ki, olykor-olykor megnyilvánult őseréje a tanárookra is hatással volt. Elnézték a gyarlóságait.

*

Alig pirkadt a nyári hajnal, Gabara már talpon volt. Már hajnali fél háromkor ott fűtyölte a „Rákóczit“, a müncheni magyar művészek „jelhangját“, piktör cimborája ablaka alatt. Az emeleti ablakba harsányan kurjantotta fel a borzasfejű debreceni Kovács János piktornak:

— Gyere már te Kovács! Mert a bajorok elszagolják előlünk ezt a finom levegőt . . . Az Izár-

partján neki vágtak az erdőségnek. Ahol legcsendesebb volt a bájos vidék, felállították a festőállványt. Gabara ilyenkor sem sokáig pacsomagolt az ecsettel, mihelyt felszikkadt a harmattól a pázsit, leheveredett a vadvirágokra. Pompás ötletekkel vidította, találó megjegyzésekkel irányította cimboráit. Maga ritkán festegetett. Midőn cimborái nógatták, azzal elégítette ki őket: — Egye fene a gyakorlatot, pajtás! Az elmélet a fő.

Gabara mégis egyszer, tanárja ajánlására, jó pénzért vállalkozott, hogy megfesti egy müncheni gazdag nagyúrnak az arcképét. Nagyobb összeg pénzről volt szó, tehát Gabarában is felpeszdult az élelmesség. Belekezdett az arckép festésébe. A kollegák a festményt féligkész állapotában megbámulták. Gabara három évig folyton készült a befejezéséhez, végül is örökre eltávozott Münchenből és még mindig nem készült el a festménnyel.

A Gabaráék cimboraságához tartozott egy Rosenmayer nevű, nagy igyekezetű és „eszményies“ piktortársuk is, aki az „angol park“ századéves fái alatt mindig oly áhitattal viselkedett, mintha csak a templomban ájtatoskodott volna. Ilyenkor a tréfát sem szívelte s mivel azt is kitapasztalták Gabaráék, hogy Rosenmayernek — ez alkalommal — fityingje sincsen és a rendes „sörözés“ költségeihez nem társulhat a jámbor, elhatározták a megugratását. Az angol park többszázados fái alatt Gabara kezdette:

— Te Kovács, — szólt a mester s rámutatott egy mohos öreg tölgyóriásra, — mit gondolsz, hány éves lehet ez a fácska?

— Hm, — debreceni Kovács Jankó különben is megfontoltan szokta leadni a szót, — ez bizonyosan lehet már vagy tizenöt esztendő . . .

Rosenmayer a festőállvány mellől felütötte — a fejét. Gyanakvón pislantott a két betyárra, de mégcsak akkor veresedett el, amikor Gabara megcsóválta fejét s gyászosan fanyar pofával, mint örökigazságot bökte ki:

— Nono, barátom . . . Lehet ez már vagy húsz éves is!

Rosenmayer dühében nagyot ugrott. Felkapdosta a holmiját:

— Bolond betyárok! — kiáltással elrohant.

*

Gabarának éppen oly barátságos, kedves és hiszékeny népség kellett, mint a müncheni bajorság, mely a berlini bugrisnál is kiadósabb sörívó. A vérbeli bajornak nincsen szemefehérje sem, az is kárminszenben úszik a tenger italtól. Gabara a három év alatt legalább is hatvanszor változtatott lakást. Széles Münchenben nem volt olyan korcsma, ahol nem ösmerték és fel nem krétázták volna a mókázásairól is népszerű szegedi piktort. A szavát is készpénzül fogadták a kedves bajorok; ugyanis Gabarának volt egy varázsigéje, mellyel a legtolakodóbb hitelezőjét is kezes báránnyá szelidítette:

— Morgen kommt Geld von Szegedin; majd holnap ha megérkezik a szegedi pénz! — e varázsigével kvártélyos házaknál, hentesnél, boltokban, kocsmákban, szuszternél, szabónál, művész kollégái között, fent az akadémián három teljes esztendőn

keresztül mindig, mindenhol érvényesült Gabara, akinek volt is valami bizalomgerjesztő vonás az arcában, lekötelező előkelőség a megjelenésében. Cézár arcú volt ez a csizmadia-fiú és amely bajorral egyszer beszélt, az a kedves ember esküre kész volt, hogy „Herr von Gabara“ csupán mókából krétázik és legalább is földesúr — Szegedországban, ahová „akadémiai festő“ diplomával került vissza. Gróf Tisza Lajost, a hatalmas királyi biztost, is lefestette. A szegedi lapok szerkesztői, Nagy Sándor és Enyedi Lukács szerkesztők lelkes sorokban hívták fel a városi tanácsot Gabara „remek képének“ megvételére. Azonban ez a sikere sem jelentett szerencsés fordulatot zátonyra jutott életében, bohókás fejét ivásnak adta. Bárlan a szegedi családoknak még sok képet megrajzolt és festegetett, lejjebb, mindig lejjebb került az élet forgatagában. A művészet isteni lángjának ihletése kiégett lelkéből, eldurvult kezéből porba esett az ecset, a müncheni akadémiai festő visszakerült a — csizmadia-műhelybe. Már ekkor csizmadiának sem vált rendes mester belőle. Elvadult a várostól is, kihúzódott a szegedi tanyákra és a pusztán mint különködő, részeges foltozó csizmadia éldegélt még néhány évig. Testében megtörve, lelkiileg meghasonolva — kora ifjan — hunyt el. Kint a pusztán ásták meg a sírját is.

Az asztaltársaságok.

A XIX. század első felében minden magyar háznál tárt kapu, illatozó meleg tűzhely, tele pince fogadta a vendégeket. A vendégváró barátság virágkorát élte. A kávéházat és kocsmát kényszerből keresték fel a tisztességes emberek. A vásáros közönség, meg az alkalmi korhelyek vetődtek be az ilyen helyekre, akik egyszer-egyszer ki akartak rúgni a hámfából. A régibb magyarság szórakozását otthon: — a család, komaság, a barátok kedves környezetében élvezte. A tűzhely hívogató lángjai akkor kezdetek elhamvadozni, midőn az ösiföld megmozdult az új eszméktől forrongó ifjabb nemzedék lába alatt. A régi családokból irodalmi, színművészi, politikai eszményekért rajongó ifjak mind többen és többen sodródtak ki bizonytalan, otthontalan küzdésekbe. A fellángolásoktól emésztett ezen rokonlelkek, a satnyán serdülő újkor váltott gyermekei verődtek össze először a régi Pest kávéházainak és vén vendéglőinek sarokasztalainál. A diákság, korhelykedő vidéki földesurak, világ-

járt lelkes iparosok közlegényeskedtek nekik. A jó vidéken, nagyobb iparúzó és kereskedő városokban később alakultak ki asztaltársaságok, midőn a szabadságharc fergetegei felforgatták a nyugodalmas ősi berendezkedést és az idegen erőszak is betört, célzatosan rombolta a családias tűzhelyeket. És a nemzet legjobbjai közül ezrek hajszolódtak nincsetlenségbe. Midőn már birkózni kellett a napi kenyérszerzés gondjaival is. A lelki gyászhoz anyagi romlások is járultak. A vendégváró, vendéglátó rácsos magyar kapúk egymásután így csukódtak be. Hajótöröttek és az otthontól elszakadt küzdők seregestől özönlöttek széjjel. Az öreg hazabölcse, Deák Ferenc is kocsmára, sőt — lakni is — kocsmába szorult. Ámde az alkotmány feltámasztásával a magyarság rabbilincseit leverte. A nemzeti élet tavaszát felvarázsolta a hó alól. A szenvedő magyar lelkekről egyszeriben leolvadt a jégkéreg. A szeretet meleg érzései csorgadozni, csergedezni kezdtek, mint a kis patakok. A rokonlelkek és szívek egymást keresték, mint ahogy a csergedező erecskékből a kikericsvirágos, boglárkás aranyárgazöld tavaszi réten fenékig áttetsző, üde tavacskák folydogálnak össze, az újraébredező magyar életnek honfi bútól és csalóka reményektől nemesült lelkű bujdosói így keresték fel egymást. A füstös kávéházban, vén fogadók sarokasztalánál így szivárogtak össze. A hazaszeretet és nemzeti célok jelszavaival így alakultak különféle asztaltársaságok. Némelyik aranypennával írta be nevét a magyar élet történeti könyvébe.

Az 1880-as esztendőktől Debrecenből országos hírnévre emelkedett (a Cegléd-utcán a Papp Gyurka-féle Kis-Pipa vendéglőben) a gróf Vay Dániel, gróf Teleky Sándor ezredes és a református püspöki titkár (volt 48-as vadászfőhadnagy), Bodossy Pál bátyánk asztaltársasága. A két mágus nevét sokat emlegették a régibb Magyarországon, Bodossy nem volt grófi származás, ámde nálánál nemesebb megjelenésű daliát nem ösmertem. Még magas korában is magyar uri férfiszépség volt, hozzá szikrázóan ötletes, minden társán felülemelkedő gavallér s mélyen érző költői lélek is. Előkelően szerény és dicsekvésnélküli vitéz katonája a nagyidőknek, aki a bölcs világfi Vay és kalandos lovag Teleky mellett sem szorult félre, sőt egymaga lelke volt a társaságnak.

— Pali bátyám! Pál bátyám! — volt a Bodossy neve az alsó és felső tiszavidéki református vármegyék úrinépe előtt. Ahol személyesen nem ösmerték, a hetedik, tizedik vármegyében távolfekvő kuriákba a diákok hordták el az ő gyönyörű magyar hírét. A két kálvinista gróf és a Bodossy asztalánál a tiszavidéki magyarság legérdekesebb alakjai összetalálkoztak. Földesurak, református papok, podolini számkivetésre kész piaristák és kollégiumi bohém tanárok, a főiskola öregebb diákjai a teológiáról és jogakadémiáról, ügyvédek, bírók, városi és megyei tisztviselők, katonatisztek, színészek, színésznők, nagycivisek, bormegisszávn kálvinista tanítók, írók, újságírók, lapkiadók, félbemaradt és minden szép reményre jogosult zsenik átutazó ellenzéki képviselőkkel tarkítva, akik

közül csak Thaly Kálmánt, Illyés Bálintot, a harangszavú Uray Imrét, Papp Eleket, Kiss Albertet említtem fel . . . Az „uri civisek“ közül ölelnivalón kedves tagja volt a társaságnak Vértessy Lajos. A nagy színművész Zilahy Gyulát, akinek csak „Zsül ecsém“ volt a neve, különösképpen szerették mindnyájan s ha Zsül egyszer-egyszer lekéselt a mindenesti összejövetelről, Vértessy szemrehányónógatta a bájos művészfűt:

— Gyűjjön! Gyűjjön már no Zsül ecsém! Peletykáljunk egy kicsit . . . — Azonban a peletykálásnál nem állott meg Vértessy Lajos. Minden szép célra kinyílt az erszénye is. Mindamellett Vértessy Lajosnak is került ellenlábasa, a többszörös milliomos nagy pénzkufár civis Kavicsdi, aki — megszállván a jólélek, — harangot öntetett a verestemplom tornyába. — Átkos pénzen készült szégyenharang ez, — méltatlankodott Vértessy, — a szent eklézsiának el sem kellett volna fogadni. Valahogy ki kell köszörülni ezt a csorbát, hát meg is cselekszem. Én meg most már órát csináltatok a verestoronyhoz . . .

— Nem értem Lajos bátyámat! — érdeklődött az ártányfejű (értsd: a vastag nyakára!) nagyrábéi és szoboszlói Thóth László pápista tanító és debreceni ujságcsináló ott helyben, akinek a tiszaujlaki pedrőtől mindig öklelősre állott a tinószarvú hegyes bajsza és akinek a vers szerint: „érdeme volt a debreceni uzsorás hajsza“, — nem értem Lajos bátyámat, mi dicsőségét keresi abban, ha majd az uzsorás Kavicsdival együtt emlegetik?

Vértessynek felvillant a szeme:

— Hát megmondom néked, öcsém! Kavicsdi komám holta után sem nyugszik meg abban, hogy az én órám kalapácsa örökéig ütiveri az ő bűneinek megváltásául szánt nagyharangot! . . . Tényleg így is történt. A verestoronyból ma is hallani, hogy zivataros éjféleken miként veszekszik, csattog s pattog kísértetiesen zúgva-búgva a két kemény — immáron halott — ellenfél lelke . . .

Vay Ábrahám gróf atyafi látogatóban, református egyházkerületi közgyűlés idején Vályi János főkurátor, Kiss Áron (később református püspök), az érmelléki ezermester Nagy István esperesek is többször társultak itt. A színháztól Ellinger Ilona, Békéssy Rózsi, Locsi mama, a két ludtálpú páratlan kómika, az énekes Halmayné, vendégszerepléseikor Blaháné is, Ujházy, Vizvári, Ecsedi Kovács Gyula, Zilahy, a kedvelt Zsül, Rónaszéki Gusztó, Szatyó bá (Szathmáry Árpád), a baritonista Haday Sanyi, a nagyobbfejük közül, szeretettel keresték fel ezt a helyet, melynek nevezetességét szolgálta az örökös kórista Gulyás Miska is, aki Papp Gyurkától ingyen kapott ebédre-vacsorára ételt (amennyi belefért), csak hogy sort igyon a mulató urakkal (persze, szintén mint vendég), s nem Papp Gyuri volt az, aki ráfizetett erre az eredeti üzletre. A rezesorrú öreg Kerékgyártó kántor bátyánk, szerényen három deciliterezgetve, nem kevesebb diószegi bakart pusztított el. Amikor a mágyikás Hatvani zseniális utódja, a kollégiumi kiváló fizikus, Nagy Pál tanár tartott szabad előadást a fehér asztal mellől, megállottak a szemek, elnémultak a nyelvek, hogy végül harsogó kacajjal tör-

jenek ki a felvillanyozott kedélyek. Kacagott még az is, akinek a rovására ment a szabadelőadás, míg nem a recsegős Beér Kálmán rendőrkapitány rákezdett a nótára. Bíz ez sem volt utolsó élvezet; olyan recsegős hangja volt Kálmán úrnak, hogy a kedves öreg Herman bátyánk zsebében akárhányszor összetörte a borkorcsolyának vásárolt — mogyorót . . . Még a vén Kutasi Imrét is felülhaladta korra, Zichermann Herman volt a debreceni ujságkiadók nesztora. A 48-as idők viharait is átélte jó öreg „Debrecen-Nagyváradai Értesítőt“ szerkesztette és adta ki áldozatkészen. Egész sereg bohém-cimboraságot maga köré gyűjtött Herman barátunk, akivel bizony „lapszerkesztés“ és „kiadás“ közben a különös eseteknek egész sorozata esett meg, amidőn Szombathy Jankó, Siposs Bálint, Timár Imre, olykor Szabolcska Mihály is, természetbeni ellátás mellett, a szerkesztő segédjei voltak. Persze, minden lapszám összeállítása (szerencsére heti ujság volt a jó öreg Értesítő) alkalom volt az — ivogatásra; hát ittak is a fiúk szerkesztés előtt, szerkesztés közben, szerkesztés után is, sőt némelykor inkább ittak, mint szerkesztettek a Herman bácsi gaszkónyi legényei. Az egyik alkalommal is tiszteletes Timár diák — eklézsiánélküli palástos pap volt Imre, — a „lapcsinálás napján“ délelőtt tizenegy óra felé lehető mustos fővel és bágyadtan támolgott a szerkesztőségbe.

— Szent Isten, te ember! Mi van a vezércikkel? — aggályoskodott az öreg Herman.

— Nincs, — felelte kurtán Timár diák.

— Nem ett meg a fene! — Hermanból kitört

minden keserűség, — hisz' délutánra nyomják a lapot.

— Az nem baj! Te csak hozass sört, szivart, meglesz a vezércikk, hanem azután mielőbb hagyj magamra! . . . — Herman bácsi duhogva ballagott a Vilmos-ba (híres sörház volt ez), Timár diák miután bekebelezte a liter sört és rágyújtott a szivarra is, szintén — távozott. Már ő azonban kocogvást ment Bodossy Pálhoz:

— Pál bátyám, vezércikket kérek, de mindjárt!

— Hm! . . . Azaz, hogy várjál csak! — Pál bácsi az íróasztalfiókból kikeresett egy sárgult nyomtatványt, — nesze! Én ma is csak azt vallom, amit ezelőtt — tíz esztendővel . . .

A lap délután rendes időre kikerült a nyomdából. Herman bácsi boldogan ölelgette körül Timit:

— Igazán szép lapot adtál. A vezércikk különösen jó . . . Ki írta?

— Én! — felelte spártai rövidséggel és szerénységgel Timár diák.

— Bolond, — Herman bácsi megsajnálta a törődött vén fiút, — mért nem szóltál Bodossy Pálnak? Szívesen megírta volna helyetted a Pali is . . .

— Persze, hogy persze! — hümmögte Timár és folytatták tovább a barátkozást a Kis-Pipában, ahol Vértesy Arnold is otthonos volt. Az ezen korbeli debreceni írók és ujságírók gárdájához tartoztak Gáspár Imre de Galantha (ki nagy vagyont örökölvén, ujsághirdetéssel rendelte fel Arany Bika szállóbeli lakására a — hitelezőit és néhány nap leforgása alatt súlyos tíezreket széosztogatott!),

Kovács Guszti (ki Sekszpire műveit fejből idézte és szavalta), a lengyel-barát Kósa Barna elmélázó poéta ujságíró, Vértesy Gyula, igazmondónak nevezett Szombathy János, Zoltai Lajos theologusból vedlett történetíró, piktor és minden egyéb, a hetyke és mégis szelid szép barna Laky Imre úrfi, a társaság kedves „Imriskéje“ (ki már akkor mint tehetséges író kezdte, majd katonatisztból államrendőrségi felügyelő lett), Karczag Vilmos, Kerekes Géza, a Villám-élclap szerkesztője, az öblös Péter Gábor, riportersorban Londesz Leksi, a szorgalmas Hoffmann Sándor, a jó tréfára és mulatságra szintén mindig kapható vidám „kiadó“ (akinek csak „veres“ volt a neve), Szabolcska Mihály a nótás diákjaival, Balogh Zsiga ügyvéd, ugyancsak e pályáról a lovashajdú „édes lelkem“ Szilágyi Bálint bácsi is (nem sokáig kellett biztatni, iziben elropta a szobozslói döbögöst), Vass Anti, a bíró, Simonffy Gyula huszáralezredes, Osváth főhadnagy, a bécsi Burger közös ezredbeli kapitány (akinek a vén szürke „Julcsa“ lovát már a „császár“ is személyesen ösmerte a — hadgyakorlatokról!), a szilaj Tóth Sándor rendőrfogalmazó, Polónyi Andor, a debreceni csónakázótó mókás ellentengernagya, a flótás Nagy Kálmán orvos-doktor. A kereskedői kart a világlátott vasas „angol“ Klekner Manó, Otrokocsi-Végh János (a Blaha Lujza udvari szállítója) és a hazafias szepességi Ganofszy Lajos nagyfűszercsek képviselték. Gencsy Gyurka, Dalmy Laci, Budaházy Bandi mulatós gavallér urak is betekintettek ide olykor a megyékbeli pajtásokkal. A Magyarriak, az Imre és Kálmán (meghalt ez a kiváló primás is),

mint serdülő legények zengették a házi muzsikát. Akkor még csak „kis Magyar” volt a nevük, most az Imre gróf Tisza Istvánnal „komás”. A rücskös Papp Gyuri vezérletével (ha leült, akár az elhízott dajkahátú Tóth Kálmán, nehezen mozdult Gyurka bácsi, ki egyébként Bodossy Pál mondása szerint olyan dagadtfejű nagy darab ember volt, mint egy hindu-bálvány!) —, Gusztika, a négylovas büszke nemesi familiából levitézlett Récsey Gusztáv, rátarti vén pincér és az akkor még fürge, fiatal Kemény Jankó „koma” szolgáltak fel ma már szinte hihetetlen olcsó árért pompás ételeket, felséges érmelléki, egri és tokaji borokat . . . Akkor az volt a jelszó és tartottuk is hittél:

— Sohse halunk meg! — Ezen erősfájú magyaroknak legtöbbje kint nyugszik már a temetőben. Mennyire megváltozott a mi szűkebb magyar világunk is — azóta! . . .

*

A debreceniek bohém-cimboraságát túlélte és társadalmi kihatásra felülmulta az aradiak „Kossuth Lajos-Asztaltársasága”, mely közel négy évtized óta virágzik a kiválóan szívós magyar „Kálmán bácsi” (Nagy Kálmán) vezetésével. A hazafias, jótkony és művelődési törekvések szolgálatában példásan, sikeresen tevékenykedik ez az erős szervezett és erős összetartású társaság; valósággal vezet a hirtelen lobbanó, hamar szertezüllő magyar asztaltársaságok között. A néhány évtizeddel ezelőtt még erősen németes, sőt szerbes aradi polgárság megmagyarosítása körül hervadhatatlanok az

érdemvirágai. Kiválósága ennek az asztaltársaságnak az is, hogy a felekezeti és faji ellentéteken — a megértést keresve — felülemelkedett és hogy az idegen nevű, többször még nyelvükre is idegen elemeket a hazafias eszmények ápolásában, a szülőváros iránti ragaszkodó szeretetben igazán testvéresítette. E meleg baráti körben kedveltették meg a magyar nyelvet, a magyar nótát az idegen ajkúakkal. A nemzeti érzések búvkörébe itt vezérelték be őket a hazafiasságnak olyan alkuvást és meghátrálást nem ösmerő igehirdetői, mint az egyenes magyar-lelkű volt osztrák katonatiszt Nagy Kálmán, néhai Kövér Gábor, Bauer Gyula, Barabás Béláék; mert Barabás Béla is itten bontogatta szárnyait, innét emelkedett ki az országot átívelő szivárványos hírnévre. A hazafias aradi ügyvédek közül az öreg Péterffy, a puritán Vizer Lajos, Mülek Károly, Müller Károly, — a „Karcsi“, — Szilvássy László, Nikolics Döme, a gyújtószavú nagylaki volt követ Nagy (másként macedóniai) Sándor itt nem a paragrafusok görbítésén törték az eszöket, a hazafiság oltárán áldoztak. Bárlan itt a hívők lelke az öntüztől is eléggé lángolt. Hiszen a Nagy Kálmán táborában a magyarságnak olyan rajongói sem voltak ritkák, mint Ternajgó Cézár, az ujaradi milliomos svábok virágosan szónokolgató, magyar-ruhás patikusa. Az aradi 1848—49-es honvédek, Polgári menház, Iparosok rokkantalapja, a szegény tanulókat segélyező egyesület, külföldön tanulmányozó iparos ifjak, Városi és izraelita árvaház, Szegényház állandó támogatásán kívül e névtelen, de áldozatkész kispolgároknak oroszlánrészük van ab-

ban is, hogy a vértanúk emlékét szobor hirdeti, hogy a kőoszlopos vesztőhely, a vértanúk kivégzésének szent földje a nemzet tulajdonába ment át. Az október hatodiki gyásznapi ünnepségét is ez a társaság kezdeményezte és tartotta ébren. A nemzeti ereklyék és emlékezések papjai ők kezdettől, akik a nagyidők történetét Arad utcáin és házain emléktáblákkal örökíttették meg. Ezüstdől Kossuth-serleget öntetett, majd Kossuth Lajos szobrot is állíttatott ez a társaság; mely tagjait nem rang, a vagyon, a felekezet szerint, hanem a feddhetlen polgári és hazafiúi erények értékelésével toborzotta. Arad, a „vértanúk városa“, hazafias hírnevét nagyrészen e lelkes férfiak buzgóságának köszönheti.

*

Az aradi Kossuth Lajos-asztaltársaság tanyája, számos esztendőn keresztül, a zeg-zugos sikátorú „rác-fertályban“, a „Jó pásztor“ nevezetű fogadóban volt. A vén kuruc Novotny Lajos volt itt a fogadós. Hosszuszárú tajtékpipáit remekbe szívta ki. Ezüstgombos mellényére széles, fehér, bibliai öspásztor szakáll omlott le. Az öreg úr büszke is volt a szakállára, a legdrágább büszkeségei mégis a lánykái, a szépséges, szende, szőke Margit, Iréne és a lobogó feketeszemű, makrancos „kis cigány“ Mariska voltak . . . A szakállra visszatérve, az én időmben remek fekete szakáll volt a gránátos természetű, ernyedetlen társulati főnótáriusnak, Schwartz Zsigának a lengeteg szakállja is. Az évek során abba is ezüstfehér szálakat öltögetett az idő, hanem

szívök és lelkök fiatalosan meleg maradt ezeknek a derék embereknek. A nyugdíjas 48-as honvédfőhadnagy, May Soma nyolcvan és valahány esztendőskorában is sort tanyázott a fiatalabbakkal. Étvágyát, itókás és mókás jó kedvét — irigyelték, irigyelheték az ifjan öröknyugovóra tért Rausch Kálmánék, Hrabovszky Lajos és a többi megviselt fiatalok, akik a bolondos Nyillasi Matyival, Főriss Pistával az aradi temető-kertben sokáig hiában várták May bácsit.

A Kossuth-asztalhoz tartoztak: az iparososztály dísze, az érzékeny, komoly Millig Matyi és az ezüstsarkantyus Húzó Pista is. Pista volt az egyetlen magyar viseletű aradi kávé, akihez fogható cikornyás felköszöntőket csupán a debreceni hírneves szücsmester, nemes Bisotka István uram mondogatott különféle „borközi álláspontokból”. Darutollas Húzó Pistának volt a nótája:

Faluvégén jártam,
Bábaszarkát láttam.
Az a fene bábaszarka,
Hátul van a farka . . .

Némelykor a vérbeli humorista Angyal Dezső pékmester, az újaradi sváb-tájszólás mesteri előadója is belesegített a Pista nótájába Iritz-zel, aki elválhatatlan íródeákja, hajnalokig fennvirrasztó társa volt a „magyar kávésnak”. Bezzeg nem tartoztak az éjszakai baglyok sorába a csendes nagy Weil Lojzi, sem az igazán „úri-szabó” Cziráky (nemesi előnevét büszkén használta a cégtáblán), még a nyakas mészárosmester Glück Hánzi sem.

A tréfát elérő Bérczy nászt, a régi vágású városi kamarást Leviczky Tiborral (a vármegyétől), Ravasz Imrével hamarébb el lehetett csábítani az elől Jakab, hátul Mór (valóság szerint Jakab Mór) barátunk hajnali kávéházába; az ilyen kiruccanásoknak a javíthatatlan öreg legény Krausz „Palcsi” sem volt elrontója. Tonesz bácsi, a „fekete kutyás” fűszerüzlet főnöke a sarokról, már csak estharangszóig kapott kimaradást. A tűzoltó Pankert Viktor zászlótartónak beillett ebben a társaságban, nem úgy a kis Kalmár, aki az aradi veteránok egyesületében (volt akkor ilyen hadastyán testület is a Nyáry Béla fővezérletével) balszárnyas volt. Kakastollak repkedtek a díszkalpagján és a kardjáról nem is volt tanácsos beszélni, mint akár a boldogult Tishti Lajos szerkesztőnek az ő 48-as honvéd hadi élményeiről a haragos tűzér Szedlák Mátyás előtt . . .

Lánybeszédű Sárga Lukács és a zsandárviselt Kiss Fránci az alkalmi korteskedések során váltak ki. Hellyel-közzel ellentétbe is kerültek a Kossuth Lajos-asztaltársasággal. A hallgatag ivó öreg honvéd Hatschek bácsi soha! Gyulay Pista bátyánk a nyomdász és laptulajdonos sem . . . Nem a kegyeletemen és szeretetemen múlik, hogy az aradi volt legnagyobb halkereskedőnek elfelejtettem a nevét. Szelecsán vagy Telecsán volt ez a kedves öreg úr? Román ember léte 48-ban is a Kossuth Lajos honvéd katonája volt, későbbed lelkesen szolgált a Kossuth-asztaltársaságot is. Oláh bőjtök idején füstölt csemegehalakból és kaviárból tálalt olyan lakomát, hogy „szikla borral” ugyancsak meg kellett öntözgetni e bőjtös ingyencségeket.

Nevezetes ellenlábasok voltak mindig — e társaságban — Klapok Muki és Ravasz Imre aradi népszerű fényképészek. A fehér abrosznál szívesen licitáltak egymásra, különösen a góbé Ravasz Imre volt az, ki szívével, erszényével minden mozgalomból részt kért. Még a torkával is szolgált a nemes ügyet. A Kossuth-társaság pénztára javára, csengő pénzért, akárhányszor elénekelt egy-egy „miseberá-
kot“. Klapok Mukinak ez fájt leginkább, mert az ő hangja nem termett a nótára; node Ravaszt is elérte a végzete. Negyvenéves aradi tevénykedései után díszünnepezték s az ő inkább kopasz, mint fehérfürtös fejére is ráénekelték az — áldást . . . Ilyen nyűhetetlen tagja nem sok került a Kossuth Lajos asztaltársaságnak, amelyhez pedig a jó konyha, jó pince, jó társaság s főként a varázsos magyar úr és hazafi, az elnök Nagy „Kálmán bácsi“ kedvéért szeretettel társultak (legalább kültagnak) a mindenkori aradi színészek is Ujházi Edétől le Tompa Kálmánig, Mezey Pétörrel, Bács bácsival, a színházi pénztáros Gonda Lacival együtt. Az újságírók: Murai Károly, Gárdonyi Géza, a felköszöntőiről is emlékezetes lófőszékely „csiki kend komám“ Cs. Endes Dániel szerkesztő, Londesz Elek, Kosztka Miska, Benedek Árpád s még sok mások örömeit melegedtek fel itt. A képzőművészetet a nemrég elhunyt Györgyössy Rudi piktor képviselte, aki utoljára az aranyszívű és aranyoskedélyű Nikolics Döme ügyvédnek volt a hegyszőlőn pásztora s akit barátunk, a karakán Döme úr, ménesi kulacsborral és teljes dohányzó készséggel temettetett el . . . Ámde hiányos és tökéletlen volna a leírásom

a fortélyos vén pincér és címeres „német birodalmi“ nemes Herr von Lübeck Hermán felemlítése nélkül.

— Lübeck! — neki kiáltották.

— Gyüvek! — már hozta is a „penészeszt“, amely üveges ital a Novotny apó hegyaljai borokkal gazdagon rakott pincéjének egyik zamatos különlegessége volt, — gyüvek! — már hozta is a penészeszt. Tépett lelkemet felmelegítik, derűvel töltik el a régi emlékek, mert az az igazi szegényember, akinek még emlékei sincsenek, aki mindig csak az árkokat kerülgette a virágos mezőn.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Notárus Bekk Pista.

Béla király névtelen jegyzőjétől kezdődőleg, nemzetünk életében mindig hasznosan és jelentősen szerepeltek a nótáriusok. A papság mellett századokon át a jegyzők voltak a köznép vezetői. Amazok inkább a lelkiekben, a nótáriusok az élet mindennapi küzdelmei között intézték a nép bajait. Ha egyszer megírnák a magyar nótárius-kar történetét, pusztult falvak elsimult temetőkertjéből a haza- és népszerűségnek, a művelődésnek sok felejtett nagyjellemei sorakoznának fel a névtelenségből. Az a szegedi nótárius is, akiről itt megemlékezem, legérdekesebb tagjai között említhető fel a nótárius-karnak. Németesen hangzik a neve (Beck), de belső és külső tulajdonságaiban, szokásaiban megrögzöttebb eredeti magyart nem ismertem a szegedi Bekk Istvánnál. Szegeden, a tiszamenti színmagyar városban negyven esztendőn át népszerű kedves fogalom volt a Bekk István katonai ügyosztálybeli jegyző neve, alakja, karakán magyar jelleme. Emberöltőn át százezernyi magyar

ügyét képviselte a hajszállhasogató katonasággal szemben. Szeged népe — ezért — hálás szeretettel ölelgette körül nótárius Bekk Pistát. Ugyanis Istvánként csupán a hivatalos írásokon szerepelt ő kegyelme, — Pisti, Pista úr, Bekk sógor volt az ő neve mindig. A sógor-nevezet a saját szavajárása után ragadt rá, mert akit szeretett és meg akart becsülni, ha mindjárt tanyai tarhonyáshasú kismagyar volt is, sógornak, sógor úrnak szólította. Bekk Pista után Szegeden így támadt egész sereg népszerűvé vált sógor a polgárság köréből, mint természetem azt: a várnagy Apró Pista sógor, rendőrbiztos Szekula és Bende sógor, halászmester Bitó sógor, a vendéglős Janik, Kis Palcsi, halászcárdás Ónozó Poldi sógorok, Lechner-téri boltos Böröcz Pál sógor, a szakácstudományáról híres utibiztos néhai öreg Gróf János sógor, nótaszerző alsóvárosi franciskánus barát, páter Radvánszky Jóska sógor, Kabók sógor a magyar zsinórdíszek rajzoló-mestere, paphalmi nagygazda Gombos Sándor sógor, a mókás vadász, színész, író és ivó Terestyéni, másként Csényi Gyula sógor, tanyai kapitány nátha-Tóth Antal sógor, nagyszakállú igazgató-tanító Kovács Pista sógor, ki minden felkészöntőjét „már a régi görögök“ bevezetőszóval kezdette, a „polgárőrség“ zászlótartója fésűgörbítőmester Hirhäger Fránci sógor a Felsővárosból, piktor Jóska, aki egyébként nem piktor, hanem Kovács József tűzoltóparancsnok volt, a Kertész ügyvéd és Kertész a csirkefinánc (vámellenőr) sógorék, Kriszt sógor, a nagyorrú városi gazdász, a branyiszkói honvéd s főlevéltáros Koncz „tátival“ és a többiek

még sokan, eredeti, érdekes, érdemes oszlopai egy színmagyar, erős és derült polgári életnek. Persze Bekk Pista sem kerülhette el sorsát, végül maga is „Pista sógora“ lett az egész városnak.

Bekk Pista, aki Debrecenben is diákoskodott, az 1860-as évek végén került Szeged város szolgálatába. A „víz előtt“ még más kedvű nép lakta Szegedet. Munkára szorgos volt ez a nép akkor is, hanem azután a mulatozásokból is kivette részét. Hivatalnokok, kereskedők, iparosok, halászság, hajósok, gazdálkodók mindnyájan tele kamrával, pincével rendelkeztek. A jó mód ébren tartotta a jókedélyt, a vigadozó kedvet is. A legharsányabb közmulatságok a Felsővároson, az úgynevezett „kiskaszinóban“ zajlottak le. Testvérként szórakoztak ott a „batyubálokon.“ Az étel-ital egyébként sem volt drága, a cigányok is beérték a sűrű garassal. Micsoda érzékeny magyar nótákat zengedeztek akkor. Micsoda daliszépek voltak azok a táncok is. Csörgött, csattogott a sarkantyú, a lányokon, menyecskéken ropogott a bodros fehér ruha. Kipegték, kopogtak a piciny cipellők. Jobb nótás legény, délcegebb táncos egy sem került ottan vicensótárius Bekk Pistinél. A barnahajú, buzavirágkék szemű vidám legény évtizedeken át lelke maradt a szegedi mulatozó társaságoknak. Amilyen pontos volt a hivatalában, hivatalon kívül a névnapok, disznótorok, lakodalmak, keresztelők, szüreték, sátoros- és nem sátoros-ünneppek minden szórakozásaiból részét nyűhetetlenül kivette. Öregeknek és fiataloknak igaz gyönyörűségére így élt Bekk Pista még a rettenetes emlékü

árvíz után is, amely pedig alapjában felforgatta Szeged társaséletét. Sok muskátlivirágos tűzhely nem épült fel többé. A jó móddal elúszott a régi fűttyős gondatlan jókedv is. A romok felett palotásabb város támadt. Megnőttek az igények. Elfinomult az izlés, de felszaporodtak a gondok, felburjánzottak az idegen erkölcsök is. Más Szeged város volt ez már. Más! Csupán Bekk sógor maradt meg a réginek. Nem ellenzette a józan haladást, hiszen tanácsaival ujságíró barátainak révén szeretettel szolgálta, nem egyben irányította is azt, mégis búsan nézte a szegedi magyar jelleg kivetkőzését. Legalább részben megpróbálta visszacsinálni a „vízelőtti“ régít. A magyaros érzésű embereket összehozta. A nemes magyar szokásokat ápolta. A palotás Szegednek is igyekezett megadni magyar zamatját, magyar zománcát. Érzéseit, magyar lelke belsővilágát külső viseletével is igyekezett kifejezni. A magyar ruha le nem vedlett róla. Egész látványosság a Bekk sógor ruhatára, találatódnak ebben száz rőf zsinórral cifrázott nadrágok is . . . Hát még amiket kardokban, fokosokban, szíjfona-
tokban, fafaragásokban, kulacsokban, gombokban és magyar csattokban összegyűjtött? . . . A magyar csattgyűjteménye különösen olyan gazdag, olyan eredeti, olyan egyedülálló, melyhez fogható sehol az ország egyetlen gyűjteményében sincsen. Bekk sógor szorgoskodásának az eredménye a szegedi néprajzi múzeum is, melyet, mondhatni, a hivatalos körök ellenére erőszakolt ki. Már ma ez is egyik büszkeségük a szegedieknek. Nótárius Bekk Pistának valójára nagy érdeme és érdekessége,

hogy az újkor átalakító hullámcsapásai között, mely oktanul lekicsinyelt népeleti kincseinket tömegestől sodorgatja le az enyészet mélységeibe, — sem szívét, sem fejét nem veszítette el. És míg egyrészt nagyhálóval halászgatta a felejtés iszapörvényéhez sodort kincseket, másrészt a maga nemes szeretetét fel tudta gyujtani sok kiváló írónk és művészünk lelkében is. A Szegeden felserdült írók közül Mikszáth Kálmán, Pósa Lajos, Sebők Zsigmond, Lipcsey Ádám, Gárdonyi, Kemechey, Tömörkény, az inkább lágyszavú Homok (Cserzy Mihály), „költő“ Kisteleki Edus, világjáró Becsky Laci és még többen is „szegediek“ merítettek, mergetnek ma is a Bekk sógortól szinte ihletett erővel feltárt népeleti történeteinek, jellemzéseinek öskincseiből. A művészek közül Vághó Pál, Fadrusz, az öreg Vastagh apó, Garay Ákos mindnyájan gyönyörűséggel keresték fel a szegedi nótáriust, akinek atyai támogatásával kerültek a művészi pályára — az egyszerű föld népe közül — a Németországban ösmert nevű rajzoló, Berlinben kint lakos Tóth-Molnár Ferenc, a Franciaországba elszármazott Fancsali-Nagy János festők, egy Végh nevezetű szobrász. Ezermeisterkedő szegedi műiparosokat ugyancsak Bekk sógor buzdított a különféle „magyar mívекre“.

Hermann Ottó, Seemayer Vilibáld megbecsülték, figyelmükre méltatták a nótárius Bekk Pista néprajzi ösmereteit. Node nem is csoda az, hogy a népeletnek annyi minden hétfátyolos titkát elleste Bekk sógor, hiszen egy-egy vasárnap délután — korra nézve — három-négyszáz esztendőtt képviselő

Matuzsálem apók összegyűltek az asztalánál, mint vén Somogyi Jóska pandurkomiszáros, aki Rózsa Sándort a „szegedi várba“ bevitte, a Rózsa Sándor barátjai közül Zákány uram a kilencvenkét esztendőös alsótanyai öreg gazda, Pottyondy „bácsi“, ki már 48 év előtt mint főhadnagy szolgálta a „császárt“ Taljánországban, Viski szíjgyártó, Bárkányi a pék, Kiskaskötő-Tóth János 48-as hadnagy s még sok másan vízelőtti öregek . . . Makrapipáink szüzdohánytól füstölögtek ilyenkor. Savanya buckai illatozott a rózsás kancsóból. Sok minden komoly dolog, de huncutság is szóba került. Mesék és valóságok elegyest bokrétástól, mint az aranyos napfénynél kibontakozó árvalányhaj pihés fehér fürtjei a réten, a virágszagú magyar mezőkön. Hej, huj! Olykor az udvari dudás Csonka-Bukoca-Tanács Ignác vizimolnár gazda is „rátette“ a Joópálost, a régi szegediek verbunkos táncdalát . . . Minek folytatnám tovább! Elavultak már azok a magyar nóták. A hegyről lefelé ballagunk mi is, kedves Pista pajtás.

A dudások.

A szerbekről, tótokról oláhokról tartják, hogy a dudaszó a legkedvesebb muzsikájuk. Tótról, oláhról most nem beszélek. A szerbekre csakugyan ma is igazság, hogy dudás nélkül a lakodalmuk sem igazi lakodalom. Még a Vojnicsok, Dungyerszkiek is megkivánják olykor-olykor a dudaszót. Ezek az igazi, legsikerültebb bácskai mulatságok. Az angol-szabású köntös lehámlik az urakról. Égőszemű bunyevác, füstös orthodox szerb lelkük kívánsága szerint járják a bolondját.

— Hujju, juhh! — a dudaszóba belezördülnek a mélabús zengésű tamburák is. — Hujj, ju! — Ti édes Danicák, Maricák! Ilyenkor szép az élet. Ummög-zümmög a kórus. Zsibolyog a duda. Ez a tánc.

Régentébb a magyaroknak is kedvelt zenészüik volt a dudás. Apafi Mihály fejedelem urunk idejében a főurak mulatságain is ott szerepelt a dudás. Mártogatós, döbörgetős hajdutáncot jártak a duda ingerletes hangjaira. Még a templomban is szóhoz

jutott a dudás. A régi Szegeden, a karácsony-éjszakai éjféli misénél, az egyházi szertartások után, a boszorkányok órájában, a minorita-atyák templomába dudaszóval vonultak fel a felsőtanyai pásztorok. Bizsergetős dudaszó mellett énekelték pásztor-nótájukat „Jézuska köszöntésire“. Midőn kövér volt az ajándékbárány és a kecskegidó, a minorita páterek fráter-szakácsa is a pásztorok közé elegyedett és a kegyes öreg Mária dajkákkal, bizsergetős dudaszó mellett, az oltár körül, a Jézuska jászolásánál úgy táncoltak a szeri-puszták magyarjai . . .

*

Pogányhangszer a duda. Nem hiában készítik többnyire kecskebőrből, érzéki hangok sikolytoznak a kebeléből. A kecske különben is a néphit babonás-hírű, titokzatos állatjai között szerepel. A fekete macskák, fekete kakasok, fekete kutyák, fekete ártányok ördögös állatseregletében a fekete kecskének is kitűnő hírneve van. A boszorkányok többször kecskén lovagolnak kárhozatos péntek-éjféli mulatozásaikra. Az ördög pofáját és a kecskefejet is hasonlatosnak mondják; tehát abban is van valami, hogy a dudaszóval mulatozó ember az ördög-tükrében nézdegeli magát. A kecskebőr-dudából ördögöcskéek öltögetik ki szőrös nyelvüket. Vihogják a mámoros embert. Rémletes, mégis kacagtató torzképekkel vigyorognak rá . . . A dudaszóval halálíg lehetne csiklándozni az embert, midőn a meztelenül ledér visongások ellágyító melódiákkal váltakoznak vakmerőn, szilajul. A dudaszónak ezen ördögös varázslata a mi nagy írónkat, Mikszáth Kálmánt

is magával ragadta s ha majd egyszer fekete kecskén — az árnyékvilágba — ellovagol az utolsó dudás is, hirök, nevök fennmarad. Mikszáth Kálmán írásaiban élni fognak a dudás Lapusnyákék. Hisz ennek a bölcselméjű, képzelő erejében mégis bájosan gyermekies nagy íróknak az írásai is piros süveges, fekete palástos éjféli dudás ígésző muzsikájára emlékeztetnek. Aranyporos napfényen fekete pillangót varázsol a fehér rózsára. Meglepőleg odavetett szavával elborzongat, majd pogányos gyönyörűségekbe csiklandoz minket.

*

Én Istenem! Mennyi jövő-menő érdekes alakja is volt egy-egy régi magyar portának. A kamra, a pince áldásaiból bizony sokfelé jutott. Kinek marokkal, kinek vékával, kinek zsákkal mérték a kenyérnek valót. Üres kézzel senki nem távozott a bálványfaszlopos kapun kívülre. A pusztuló magyar világ ősalakjai között időnként egy öreg dudás is bebenézett hozzánk. Bagoly Bálintnak hívták, de „Fúrú“ volt a csúf neve. Olyan öreg volt már, hogy mindennap egy régi nótát felejtett el a vén dudás. Az uriházaktól éldegélt már. A dudája nyakán s fején dúsan kirakott kaláriszemekről regényes történeteket beszélt. Százszor elsorolta, melyik gyöngyszemet melyik asszonytól vagy lánytól kapta, mikor még ő nyalka, fiatal dudásember volt . . . Halottak voltak már azok mindnyájan; de a vén dudás nem hagyta veszendőre az emléköket. Porladó női szépségek, régi táncok, felejtett nóták tört emlékeivel volt tele a fogatlan szája és nyekergős öreg du-

dája. Valahol a temetőszél felé lakott Bálint. Csúpn és egyedül azért haragudott szörnyen, midőn a kocsmákban huncutságból ráfogták a dudájára, hogy az macska bőréből készült . . .

Később egy igazi nagy dudást, telivér magyar dudást Szegeden ösmertem meg. A vizimolnárok rendjébe tartozott Csonka-Bukoca-Tanács Ignác. Mint vizimolnár, mint dudás emlékeztető eleven jelül maradt vissza a régi világból. Malomja a szegedi Alsó-Tiszán, valahol a Boszorkány-szigetnél, garatolt. Nem lángelős lisztet öröltek már azon. Paprikatorő malomnak alakították át.

Bukocát nótárius Bekk Pista „sógorral“ kerestem fel szép ünnepi-délután. Az Alsó-Városon a Pálfi-utcában volt csinos tornácos háza a vizimolnár-dudásnak. A padláslyukból piros paprikafüzérek virultak ki az utcára. Odabent éppen borotválkozott a dudás. A fehér szobasaroknak fordulva, tükör nélkül borotválkozott a dudás. Várakoztunk az ösmerkedéssel, meddiglen az éles késsel símára kaparta orcáját és gégáját. Ekkor bemutatkoztunk. Paroláztunk is egymással:

— Bukoca uram, van-e itt közeliben valami jó csárda? — tudakolta mindjárt Ábrahám Jani pajtás a Rókusról, aki sallangos paripákon repített le minket az Alsó-Városra.

— Volna bizony itt. Csak mindjárt az utca-sarkon van egy, ahol finom piros bort mérnek, — felelte a dudás.

— Akkor gyerünk! Ne hervadozzunk itt száraz torokkal, — Tömörkény István az író is

közbevágott, — lóduljon át kelmed is velünk egy ital borra.

— Még pedig dudával együtt, — szólt nyomatékosabban katonaugyi nótárius Bekk Pista.

A dudás rábólintott:

— Ügön! Ott leszek! Még pedig a kecskefejűvel, — Ignácnak ugyanis két dudája volt. Az egyiknek a koronafájára kecskefej, a másikon kisasszonyfej volt kifaragva. A kisasszonyfejt gyengébb dudának véleményezte Ignác, — bárlan ez cifrább, mint a kisasszonyok . . . Az igazi duda — kecskefejű.

— Mekk, mek! — hamiskásat nyekkentett a kecskefejűvel. A kidülledt üvegszemű, szakállas és kunkorgós szarvú fejecske szinte öklelt, vigyorgott is, mint egy sánta ördög.

— Honnét sikerítette ezt a csudát? — tudakoltam.

— Magam farigcsálok ilyesmit, — a dudás kidűtötte mellét. Széles melle, bivaly nyaka volt a komának. Eleven sárga szemei dévajul villogtak. A kövér, kerekarcú embernek csupán a bajúzsodrintás nem sikeredett. A bajúsza bizony szaporább növésű is lehetett volna. Midőn tovább beszélt, az arca csak úgy dagadozott az önérzettől: — az ám, dudafejeket is farigcsálok én. A szerb dudások messzi földről eljárnak én hozzám kecskefejekért...

— És a nótákkal hogy vagyunk, — mondtam én.

— Ami az újabb ficánkos nótácskákat illeti, bizony azokért nem törtem magamat. Azonban a régieket illetőleg becsülettel szolgálom az uraknak...

— A csárdában emberül is beváltotta szavát Csonka-Bukoca-Tanács Ignác, — ez volt a neve, nem én találtam ki . . . Mint beteg birka tüdőjéből a hangok, nem herregett az ökelme dudája. A kecskefejű dudából élesen, kedvesen, ingerletesen süvöltöztek, zsibolyogtak kifelé a melódiák.

— Hujj, juhh! — Ábrahám Jani és a fekete Pillich Imre a nemes várostól már kurjantott is, dobbantott is, midőn a „superes“ táncnótába kezdett a dudás. Akkor meg mindnyájan elméláztunk, földnek szegtük tekintetünket, midőn a búsongós parasztiak következtek:

Magasan száll darumadár,
Nagyokat is kurjant . . .

— Üljön le már kend! — mondta Tömörkény, mert a dudás állva zötyögette a hangszerét.

— Ilyenkor, kérem, nem lehet.

— Már miért nem lehetne?

— Amikor én most szolgálatban vagyok? — a kérdésre kérdéssel felelt a dudás, a megbotránkozás erősen kiérzett a szavaiból.

Bekk Pista is megszólalt.

— Hát ráncosszárú búgatyája van-e még kendnek?

Keserveset nyekkentett a duda. Restelkedve hümmögte az ember:

— Kimönt már az a divatból . . .

— Hujj, juhh! — némely éjszakán a holdfény palástos szél pogányos szilaj nótahangokat sodor végig a Tiszán. Az utolsó vízimalom utolsó molnára dudálgat ilyenkor. A malomházajtó küszöbé-

ről fel nem jegyzett, felejtett, különös, régi, nyers magyar nótákat dudálgat. És én elhiszem azt, hogy ilyenkor megelevenedik a Boszorkány-sziget* átkos porondja. Régi, félelmetes boszorkánymesterek, vérpiros szájú fiatal boszorkák, a máglyatűztől megszépülten, kéjre ébredve járják a kárhozatos boszorkánytáncot a víz felett sikkangó dudaszó csiklandós hangjainál.

* A szegedi boszorkányperek áldozatait, a szegedi Tisza egyik szigetén, az úgynevezett Boszorkány-szigeten égették el tüzes máglyahalállal.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A podeszta.

A boldogult Ciotta podeszta idejében Fiume még igazán kedves gyöngyszeme volt a Szent István király koronájával jelképezett magyar birodalomnak. A fiumeiek a magyar-olasz testvériség jegyében nemcsak békésen éltek s gyarapodtak, hanem a barátkozásra is ráérték a tiszamelléki rónák hevülékeny magyarjaival. Olyik napon az Adria mellől fel-felkerekedett két-háromszáz főnyi fiumei vidám olaszság, nők-férfiak elegyesen és polgármesterük, a gavallér Ciotta podeszta, vezetésével hol Szegedre rándultak halászlére, hol Debrecenig kalandoztak el a világhíres kolbász és zsírban pirult aranybőrű fonatos, ős debreceni csemegék tanulmányozására. Persze, viszont, Szögedéből és Debrecenből is verbuválódtak lelkes magyar társaságok, akik időnként Fiumét keresték fel. Nagy Lajos királyunk óta az olasz s magyar testvériség nem állott ilyen erős lábon. A fiumeiek e testvériség megpecsételéseül, Ciotta podesztájok hasonló megtiszteltetésének viszonzásául, a debreceniek és szegediek polgármes-

terét „díszpolgárul“ is megválasztották, ezentúl ez volt az alapja és magyarázatja, hogy a magyarok Szegeden és Debrecenben is „podesztának“ nevezték a polgármesterüket. A két híres város polgármesterének: Zákányi Pálffy Ferencnek Szegeden és Németujfalui Simonffy Imrének Debrecenben holtig „podeszta“ maradt a nevük. A szelíd Pálffy podesztáról szegedi ujságíró korában Mikszáth Kálmán festegetett csípős jellemzéseket:

— Ha kutba néz: mély belátású Pálffy podeszta, — ez a mondás is Mikszáth Kálmán szederlébe mártott tollából buggyant ki. Én meg most a debreceniek podesztájáról, az őseihez szintén megtért Simonffy Imréről mondok el egyet s mást.

Simonffy Imre még 1848. előtt került be nemes Debrecen város belső szolgálatára. Régi érdekes családi összeköttetések is egyengették az útját a fiatal „hites-ügyvédnek“. Debrecennek fejedelmi háttárával ősidőktől gazdag hire volt. Akit egyszer a debreceni polgárság „belső emberéül“ megtisztelt, annak már jól meg volt vetve a fejeágya. Az ilyenek nem rebelliskedtek, nem csörögtek tovább, mint ahogy az itató vassfazék is elhallgat, minekután a löcsfőről a kasfarba beveszik. Az 1848. mégis megmozdította Debrecent is, a „piros pántlikásokkal“ a fiatal Simonffy is elvonult a harcmezőre. Kérdemelte a honvédszázadosi rangot, node hosszú életében ez is volt az utolsó kurucsága . . . A kalapot otthon sem viselte a podeszta. Feleségére, az erélyes, okos, takarékos magyar nagyasszonyra, aki a debreceni előkelő Tóth polgár-családból származott, nem talált a mondás, hogy hosszú haj: rövid ész.

Az sem illett rá, hogy mint rezgő nyárfalevél, olyan az asszony. Milliókra szaporította a családi vagyont és felsőbbségét a városházán is olyannyira elismerték, hogy míg a podesztát hátmegett „Imre néni-
nek“, a nagyasszonyt „Julcsa bácsinak“ tisztelgették a halvérű debreceniek.

Akkortájt még a debreceni diákok sem esztorgályozták körül a nyugati divatok és elfinomodás „kultur-műhelyében“. Torzonborz, tüskés, szilaj népség volt a debreceni diák. Mindjárt szemükbe tűnt, midőn a „Nagyerdőbe“ vezető óbester „Simonyi-út“ mentén nyári lakot építtetett a podeszta. A kaján diákok fekete táblát szegeztek ki a szőlőskert kapufélfájára, rikoltó fehér festékkal ráírták:

— Ezt a villát nemes Debrecen város tégláiból építették! — Bárlan Debrecen városnak volt s van hatalmas téglagyára, a podesztát illetőleg a diákság ráfogása nem volt igaz. Simonffy sokat tartott a „becsületre“, noha azelőtt bizony történtek a „debreceni földön“ olyan hivatalos gazdálkodások is, melyekre illett a civismondás: — ki mit őriz, abbul il! . . .

A takarékos Simonffy podesztának a „két pizes“, másként „suszter-havanna“ volt kedvenc szivarja. A városházán hivatalnokait jutalmazásul — letegezte. Midőn pedig a törvényhozás rendezte a szabadságharc vén katonáinak nyugdíjügyét, a milliomos podeszta is előkereste honvédtiszti igazolványát és folyamodott a honvéd-nyugdíjért. A századosi illetményt kiutalták neki és a debreceni öreg honvédek között támadt nagy öröm. Valamiféle

huncut ujságíró elhíresztelte, hogy a podeszta a „honvédpénzt“ szétosztja a szegényebb bajtársak között. Várhatták.

Debrecenben ősidők óta a nemes város a legelső és legszívélyesebb vendéglátó gazda. A város háztartásában évről-évre súlyos összegekre kerekednek ki az úgynevezett „vendig pizek“; mert debreceni nemzetes polgár uraimék a maguk házkapuját nem örömet nyitogatják az „idegen“ előtt. Hanem ott a nemes város. Kerül, amibe kerül. Debrecen város ötösfogatokon kocsikáztatja és nyalka hajduk seregével szolgáltatja ki a dús városi lakomákon vendégeit. Külön belső ember a főrendezője ezeknek a lakomáknak. (Ha jól emlékezem, jelenleg a derék Kiss Sándor fogalmazó a katonai ügyosztálytól ez a mindenre kiterjedő figyelmű városi főceremónia-mester.) Ilyenkor a pukkanós bor a legszerényebb ital. A pántlikás szivarokból is csupán az „speciálisok“ járnak.

— Hadd emlegessik meg Debrecent! — az Arany Bika díszterméből kihallatszó muzsikát lent a kávéházban, pohár hideg víz mellett, a legzsugoribb civisek is büszkén hallgatják. A „tábla píz“, ilyen körülmények között ha még akarta volna sem igen költhette el Simonffy podeszta. Debrecenben a vendégeket elfogdossa a város, a jó város, a nemes város s így a podesztának legfeljebb csak Imre-napkor kellett — otthon — asztalt teríttetni. Meg némely nyári délután ruccantak ki a barátok a szőlőskertjébe, ahol kint nyaralt és: debreceni szokás szerint: savanyúvizes „vinkóval“ száraz kolbászt, zöldhagymás lipthói túrót ozsonnázgattak. A

podeszta az egyik alkalomnál ilyenkor mondta a huszárnak:

— Eredj Lajos a pincébe. Szállíts fel savanyúvizet is abbul az új ládából, amelyiket tegnap küldtek a Csanak bőlbul.

Lajos huszár, csengő-pengő tarajos sarkantyúszóval, lebillegett. Kibontotta a ládát és ahogy illik, kóstolót is kortyintott az első üvegből, midőn kihúzta a dugót.

— Pfü! — elfintorította az orrát és a sarokba vágta az üveget. A második, harmadik, negyedik s az így tovább feldugaszolt üveg is ugyanerre a sorsra jutott . . . Odafent már nem győzték várni Lajos huszárt a savanyúvízzel, a daliás nánási Oláh Károly fiatal szenátor úr (kinél barátságsszeretőbb, lélekben is nemesebb magyar úr nem került Debrecenben sem!) utána ment Lajos huszárnak a pincébe. Álmélkodva nézte az üvegroncsokat:

— Hejnye, Lajos! Hát maga mit csinált?

Lajos huszár már ekkorra földhöz vert vagy egy félláda savanyúvizet s önérzetesen szólott ki az üvegroncsok közül:

— Instálom, romlott víz ez . . .

— Már miért volna ez a víz romlott?

— Kérem alásan a szenátor urat, olyan bűdös szaga van ennek a víznek, mint mikor a kotló alá zápul a tojás! — Lajos huszár menten földhöz csapta a kidugaszolt újabb üveget is.

— Ember! Megbolondult maga! — förmedt fel a szomjas szenátor, — hisz ennek a víznek éppen

ez a tulajdonsága. A szagáról nevezetes a parádi víz . . .

— Már kérem szépen a tekintetes urat, parádé, nem parádé, én bizony szigyenlem felvinni az asztalra ezt a vizet.

— Lajos, maga csak ne okoskodjék, — szólt rá a szenátor. Lajos huszár fejcsóválva szállított fel néhány üveget. — Képzelve Imre bátyám, mit csinált ez a Lajos, — Oláh szenátor nevetve beszélte el a pincebeli esetet.

A huszár mintha csak nyársat nyelt volna, úgy mereszkedett az asztalvégnél. A podeszta arcán sem mozdult az izom. Hiában nevetett az eseten a társaság, hidegen hallgatott. Csak a beszéd végeztével szólt oda komolyan bizodalmas Lajos huszárjának:

— Te Lajos, hocci csak azt az üveget! — de mindjárt utálattal is taszította tovább s szemrehányólag fordult a szenátorhoz: — Püh, te Károly, beszilhatsz te! Ennek a Lajosnak mégis csak igaza van. Bizony romlott víz ez! . . .

*

Simonffy podeszta hivatalos szobájában dugig voltak az öreg asztalok, karos, bőr és brokátszékek, különféle ódon szekrények, talpas lámpák, talpas óra és aranykeretes vén velencei üvegtükrök. Az öreg asztalokon, mahagóni és cseresnye szekrényeken hónapokig felvágatlanul hevert a város címére érkezett könyvek, folyóiratok tengertömege. A podeszta a szeménél jobban féltette azokat, ha valamelyik tanács-úr el akart vinni belőlük, keményen kiáltott rá:

— Azt csak hagyd ott! Ahoz ne nyulj! Ezek a város könyvtárába valók . . .

Midőn azután tűrhetetlenül meggyűltek a halomra dobált könyvek s „Mihály bácsi“, a podeszta hivatalos legénye, elunta rakosgatásukat, porozgatásukat, nagytakarítást csinált. Egyszeriben eltüntette a könyveket. A polgármesteri hivatal előszobája mellett volt egy setét kamrácska, úgynevezett „kuliná“, melyet régente a kályhafűtők használtak, amikor még kívülről fűtötték a polgárnagyi szoba búbos cserépkályháját, Mihály bácsi ezt a lyukat rendezte be városi könyvtárnak s ide hordogatta a féltett nyomtatványokat. Megtörtént azután egyszer közben az is, hogy a város háromszáz darab vasúti törzsrészcímjének, melyet a Debrecen-Hajdunánási vonal kiépítésekor búsás pénzért váltottak, szörényszálán nyomaveszett. A polgármesteri szoba minden zugát felkutatták, sehol nem találták a részvényeket s már éppen Végh Gyula rendőrfőkapitányt is mozgósítani akarták a legényeivel, mikor ültőhelyéből halkan megszólalt a podeszta:

— Én most már egészen bizonyosan emlékezem ezekre a részvényekre. Itt ni, a sarokasztalon sokáig itt hányódtak-vetődtek a könyvek között.

— Hm! Akkor talán a könyvtárban néznénk meg? — kahintott közbe szeliden a csendes humoru s iziglen kálvinista magyar bogáthi Hajdu Gyula adószedő szenátor.

Simonffy podeszta felkapta a fejét, hegyes füstöt lökött ki a levegőbe a „két pizes bürszivarbul“:

— Mondasz valamit! . . . Hm! mégis okos ember vagy te Gyula . . .

A kormos kulinából tényleg előkerültek a „háromszáz részvények“ . . . Nagy kort elérvén, midőn már nyugalomba vonult a podeszta, megszőkásból a hivatalba még sok éven feljárt utódjához, az érdemes Kovács József „polgármesterhez“ — „dévánkozni“. Mígnem egyszer azután a jó öreg Simonffy podeszta is elfeküdt az örök nyugalomra a Cegléd-utcai temetőn és zengő szélviharok zúdultak keresztül az aluszékony városon és ólmos, kövér tespedésükből felébredtek a debreceniek. Új alapjain káprázatos erővel, fenségesen kezd kibontakozni az őscivis-város. Mindamellett azt kívánom, hogy a helyénvaló takarékoságot, magabizó kitar-tás és szívósság azon civis erényeit, melyekkel az öreg Simonffy podeszta erősen is fel volt vértézve, ne kicsinyeljék le s ne tagadják meg az új viszonyok között sem. Maradjanak méltók a város címeréhez, amelyben a pajzskeretbe foglalva látjuk a kitárt — bibliát is . . .

A debreceni nagyszabadságon.

A debreceni régi híres országos vásároknak volt népies nevük — nagyszabadság. Századok óta négy ilyen vásárja van a civis-köztársaságnak. Januárban esik a Remete-Antal —, áprilisban a Szent-György —, augusztusban a Nagyboldogasszony — és októberre a Dienes-napi vásár. Régente hetekig, négytől-hat hétig elnyúlt a debreceni vásár. A különféle vásári rendszabályok, kalmár szabadságok és szokások keretében nemcsak adás-vételek, hanem a szórakozások is rendkívüli méretűek és érdekességűek voltak. És ünnepként folytak le ezek a szép napok. Az ünnepiesség nemcsak a lelkekben, hanem a külső díszes viseletben is felpompázott a szélrózsa minden irányából összesereglett földművesek, pásztorok, iparosok, hazai és külső országi kereskedők, az uraságok, a kocsmárosok, cigányság, komédiások festői tarka tömegeinél.

A számlálhatatlan milliónyi értékek, amelyek itt az élet-piacon, a barom-, ló-, birka-, disznó-vásártereken, a kalmárság emeletes kő-árúházaiban, a

kirakodó iparosok sátoraiban összehalmozódtak, kápráztató és felemelő erővel hatottak mindenkire. Még csak gyerek voltam az időtájt, mégis átéreztem az öregek büszke elégtelenségét, öntudatos nyugalmat, a kövér jólét szélesreterpedt derűjét, mely abból támadt, hogy a magyar föld és szorgalom termelte mindezeket a kincseket. Ezekért egyedül az Úr Istennek tartozunk hálával. Ezek nemzeti kincsek; melyeknél azonban az összesereglett emberek sem voltak utolsóbb értékűek. Ebben az óriási sokadalomban a férfiak és nők nyílt tekintete, délceg tartása, méltóságos komoly viselkedése és csendeshalk, egymást megtisztelő érintkezése gyönyörűen bizonyították, hogy ez nemes faj.

A szende asszonyokról nem is beszélek. A férfias erő és délcegség olyan példányképei sorjáztak itt fel, aminőket csak egy uralkodó és uralkodásra termett faj képes kiválasztani lelkéből-véréből tisztán. A földnépe és a birtokos nemes úr csupán ruházatban és műveltségben különböztek. Az arc és lélek szépségei, értelemről sugáros homlokuk közös eredetről beszéltek, az egyfajtat mutatták be. A Rákóczi Ferenc-fejű tiszadobi Porkoláb gazda (az avarok a papjaikat nevezték bokolábra néven) főúri ruhában az udvari bálon nem rikított volna ki, miként hogy a büszke szentmihályi gróf Dessewffy Aurél népies gunyában a dobi község-bírói székből nem vált volna ki különösebben. Abban az időben még annyira húzott egymáshoz a fajtánk. A paraszt nevezetét a jobbágy sorsból szabadultak sem váltalták, sőt maguk között a durvát, a közönségeset, az ostobát csúfolták „bőrhasú parasztnak“. Árpád

+) bokol - ábra

apánk honszerző nemzetségének önérzetes lelke kivillogott a debreceni nagyszabadságra összegyűlt magyar tömegek szeméből. Az urak talpa alól, persze, még nem siklott ki a föld. A köznépet sem sodorták testi-lelki züllésbe az uzsorás váltók, spiritusz és a nagyzó, kapzsi idegen erkölcsök.

Hintók, bricskák, sallangós gazdakocsik, a kisgazda járomfás ökörfogatja eredeti szekértáborba verődtek a külső-vásártér porcsinos mezőjén. Az öblös szabadkutak gémjei naphosszat nyikorogva szippantgatták a vizet. A gyepeshátú, földbe épített óriás téglapincéknél áldomásttartó magyarok zajlottak. A laci-konyhák élénk során serpenyős zsírfürdőkben sistergett a bőrös malacpecsenye, kolbász, debreceni fonatos. Hűtött sör, savanykás bor patakzott a kecskelábú asztalokról. A kisgazdák és különösen a pásztorok kedves kifogó-helyei voltak ezek a földpincék. Ahol a pocok bandák reggeltől-estéig, estvétől-reggelig szünetlen cincogták a félország legkülönlegesebb pásztor- és betyárnótáit.

Barca Dani, a komiszáros, nyolc-tíz lovaspandurral fékentartotta ezt a harminc-negyvenezer főnyi embersokadalmat. A városi belső-vásárban inkább fordultak elő izgágaságok. A gyepszélen némelykor a pásztorok akaszkodtak össze. A mi számadó juhászunk Cifra-Sallai Sándor soha ki nem maradt az ilyen csetepatékból. Virágos szűrét többekszert benthagyta, birkáinak az ára is odamaradt, ellenben a lékek évről-évre szaporodtak a koponyáján, noha esztendőközben példás juhászi életet élt.

Az egyik debreceni nagyszabadságra én is fejthetetlenül visszaemlékezem. Az apám nagyjóságokat hajtatott fel a vásárra. Alkonyatkor indultunk hazafelé. A nyilazó napvilág bucsu sugaránál a debreceni kétágú torony aranycsillagai a toronyra szállt égi jelként ragyogtak. Oszladozó nyájak bögtek az országúton. Nyihogtak a lovak. Egyik-egyik kanca élesen nyerítve hívta kis-csikóját. Jókedvű emberek kacaráztak a kocsikon. Vagy nótaszóval dícsérték a sikerült vásárt. Hazafelé menet több úri fogattal verődtünk össze. Mi vezettük a kocsisort. A mi vastengelyes bricskánkat széltében fogott három erdélyi faj-ló repítette. Ezek a szikár fejű, karcsú lábú, arabsvér-keverék paripák voltak kedvencei apámnak. Kocsiba és — mint szenvedélyes agarász — hátilonak is ezeket a kecses, okos, csupa nemes ideg- és tűz-jóságokat tartotta. A Hajdúságról Brassóig kész volt lekoszizni kedves paripáiért. Lókupec örmények, szilágysági és erdélyi híres lótenyésztők kedvvel szolgáltak neki, kedvvel adták kezére a fejedelmi állatokat, mert igazi árát nem sajnálta a „jó lónak“. A remek teremtések közül száz lovat is összecsereberélt addig, míg a kedveszerinti fogatot összepárolta. Az ilyenekre illett is a „tüzes sárkány“ nevezet. A kocsist is meg kellett válogatni melléjük, aki értett a nyelvükön. Kocsisnak a vén Balogh Pista ilyen ember volt. Istenes-ember hírében nem állott Balogh; sőt „rossz“ Baloghnak nevezték a kissé hajlotthátú, madárhúsú, izmos vén embert. Szinte szúrt a sárgásbarna szeme. Az ilyen szemet macska-szemnek, magyar-szemnek is nevezik mi-

felénk. Horgas keselyű orra alatt kunkorgós fehér bajusz berzenkedett. Mintha Botond vezér kalandos seregéből maradt volna vissza ez az agyafúrt vén huszár, ki már 48 előtt fogyasztotta a „császár kenyerét“, 48-ban meg a magyar zászló alatt verekedett öreg Virtemberg-huszár cimboráival. Azontúl a kocsmáknak, méneseknek, meg a német zsandároknek lett réme Balogh. Lovat lopott, verekedett, betyárkodott mindenfelé. A mi lovaink körül is szerencsét próbált egyszer. Ám az éber kocsisok rajta csípték s ha az apám közbe nem lép, agyonverik. Apám még gyógyíttatta is a kegyetlenül összetört öreget. Balogh később, mikor már a betyáréletből kivénült, hálából hozzánk szegődött kocsisnak. Olyan kocsis nem került másik. Ő, meg a lovak beszélgettek egymáshoz. Halk szóval játszva kormányozta a legszilajabbakat is. Élesebb felkiáltása fájdalmasabban hatott rájuk az ostorcsapásnál.

A debreceni nagyszabadságból hazafelé menet — ekkor is — a vén Balogh, rossz Balogh ült a bakon. Elébe vágunk már sok vásáros kocsinak. Ilyenkor a más porát nyelni, hazafelé menet az úton időt vesztegetni nem magyar szokás. Debrecentől Nánásig az utat rövid fujtatással — Böszörményben a Vilmányi Sára asszony fogadójánál — szoktuk megtenni. Most akadályunk támadt. A vert út mentén göröngyös, döcögős volt a fasorköz. Erős négy lóval, könnyű parasztkocsin egész szekénderék „böszörményi bicskás“ poroszkált előttünk. Ezek a böszörményiek verekedős, zsiványkodásra is szer, gazdag kevély hajduk voltak mindig. Mostan is szilajul kurjogattak a kocsiderékből. Rázogat-

ták a kulacsot hetykén. Midőn melléjük és eléjük akart vágni a kocsisunk, engedték egészen a fordulásig, de ekkor azután:

— Gyihé! — közécsaptak a négy lónak. A vert út kövér porában vígan iramlottak tovább. Minekünk a gyötrelmes, döcögős útszélen, melyet még egy korábbi nagy esőzésekör felvágtak a marhák, lehetetlen volt a versenyzés; mert az apám sajnálta a lovait is. Számoltak ezzel a böszörményi zsványok is. Mihelyt megcsendesedtünk, visszatartották a lovukat. Amikor pedig elejbük akartunk vágni, kötek-vőleg ismét neki engedték a gyeplőt. Röhögtek a próbálkozásunkat. Csúfszókat kurjogattak felénk. Az apám végül puskájához kapott:

— Mégis csak közé durrantok a lovuknak, — mondta.

— Kár volna azokért a jó lovakért, — szóló Balogh.

— Igaza van, öregem, — apám némileg lecsendesült; de mivel a böszörményiek tovább komiszkodtak, ismét fellobbant. A bicskások közül egy sugár bajuszú, hórihorgas hajdú volt a leghangosabbik. Ez káromgott a legcsúfondárosabban. A lovakat ez ostorozta irgalmatlanul: — no, ezt a betyárt mégis csak megsrétezem, — mondta az apám.

— Ilyen ürgések* miatt csak nem szerez bajt az én kedves uram, — vélekszette halkán Balogh, — inkább tessék rám bízni. Majd móresre tanítom én

* A böszörményi pusztákon mindig sok volt az ürge és a böszörményi hajdukat azzal csúfolták, hogy húsáért fogdossák és megeszik az ürgét.

őket, hogy máskor ne kössön ki rendes úri emberrel az ilyenféle búrhasú paraszt . . .

Apám a rossz Balogh berzenkedésére elnevette magát:

— Jól van, no! Lássuk. Mit tud kend?

Balogh megcsendesítette a lovakat. Nagy hujjongatva a böszörményi bicskások is megcsendesedtek. Balogh valamit motyogott a lovaknak. Az arabok hegyezni kezdték a fülöket. Majd mintha kígyó szisszentett volna, a vén kocsis hátborzongatón különös hangjára, összeágaskodtak a lovak. Azután . . .

— Urficskám, kapaszkodjék a kocsi oldalba, — még figyelmeztetett az öreg. Azt hittem, hogy ég-föld összeszakad, olyan irtózatosszerű erővel zúdultak neki a lovak. A böszörményiek a vert úton most már hiában ostorozták a lovakat, a saroglyát elértük. Már kocsi kocsi mellett csörgött. — Huj, Mirza! — az aranyszőrű ostorhegyesre, mint átkozódó pogány pap, szörnyűt rikkantott az öreg. Egész megnyult a vén ember. Mintha szárnya nőtt volna, félelemletesen lobogott a félvállára akasztott fekete dolmány és az ostorral — amúgy visszájára — közécsapott az elfehérült bicskásoknak. Pillanatig, a két kocsi mintha egymáshoz ragadt volna . . . Behunytam a szememet. Óriási csattanást, recsegést hallottam. Rémleteset zökkent a kocsink, hanem azért tovább száguldottak a lovak. A fojtogató porfelhő elborította mindent. Emberi jajsikoltás, lovak vészes nyerítése süvöltött a hátunk mögött.

— Teringettét! — kiáltotta apám, az irtózatosszerű

zökkenéstől a pipacsutorát majd hogy ketté harapta, — mi volt ez öreg?

Balogh, a horgas orrú, szikár öreg magyar, halkán felnevetett:

— Eh, heh! Ez bizony egy kis tengelyvégszegakasztás volt, kedves gazdán . . .

Dorogi Farkas Pál és a böszőrményi öreg Fábián Tóni bátyám (kinek szavajárása szerint már a „hetvenhetedik ősapja“ is „tekintetes úr“ volt!) a Vilmányi Sára fogadójában beértek bennünket és beszéltek, hogy a bicskások kocsija az országútról az árokba fordult. Beszakadt fejfel, zúzódott bordával, tört karokkal és kerékkel cselekedték azt a borzalmas jajgatást.

Kustár Ignác piarista.

Kustár Ignác piarista sem a szerzetesi rendjében, sem a magyar közéletben nem tartozott a vezérkedők közé. Csupán közkatonaként működött a hazafias tanítórendben, amelynek egy év hiányával nyolcvan esztendeig lelkes és buzgó tagja volt. 1813-ban január 23-án született a Pest vármegyei Kalocsán. 1831 szeptember 20-án lépett a piarista-rendbe. 1839 július 26-ik napján avatták áldozópappá és 1910 április 15-ik napján hunyt el életkorának 98-ik, szerzetességének 79-ik évében. A szívós öreg magyar piarista rácáfolt a piaristák egy régi babonájára is. Calasanti Szent József, a rend alapító atyja ugyanis kilencvenkét esztendőt élt és mivel ezt a magas életkort alig érték még el más piaristák, a világ összes piarista kolostoraiban az a babonás hit és mondás terjedt el:

— Non videbis annos sancti patris, azaz: nem éled meg a szent atya éveit. — Kustár Ignác piarista rácáfolt a kegyes babonára. Nemcsak megérte, hanem jóval túl is élte a végzetes határidőt.

Kustár apót ismerték Szegeden, Debrecenben

is. Debreceni rektor korából örökiglen emlékezete-
sek maradnak a gazdasági számadásai. A rendház
sárgult naplójában annyiból áll egész esztendei
számadása:

— Ez az év borban erős volt, magban gyenge,
— vagy más esztendőről, — ez az év magban erős
volt, borban gyenge.

A máramarosszigeti rendházban tanyázott leg-
tovább. Ebben a felvidéki kedves városkában több
időt töltött, mint ameddig más embernek az élete
terjed. Már a 48-as események Szigeten találták
Kustárt, aki nemzetörbajtársaival őrizte a határt
és mindig szívesen beszélgetett ezekről a mozgal-
mas időről. Olyan kitűnő emlékezőtehetsége volt,
hogy nemcsak az eseményekre, hanem az esemé-
nyek napjára, sőt órájára is pontosan visszaemlé-
kezett.

— A multkor, — rendszerint ezzel a szóval
kezdte elbeszéléseit. Hatvan-hetven esztendővel az-
előtti eseményekről is úgy beszélt, mintha azok né-
hány napja történtek volna. Midőn pedig magas
korban nyugalomba vonult, ekkor kezdett igazán
a kedve szerint élni. Lovat vásárolt. Lóháton járta
fel a környék kuriáit, melyeknek a nemes urai és
hölgyei becézőleg szerették Kustárt. Az apó, gitár
kíséretével, régi nótákat énekelgetett a Szaplanczay,
Hatfaludi, csebi Pogány családok hölgyeinek. Gi-
tárját pengetve, érzékenyen rezegtette az apó:

Túl az erdőn lakik babám,
De az álnok nem jön hozzám;
Bús leszek én, míg el nem jön,
Ki ott lakik túl az erdőn . . .

Az erdőt, mezőt, fűvészkedést, kertészkedést mindennél inkább szerette Kustár. Kirándulásra, halászáshoz, a Szigeten kedvelt rákászásra mindenkor kapható volt. Szívós fürgeségét jellemzi, hogy nyolcvan esztendő korában megmászta a havas-fejű Magurát. Nyolcvankét éves korában a kállóikopogóst is eljárta. Névnepja alkalmából szerenád-dal tisztelték meg a tanártársai és az öreg Kustár cellájában olyan parázs multság kerekedett, hogy a fiatalsággal nemcsak versenyt énekelt, hanem sort is táncolt Kustár. A taktust a csizmaszáron verte ki, merthogy a zsinóros magyar nadrágtól és hegyesorrú magyar csizmától sem pártolt el soha . . . A hegedű is kedves hangszere volt. Szeretettel és jól hegedült. Hegedűihez maga választott fát és szegedi mesterével faragtatta ki azokat. Öt darab hegedűt hagyott hátra. Kedves szórakozása volt a nyelvészkedés is. Törökül is jól beszélt. Nyelvtudásának hasznát látta nyolcvannyolc esztendő korától, midőn fölcsapott világutazónak. Európa már szűk volt neki. Afrikába is átment. Bejárta Egyiptomot. Afrikai útjáról érdekes fényképfelvétel maradt fent. Megörökítették, amint Kairónál a piramisokat és a szfinxet nézdegélte az öreg úr tevehátról — reverendában . . . Ázsiába, Jeruzsálembe (máramarosiasan Jerusolájimba) mindig készült, de sohasem jutott el. Pedig egyszer útnak is indult, de Konstantinápolyban, ahol éppen valami járványos keleti nyavalya dühöngött, lefűltek és tizennégy napig vesztegzár alá fogták az apót. Haragjában örökre lemondott a palesztinai útról. Annál sűrűbben meglátogatta Olaszországot.

Rómát is többször felkereste. Mindig egyedül utazgatott. A Vezuv tűzokádó-hegy kráterét kilencven éves korában nézte meg. Ösmerte Párist. Beutazta Angolországot, de Londonban éppen a világforgalom és sokadalom zajlása nem tetszett neki. Ahányszor külföldről hazatért, magyarsága fokozottabb erővel tört ki belőle:

— Szép Páris, szép London, hanem a mi ifjú Budapestünk mégis szebb, — külföldi útjaira vonatkozó elbeszéléseinek mindig ez volt a refrénje.

A piaristáknál emlékezetes marad a Kustár apó gyémántmiséje. A szatmári püspök felhívására ülte meg hatvan éves áldozópapságának a fordulóját, vagyis a gyémántmisét. Hetvenöt év helyett hatvanra szokták ünnepelni a gyémántmisét, mert a hetvenötéves áldozópapság már olyan ritka, hogy száz esztendő életkor kellene hozzá . . . A Kustár apó ünnepét lakomával fejezték be. A lakomán Sziget-város és a vidék kiválóbb urai is résztvettek. A gyémántmisés szerzetes saját diószegi szőlőjéből kedveskedett válogatott finom bakator borokkal és a felköszöntgetésekre annyit mondott:

— Domini, hagyjátok! Ez csak máramarosi gyémánt volt. Majd akkor beszéljete, ha a brazilainál tartunk . . . — Ez az Istenben hívő vidám öreg piarista patikára, orvosra sohasem költött pénzt. — Egyedül a növényekben van a gyógyító erő, — ezt vallotta és a gyógynövényeket sajátkezűleg szedegette kint az erdőn-mezőn. Thea-főzettel vagy a balzsamos növények gőzével gyógyítgatott másokat is. Egyébként mértékletesen élt. Bort keveset iszókált, akkor mindig jót. A tréfálkodást sze-

rette, el is értette. Híres „nagymondásai“ maradtak fent, hogy például a többek között egyszer — szörnyű viharban — patkólt csizmája sarkával, a hegytetőről, miként rugta le a villámokat a völgybe . . . Mint középtermetű, ösztövére és igen rücskös ábrázatú ember kedvesen vigasztalgatta más hasonlóan ragyás ábrázatú felebarátjait. A szegedi piaristák rendházában, mint vendég, ilyen kedve szerinti rücskös, szikrázó szemű, nevetős lelkű fiatal szerzetes-tanár kollégájával akadt össze. Nézte, nézte, hallgatta darab ideig a mozgékony Divényi Gyulát, az ifjabb piarista nemzedék közül a népszerű, kedves tréfaszerző „rücskös barátot“, végül a refektórium elcsendesült asztalnál rászólt: — No, öcsém! Maga hosszú életű lesz . . .

— Honnét tudja azt bátyám? — kérdezte a meglepődött derék Gyula páter.

— Mert a rücskösöket az Isten hosszú élettel kárpótolja, — felelte szelid pajzánsággal a ragyavert arcú Kustár, aki hosszúra nyúlt életén át anyyira megbarátkozott a halállal és az elmulás gondolatával is, hogy a szigeti temetőben előre megvásárolta sírhelyét. Sőt a sírkövét is előre megcsináltatta, felállíttatta a temetőben. Nevét és hogy mikor-hol született — szintén — felvésette a sírkőre. Felvésette a „meghalt“ után még az 1880-as években az 1-et is, midőn pedig az 1900-at is megérte, az 1 mellé 9-et is vésetett. Ennél a számnál megállott: — Domini, csak várjunk, várjunk, hátha még a századik esztendőt is megfejelem . . .

Halottak estéjén minden esztendőben kiült a sírhelyéhez, amelynél gondosan ülőpadot is csinál-

tatott . . . Gyertyákat égetett halott kedveseinek emlékezetére és őszi alkonyatokon szelid mosollyal úgy várta a halált. Leghívebb barátunk nem is maradt el. Éppen mikor a szigeti kolostor híres kertjében virágpompába borultak a gyümölcsfák — szép tavaszkor — hűs karja közé ölelte Kustár apót. Az alma-, körte-, cseresznyefák virágocskái illatos tengerként rengedeztek, amikor eljött a halál és magával vitte a barátok kertjének közel százéves kertészét, mert Kustár apó tényleg kertésze volt ennek a gyümölcsösnek. 1837-től gondozta a szigeti piaristák kertjét. A legnemesebb gyümölcsfák seregét nevelte fel, bár közben újabb gyümölcsfajok is támadtak, Kustár apó ragaszkodott a régiekhez. Amikor a házfőnök egy-egy korhadt öregfát kivágatott, gyásznapja volt Kustárnak. Minthacsak az ő vénhedt tagjait vagdalták volna a fejszések, úgy megsiratta kedves „fácskáit“.

A „tokaji“ hazájáról.

A lelkes magyar Hegedüs Sándor, a tarcali királyi vincellériskola kiváló igazgatója, találóan jellemzi Tokaj-Hegyalja borát folyékony arannyak. Színére, becsére valóban arannyal vetekszik az igazi tokaji bor, amely méltó a királyok bora, borok királya névre is. Mintegy öt négyszög mértföldre terjed az a legendás föld, ahol a tokajit szűrik. Ennek az áldott hegycsoportnak Abaujszántó, Tokaj és Sátoraljaujhely alkotják a három sarokpontját. Tokaj babonás hírű Kopasz-hegycsúcsával nemcsak az ákác fáktól, ezüstnyárfáktól foltos hajdú rónát és a Nyírséget uralja, hanem uralkodik a cukorsüveg hegykúpokkal rakott egész Hegyalján, amelynek címerét képezi. A nagyvilág a Hegyalja bortermését ismeri és élvezi „tokaji“ néven . . .

Tűzhányó eredetűek ezek a hegyek. Napsütéses oldalaikon, a földdé mállott lávahamútól borított sziklástalajba — a hagyományok szerint — a rómaiak ültették az első szőlőtőkét. A büszke légiók nyers katonái is vidultak a tokaji bakator arany-

színű levétől. Ezeknek a „sátorokra“ is emlékeztető hegyeknek az aljában, a folyók mentén, évezredek óta kanyarog az elmúlt és ezután jövő világoknak útja az Alföld rónájára. Nagy emléktől szentelt itt minden talpalatnyi föld és szikla. Ezt a tájat felcserkésztek Attila lovagjai. Árpád emlékét is kedves néphagyományok fűzik bokrétába. Ujhely felé túl a Bodrogon kékellik a Sátorhegy, amelynek aljában a páston sátort ütöttek a honszerzők. Ebben a sátortáborban tartották meg az emlékezetes haditanácsot, melynek rendelkezéseivel, az ország behódítására, seregekre szakadt a nemzet. Árpád hős vitéze: Szabolcs vezér Tokajnál kelt át a Tiszán a nevére örökített szép terület elfoglalására. A tokaji magyar ma is szent áhítattal állítja, hogy a Tisza és Bodrog folyók összefolyásától határolt nyár-, nyir- és fűzfás, tölgyes szigetet, a virágoktól tarka selymes zöld rétligetet még az „ösök“ nevezték el „himes udvarnak“... Félelmetes, ígézetes határköoszlop a tokaji Kopasz-hegy (az alföldi boszorkányok is odajártak az ördögtáncra), melynek sziklák és folyók közé rekesztett útszilipjén a múltban, ma is folyton csorog a néparadat az alföldi medencébe . . .

*

— Incipit in Sátor, desinit in Sátor, — Szirmay Antal mondása szerint Sátorban kezdődik, Sátorban végződik a „tokaji“ hazája. A sátor-hegyeken terem a folyékony arany. Tokajon, Sátoraljaujhelyen, Abaujszántón kívül Tállya, Golop, Monok, Legyesbénye, Bekecs, Szerencs, Ond, Rátka, Mád, Mezőzombor, Tarcal, Bodrogkeresztur, Bodrogkisfalud,

Szegilong, Erdőbénye, Erdőhorváti, Tolcsva, Olaszliszka, Vámosujfalu, Bodrogolaszi, Bodroghalász, Ujpatak, Sárospatak, Végardó, Károlyfalva, Szőlőske, Kistoronya határain szüretelik a „tokajit”. Ódon kis városkák szép történeti multtal és rejtett faluk a széleiken kastélyokkal, kuriákkal. A hideg aranyért sem omlott több vér, több verejték, mint amennyit a tokaji tüzes aranyért áldoztak az ősök. A honfoglalás óta századokon át csattogott itt a magyar kard és a kapa a szőlőgerezdes sziklákön. A Habsburgok Bethlen Gáborral, Rákóczy Györggyel vívott harcaik közben sem feledkeztek meg arról, hogy a folyékony tokaji aranyból részüket biztosítsák. A második bécsi- és a linci-békekötéseknek tárgyai voltak a tokaji királyi szőlők is. A király pincéjének ma is legbecsesebb kincse a tokaji bor. Annakidején Lipót urunk különösen kedvelte Tokaj borát s midőn Thököly Imre kurucai tiszteletlenül veszélyeztették a királyi szőlők termését, Lipót egész dandár labanc hajdút kirendelt a több száz hordó tokaji bor Bécsig fuvaroztatására. Ebre bizott hájat. Az oltalmul kirendelt labanchajdúk útközben mind beszopogatták Lipót urunk nektárját és azután — amint azt a tudós piarista Takács Sándor után Mikszáth Kálmán is ékes tollal megírta — felcsaptak kurucnak . . . Annálinkább rájárt a rud később a tokajvidéki nyakas magyarokra, elkobzott szőlőikbe császárhű urak ültek be. Amde milyen a tokaji bor! Manap pataki Windischgrätz hercegék, a tolcsvai Waldbott bárók — 91 hold szőlővel, — gróf Wolkensteinok, Hardenbergekek, báró Schellek is magyaroknak vallják magukat. Waldbott Frigyes

báró becses ereklyeként őrizi azt a szuette öreg fa-prést, melyen Rákóczi Ferencnek, a fejedelemnek, csurogtatták a tokaji mézest. A Rákócziak és Rákóczi Ferenc emlékétől különben is beszédes az egész Hegyalja. A Rákóczi-kastélyokat, Rákóczi-pincéket, Rákóczi-szőlőket, Rákóczi-legendákat kegyelettel őrizgetik a „tokaji“ hazájában. A Tokaj-Hegyalján ma sem a királyi család az elsőbirtokos, az Andrássy grófoknak, a kuruc vezérek leszármazóinak Tállyán, Mezőzomboron, Szőlőskén, Monokon, Mádon, Szegilongon 140 katasztrális hold szőlő ontja a folyékony aranyat. Még Tarcalon is András-kézen van 59 katasztrális hold szőlő, ezek nem grófok ugyan, de szintén törzsökös magyar gazdák. A grófi családra az Andrássy Gyula kilenc hold mádi szőlője a legemlékezetesebb. Itten tartották a nagy-hírű mádi „kapásbálokat“, néhai gróf Andrássy György ilyen kapásbálon ismerte meg és hódította el a feleségét.

A király 105 hold szőlőjével második szőlőbirtokos a Tokaj-Hegyalján. „Császári és királyi udvartartás“ címen telekkönyvezték el ezeket a szőlőket, melyekből 50 hold a tarcali, 25 a tokaji, 30 a tolcsvai hegyen fekszik. Tarcalon a „Szarvas-örzés-beli“, Tokajon a „Hétszőlő“ királyi birtokok. A király pincészete fejedelmileg pazar és mintaszerű. A szőlők terméséből már a hírnévért is minden évben félretesznek bizonyos mennyiséget, a többit eladják. Ezeknek a fejedelmi boroknak csakugyan nem kell cégér az ilyenekről maradt fent:

De vinum Tarcall

Földre borulsz arccal . . .

Az erdélyi fejedelmeknek régente Bodrogkereszturon volt szőlőjük, ahol később a tréfáiról híres Józsa Gyuri is szőlőbirtokos volt. Hajdan az orosz cárok is birtokoltak a tokaji és bodrogkereszturi szőlőkből. Tokajon a görög- és a zsidó-templom között fennáll az az ódon ház, amelyben a cári szőlők őrizetére és munkáltatására kirendelt orosz törzstiszt egy szakasz orosz katonával lakott. Mágánásaink előtt is nagybecsű a folyékony arany. A Zichy grófok, a földéhes Hohenlohe Keresztély, a „mi van eladó“ herceg, báró Maillot, Szirmayak, Esterházy Gyula, Csáky Vidor, Lónyay Elemér, gróf Dessewffy Miklós és Tamás a középnemes, báró Vay Sándor, Harkányi, Sardagna, Jungenfeld bárók, Hoyos Sándor mindnyájan husz holdon felüli szőlőbirtokosok. Már Hadik-Barkóczy Endre, Edelsheim-Gyulay, báró Radvánszky Albertné, gróf Széchenyi Imréné, öreg Tisza Kálmánné (Tokaj), Almássy Pál, Csekonics Endre, Cziráky Antal, Károlyi László, Mailáth József, Sztáray Sándor, báró Sennyey Béla főrendüek az 5, 6, 7 és 8 hold szőlősbirtokosok között szerepelnek. A Tokaj-Hegyalja nevezetesebb szőlőbirtokosai közé tartoznak még a Láczaik-Szabók (84 holddal), Görgeyek, Máriássyak, a bernáthfalvi Bernáthok, akik közül Béla úr a tokaji országos képviselő, Zsedényiek, Kossuth Lajos és János, Spóner testvérek, Lipóczy Norbert, Szabó Gyula örökösei, Dókusok, Zalay Andor, Zimmermann Adolfné és Jakab, Kossinszky Viktor, Pavletics György, Adriányi Kálmán (tolcsvai „moh-pincéjében“ kincset érő százados palackborok pihennek), a hegyaljai szőlősgazdáknak népszerű ok-

tatómestere, füredi Szabó Lajos viruló remek tarcali mintaszőlőjével, melyen a filokszerá-veszedelem sem tudott csúfot ejteni, Tokajban a nánási Oláh-család, főszolgabíró Füzessey Ödön, patikus Róth-fuchs ev. János, Helm Sámuel, Kicsinkó Antal, Tittes Rudolf, ez utóbbiak a „Tokaji Bortermelők Társasága“ és a mádi Selbstherr testvérek régi „cégje mellett nevezetes borkereskedők is. A jeles Kállay-nemzetségből már csupán Manó úr birtokol Tolcsván és Bodrogsadányban tizenhat hold szőlőt. Az utolsó évtizedek alatt sok hegyaljai szőlő és pince cserélt gazdát.

A papságnak is kedves a „tokaji“. Az egri főkáptalan, a jászói és leleszi prépostságok, szepesi káptalan és püspökség mind fenntartanak itt szőlőbirtokot. A piarista atyák gyomorbajos és kedélybeteg szerzetestestvéreiket az ujhelyi kolostorba szokták küldeni, ahol nyolc hold szőlő tőkéiről csorog nekik a nektár. A sárospataki kollégium szellemét is megérthetjük, hogy ott a nagytiszteletű és nagyságos, négylovas (szóval igazándi úr!) professzorok — doktor Szabó Sándor ezidei rektorral az élükön — miért nem viselnek kálvinista vas-
kalapot; miért olyan nótás és virtuosos a pataki diák. Hiszen a pataki kollégiumnak is három faluból (huszonhét hold szőlőn) szűrik a tokajit. A művészvilágot meg László Fülöp mester, a császárok és királyok udvari festője képviseli Tokajhegyén öt hold szőlővel. Ebből is megérthető az, hogy ez a világhírű mesterünk az idegenben, Angliában is miért maradt meg olyan hű magyarnak . . .

Régente nótásabb volt a Tokajvidék népe. Ron-

gyosodásuk a filokszerá-veszedelemtől számítható... Azóta ugyan a multak szenthagyományaitól áthattott, földszerető hegyaljai magyarság szorgalma, hűséges kitartása részben pótolta az óriás nemzeti vagyonvesztéseget és az újabb szűrésű essenciák, aszúk, szamorodnik, másolás és ordinariumok felnyerik ismét, mézes tűzőkkel, a „tokaji“ régi hírnevét. Amilyennek odaelőbb világszerte becsülték. Midőn is Simon-Juda hetével (ösidők óta október 28-ik napján kezdődik a tokaji szüret), a lengyel borkupecsek darázsmódjára ellepték a Hegyalját és csengő aranyakkal váltották be a folyékony aranyat. Ötszáz-nyolcszáz forintot is szívesen fizettek egy gönci-hordócska öreg borért. (A gönci-hordó 130—140 liter ürtartalomnak felelt meg. Régente „karikafának“ is nevezték és faabronccsal pántolták körül . . .) Az „ordinarium“ mustjáért sem sokaltak hatvan-nyolcvan forintokat; hahogy éppen megázta bundáját a fagyos november, a pajta tűzhelyén lapos köveket melegítettek a szüretelők és a puttonosok ezeket a köveket hordozták fel a szedőkhöz, hogy gémberedett kezeiket megmelengessék. A tokaji szüret már ilyen, hol a cigányok fújják a pikulát, hol a szüretelő nép fújkálja az ujját. A szőlőtőke sem adja le ingyen a folyékony aranyat.

Az arany bika=fogadó.

A XIX-ik század elmúlásával szomorúságos külső képet öltött az Ős-Debrecen. A kálvinista Rómának jó és rossz oldalaival kifejeződött patriarális korszaka bomlásnak indult, ám a romhalmaz felett még nem épült ki a merész áldozatkészséggel tervezett ifjúság Új-Debrecen sem. Századok óta megalapozott helyükről utcatorok és kedves emlékü civis-tűzhelyek tüneveznek el szinte egyik napról a másikig. A porfelhők, tátongó gödrök, a kőfalbontó csákányok ádáz csattogása izgalomba riogatják a csendes szemlélődőt, aki küzdött és örvendezett, reménykedett és csalódott a porba omló öreg falak között. Borongósan, feketén hollószárnyak verdesnek szemébe. Nemcsak a jól ösmert meleg falak, az emberek kicserélődése is megkezdődött itt. A messze földre híres vendégfogadót, az Arany Bikát is lebontják, amely századok óta egyik legemlegetettebb közhelyisége Debrecennek. Többszörsen át- meg átépítették a hosszú idők folyamán. A remekbe kovácsolt régi címere, az arannyal be-

vont Bika-cégér elkallódott régen, csupán büszkehangzású neve örökölt meg.

Az 1700-as években már népszerű szállóhely és vendégfogadó volt az Arany Bika sarokra épült, iromba földszinti házával. Tekintélyét a nemes várostól kölcsönözte, amely tulajdonosa a vén fogadónak. Árendásokkal kezeltette a fogadóját. Az 1807-iki esztendőben polgár Kovács Mihály úr őkegyelme volt a Bika árendátora. Akkor már külön kávéházi helyisége és billiárd-asztala is volt a Bikának, amint az kitünik az árendátornak a nemes tanácshoz intézett panaszos feljelentéséből. A kávéházban a billiárd felett támadt a csetepaté, midőn Réthy, Palásthy, Gulácsy, Sárközy duhaj diákúrfiak — hajnaltájt — minden ónokkal együtt beverték a fogadó táblásablakait is. . .

Jókai Mór „Kis királyok“ regényének egyik fejezetében híven és derűsen rajzolta meg a Bika-fogadó belső életét a törzsvendégeivel együtt. Ezek az állapotok körülbelől az 1870-es évek végéig fennmaradtak. Azontúl történt az emeletes Bika felépítése és lassú, halk kicserélődése a jellegzetes törzsvendégkoszorúnak. A harsány vidéki földesurak, a szüksézáú, úgynevezett muskotály-civisek, a nagyhírű különféle kupecsek és kalmárok pusztulásával elmúltak azok a gondtalan idők, midőn a Bikában vásárok alkalmával a Boka Károlyék muzsikája mellett százezreket pocsekoltak el borra, táncra, kártyára, esztelen fogadásokra. Falvak cseréltek itt gazdát. Az 1830 és 1840-es években a legérdekesebb debreceni civis, az ördögös hírű Táncos-Kovács István is itten tartotta áldomásait. Az a Táncos-

Kovács István volt ez, aki a debreceni nép hite szerint mérhetetlen kincseiért lelkét kötötte le és minden pénteken éjfélkor ledobbanásig táncolt az ördögnek. A szegény emberből többszörös milliomos-ságig felgazdagodott civis-nábób országos vásárok alkalmával százezreket érő gulyákat és birkafalkákat csereberélt és pazar áldomásain semmi sem volt drága és elég. A szarvasmarha, különösebben a birkák voltak kedves, hasznos jószágai. Olyik alkalommal százezer birkája is legelt a pusztákon. Három nap, három éjszaka eltartottak ezek az áldomások. A gazdák és kupecsek el-eldalolták a nemzeti Kovács gazda kacskaringós hortobágyi juhász-nótáját:

Ha kimegyek szentiványi halomra,
 Onnan nizek szíp legelő nyájamra,
 Onnan parancsolom a cselédemnek,
 Csapd meg jaz elejit . . .
 . . . Arra jaz cserjésnek . . .

*

1849-ben augusztus harmadik napján az Arany Bikában ebédelt Nagy Sándor honvédtábornok is a vezérkarával, midőn a nyulasi külső-vásártér felől megdördültek az ágyúk. Az Újvárosról előnyomuló orosz sereg támadásba lépett a honvéd hadtest ellen, mely a Görgői főseregének volt a hátvédje. Nagy Sándorék ott hagyták a pompás ebédet. Lóra pattantak. Vágtában száguldottak a csatamezőre. Az óriási orosz túlerő iszonyú vérontás árán diadalmaskodott s a csatát követő egyik napon az orosz vezér adott díszebédet a Bikában. Boka Károly cigányprimás ekkor és itt zendítette rá a „jaj, de

huncut a német“ kesergőt. Vesztére jelen volt egy olyan muszkavezető, aki elérte a nótát és a piacon deresre húzatta, huszonötig pálcáztatta a kiváló hegedűművész Bokát. A Bikában egyébként többször is támadt kínos kavarodás a „mégis huncut“ nóta körül. Pléhgalléros osztrák generálisok jelenlétében, huszártiszti díszlakomán, a hadgyakorlatra bevonult császári és királyi tartalékos huszárhadnagy ifjabb Tisza Kálmán úrfi reccsentette rá a „jaj de“-nótát. A megrökönyödés elképzelhető, mert hogy csiklandósabb legyen a helyzet, az ifjú Kálmánnak élt még az apja, sőt éppen a miniszterelnökséget is viselte még az öreg Kálmán úr . . . Rácz Károly debreceni cigányprimás (a Csokonai-daloknak egyetlen mestere) ezzel a nótával ugyancsak a Bikában szerezte „királysértési perét“, midőn a Kossuth Ferenc tiszteletére rendezett díszlakomán, a Kossuth első országos körútja alkalmával, helytelenül húzta rá a nótát az első, az úgynevezett „hivatalos tósz“ után . . .

A Debrecenen átvonuló politikusoknak, művészeknek, művésznőknek és főkatonáknak is mindenkor kedvelt szállóhelye volt a Bika. Az öreg József főherceg után az egyik lakosztályt „József főherceg szobák“-nak nevezték el . . . A Bika emeleti dísztermét az ifjúkorán elhunyt, lengyel származású Mirkovszky festő gyönyörű falfestményekkel ékesítette fel a debreceni magyar nép életéből, ebben a teremben a nagy áldomások mellett országraszóló politikai tüntetőgyűlések is estek. Báró Bánffy Dezső itt bontott új-párti zászlót. A debreceni csizmadiaszínt elhagyván, midőn még kormányon vol-

tak, Justhék is ide vonulgattak fel. Emlékezetes népgyűléseiket itt tartották az — önálló bank mellett. Kedvesebbek, megkapóbbak azok az emlékek, melyeket az Arany Bika dísztermében lezajlott bállok hulló rózsalevélkéiből szedegethetünk össze. A Nagyalföldről a máramarosi Kárpát-hegységig felkapottak voltak az itt tartott debreceni jogász- és gazdaság-bállok. Amikor az ábrándos, szőke Lengyel Ilka és barna, bájos Orosz Ida voltak a körülrajongott bálkirálynők.

Az újabb időkben az Arany Bikának a kávéházi élete fejlődött ki rendkívüli méretekben. A „Közvélemény-asztalnál“, melynek jellegzetesebb tagjai az elhunyt Kölcsey Ákos és Jablonczay Kálmánon kívül a tollat is ügyesen forgató, recsegősszavú Járossy Lajos honvéd kapitány, agarászmeszter Publig Ernő tüzoltóparancsnok, festészetben, sportokban is kiváló Könyves-Tóth Mihály városi szenátor, vízivó Burger Péter 48-as politikus szemorvos, drogériás professzor 67-es Jósza Vince, kedélyesen elkapucinerezgetik a gavallér Domahidy Elemér főispán a Hajdu vármegye közigazgatásában maradandó érdemű és emlékű Weszprémy Zoltán nyugalmazott kollegájával együtt. Más sarokban a „billiárd-akadémia“ tagjai csattogtatják az elefántcsont golyókat. A sűrűn szapult Aczél Géza főmérnök itt is biztos kézzel kezeli a dákót. A bohém paptanár Nagy Vilmos a kollégiumból példátlanul vakmerő szójátékait itt adogatja le, hogy még az örökmozgékony Thiessen Arthur bankigazgató is lesujtva némul el, a zenetanár és szerző Psenyeczki-Nagy Zoltánnak meg, kinek az élete tökéletes hár-

mónia, hamis útra szalad a — feketekávéja, szidják is ilyenkor a — Vilit . . . Mégis a legérdekesebb kávéházi vendégek azok a hosszúszerű pipából füstölgető, csizmanadrágos civis-gazdák, nemzetes Szentesi, Kertész, Bányai, Zöld, Balogh, Gyarmati, Polgári, Jóna, Jobbágy, Ungvári, Harangi Sándor uraimék, akik itt teszik szóvá a „város dógát“ és a szentalokkal üzleteket is itt bonyolítgatnak le — vizecske mellett. Az éjszakák már a mulatozóktól hangosak. Magyariék, Rácz Károly muzsikája mellett, Vilmos huszártiszt korukban, királyunk keresztfia braganzai Ferenc József herceg és a pápai gróf Esterházy Pál nevezetes murikat rendeztek itt . . . Az öreg szállóház utolsó „fogadására“ sohasem volt panasz. Kerekarcú civis Németh András nagyvendéglős vérbeli magyar szerénységével, előzékenységével, ízletes konyhájával, gazdag pincéjével a téglabontásig becsületesen fenntartotta a vén Arany Bika hagyományos jóhírét.

Betyárok — pandurok.

Az én lelkembe is beLOPTA aranyhamvas vizi-
liljomait az ősrét. Vadász urak, csonbókos hajú
pásztorok, katonaviselt öreg cselédek beszédeitől ott
kezdett ébredezni és benépesedni a képzeletem. Eze-
ket a mesélő alakokat, ezeket a szűz érzéseket, a
pusztán virrasztott éjszakák színhullámain, a réti
nádrengeteg mélységes zengésű melódiáit lelkemben
elnyomni, emlékezetemből kitörölni többé nem lehet.
Az én magányos életem, csupán kis talyigakerék
nyomásnyi, de bekanyarogja az ősrétet, ott süppe-
dezik az őspusztán . . .

*

Jeles pandurt ösmertem többet is. Már a betyá-
roknak inkább csak hírnevök csapódott el hozzám,
merész szárnyzuhintással, mint éjszakából kibon-
takozó fekete madarak. Borzongató vijjongás után
alighogy feltűnnek, máris nyomukat temetik a setét
felhők. Ritkán hunytak el úgy vízszintesen, mint a
fegyházból kiszabadult és Váradon holtáig vezek-

lett öreg Dobos Gábor, aki gyermekéveimben Bihar, Hajdu, Szabolcs és Szatmár vármegyék százezernyi népét izgatta vakmerő rablótámadásaival.

A gavallér Sós Pistáról, a délceg szegénylegényről is regényt lehetne írni. Az orgazdái dús vagyont szereztek s nem egynek az ivadéka ma is kastélyban uraskodik. Maga a délceg betyár kivert vadként, titokzatosan pusztult el. Éjszaka a Tiszaparton lötték le lesből, állítólag asszonyi kéz okozta a vesztét. 1848 előtt a nyiri rónákon Gesztely, más-ként Geszten Jóska sem volt utolsóbb szegénylegény. Még a kállói „kettős-börtön“ sem fogott ki ezen a vasgyúron. Pedig a kállói „kettős“-től rettegett a pusztáknak a legelszántabb fia is. Abba a tömlöcbe két ember hogy éppencsak befért. Mezitláb zárták be ide a betyárt. A padlója: élére állított és szegezett lécekkel volt — ◇ ilyenképpen — kirakva. A láncravert betyár le sem ülhetett. Sajgós meztelen lábával kínjában csak tippergett, toporgott, kapkodta a lábait a lécekről, ezért mondják ma is a nekivadult táncosokról, hogy „eljárta a kállói kettőst“, „eljárta a kállói kopogóst“ . . . Gesztely Jóskán még ez a tömlöc sem fogott ki, mert mikor a kállói vármegyeházán a táblabírák vallatták és Zsiros Pista nevű cinkostársa szembemondta a dolgait, Gesztely lecsavarta kezéről a nehéz bilincset, úgy ütötte arcul Zsirost, hogy az menten lebukott. Viszont a népszerű Kállay alispán lovát, melyen a vármegyeház udvaráról megugrott a betyár, gavallérosan visszaküldte. Ez a Gesztely Jóska különben a gazdag papoknak és zsidóknak volt a réme. Egyik legenda szerint a geszterédi erdőben agyonlőtték. A „nótá-

jából“ inkább arra lehet következtetni, hogy — felakasztották, mert azt mondja ez a nóta:

Gesztely Józsi temetője,
Kinn van a lába belőle,*
Hideg eső esik rája,
Megfázik a lábaszára . . .

Igy elmúlt bizony Geszten Jóska, elmúltak a szabolcsi táblabírák is. Az utolsó szabolcsi táblabírák nevét 1847-ből, ahogy a megye történetéből olvastam, emlékezésül ideiktatom: — Tekintetes és vitézlő Jármay Menyhért, Elek János, Bónis Károly, Fazekas László, Mikecz Pál, Uray Tamás, Ferenczy Alajos, Butkay Ferenc, Szunyoghy Rudolf, Katona Lajos, Zoltán Mihály, Eröss Lajos, Inczédy György, Somossy Ignác, Lengyel Miklós, Sulyok Dániel, Jármay Tamás, Patay István, Kastal Imre, Szabó István, Apagyi Mihály, Kállay Bertalan, Fejér József, Fekésházy Mihály, Hunyady Sándor, Szent-mariay Károly, Fülöp Antal, Kovács Ferenc, Kállay Manó, Bezdédy László, Rásó Lajos, Fazekas István, Palaticz Mihály, Pethő Sámuel táblabíró uraimék történelmi korhatárnak az ajtóját csuktatok be és én — a multat visszaálmodó tanyátlan utód — a szeretőszívű megemlékezés virágbokrétáját imhol a ti régfelejtett sírotra is leteszem; hiszen kuriáitok, ösföldjeitek úgyis nagyrészt más gazdák kezére kerültek már.

*

* Az volt ugyanis a szokás, hogy amikor a betyár teste magától leszakadt az akasztófáról, az akasztófa tövében csak úgy téltul elföldelték.

Érdekes, hogy a betyárok legendáival mindig szívesebben foglalkozott népünk, játszásközben mi gyermekek is muszájból vállaltuk a pandurszerepet. Német, tatár és pandur egyikünk sem akart lenni, a kurucot vagy a betyárt játszottuk örömetesebb. Ma már másként méltányolom a mi betyárkergető vén csendbiztosainkat és pandurjainkat; mert kemény és kérlelhetetlen lovasvitézek voltak ezek is. Minden határjárásnál játszottak a halállal. Node a bőrük sohasem volt selymes, azért nem is kimélték. Ha rájuk gondolok, mennyi virtus, mennyi őserő elevenedik meg előttem. Milyen kiválasztott virágjai voltak ezek is egy nyílt harcra teremtdött fajnak. A halódó pusztai élet utolsó portyázói voltak a pandurok is. A hajdusági füstös cigány Barcza Dani, szabolcsi Vay Gyurka, bihari Osváth Pál, tokaji Vajthó Pali, aradi Ritt Lojzi, szegedi Somogyi Jóska és Daróczy Pál, pusztai kapitány Vadász Lajos, kisteleki Klemm Jusztin és debreceni Farkas Berti* „komiszárosok“ élettörténeteit ha megírná valamelyik fajtájokbeli író, a bátor magyar szív, az erős magyar lélek, a vasököl olyan bajnokainak állítana emléket, melyeket a hajdani nagy harcok korszakaiban találhatni sűrűbben. Regényességben, jellemfejlesztő tanulságokban olyan gazdag férfi életek, lovag-tragédiák voltak ezek, amelyek idegen nyelvről, idegen népek életéből átültetve érdekelnék a mi „kultur-íffjainkat“ is, akik most — itthonról kapván azokat — lekicsinyléssel, gúnnyal térnek napirendre felettök. Hiszen az egyik író társ, bizonynyal az érdekesség

* Meghalt Földesen, 1912 május havában.

fokozása végett, derék magyar csendőreinket is az amerikai „cow-boy“-okkal vonta egy kalap alá; persze nem tudják, vagy legalább is nem akarják tudni, hogy a magyar pusztázó-élet története régibb hajtású, mint a bőrnadrágos, simára nyúzott arcú amerikai csikós legényeké és hogy a mi derék csendőreink élete, szokásai is, bár korhoz idomultan, a régi vitéz idők nyomán alakultak ki és a régi pusztázó magyar virtusokat örökítik tovább. De, persze! Ha a magyar erő és eredetiség megnyilvánulását kell elismerni, vagy éppenséggel még méltatni is, az sokónknak mindjárt nem érdekes. Az érdekes világ és élet sokónk előtt legalább is Páris város szemétdombjainál kezdődik.

*

Ezt az immáron elhunyt Farkas Bertit is, az egyik utolsó vérbeli pandur komiszárost, mennyire félreismerték. Előkelő nemes magyar családból származott (a szépapja még alispán és nemesi felkelővezér volt Zemplén vármegyében). Összeköttetéseinél és birtokainál fogvást szerepelhetett volna az úgynevezett „komoly pályákon“ is. Megmaradhatott volna gazdag földesúrnak. Mint jó svádájú, ötletes, gavalléros ember akár képviselő is lehetett volna. Lobogó vére azonban a pusztázó életre hajtotta Berti bátyánkat. Az őslovagi tűzvér, mely időnként mindnyájunk szegény rablelkében fellángol, elragadta Berti urat. A tűzvér elragadta és kisodorta nyugodalmas úri otthonából. A fergeteges pusztai éjszakákba sodródott ki Bertók bátyó. A futós, szép ló, a csárdabeli tanyázgatások, betyárhajszák izgalmi, a túlkerülés ravasz pásztorok eszén: megej-

tették ösvályaktól, sejdítésektől, hagyományoktól áthatott lelkét. Mindent rááldozott, hogy csak olyan mód élhessen, amiként századokkal odelőbb török-tatár-németverő ősei éltek. Évtizedeken puskavégre adta az életét, miközben vagyonát a pusztázó élet hadiköltségeire váltogatta be . . . Összetört, alakoskodó szegény emberré vált már akkor Farkas Berti, amikor Debrecen város szolgálatában, mint mátai biztos, gazdasági felügyelőnek a Hortobágyra kikerült. Ott mégis megvigasztalta a pusztaság. Olykor zúgó fergeteg táncolta körül s megszaladt egy ménes. Álmodozó lelke elringatódzott a délibáb ezüstös csalóka hullámain . . . Midőn pedig hivatalából kiválasztották és a vén pusztázó magyar a városba — beszorult, összeomlott tragikus életében hamar elkövetkezett a befejezés is. Megváltás volt reá a halál, hiszen ma-holnap a Hortobágy-pusztát is felturják a telhetetlen emberek.

Magyar mesterségek.

Azt olvastam, hogy Sopronban meghalt az utolsó szűrszabó. Nemcsak Sopronban, az ország más vidékeiről is pusztulnak a szűrszabók. Pedig törzsökös magyar mesterség a szűrszabóság is, hiszen a szűr százados viselete a magyarnak. Főbbrendűek, mint a köznép előszeretettel viselték. A szűr anyaga, színe, szabása természetesen viselőinek rangjához és életkorához képest változott. Az úgynevezett „cifraszűrökön“ színgazdag keleti pompát remekelgettek a hozzáértő mesterek. A cifra-szűrökről mint kiterpeszkedett bájos pávamadár ragyogott le az ős képzelőerő, — az ötletes népművészet. Virágok, levelek, madarak különféle alakzataiból varázsolták elő ezeket a díszeket. Az Alföldön a szegedi, miskolci, kiváltképpen a debreceni szűrszabók voltak nevezetes mesterek. A Hajduság, Nagyikunság, Nyírség és Tiszahát magyarjai a debreceni szűrszabók remekeivel pompáztak. Negyven, ötven esztendővel ezelőtt, a debreceni vásárokon, félszázan is kerültek, akik kirakodtak. Az 1911-dik

esztendőben már csak heten nyűtték pusztulásnak indult szép magyar mesterségüket, két asszony-mester is került közéjük. Névszerint Harsányi Gábor, Harsányi Gáborné, Jancsó Lajos, Jancsó Lajosné, Jancsó Dániel, Molnár József és Végh Mihály ezek az utolsó debreceni szűrszabók. Az egyik debreceni mester, alig néhány éve, csodaszépen kivarrott szűrt és fali pokrócot remekelt a pápai Esterházy Pál grófnak. Az Esterházyak legrégibb nemesi címerét varrta ki a harmatos üde selyem virágokkal, levelekkel, madárákkal teleszórt szűrdaróca.

Hanyatlásnak indult a suba- és guba-készítés is, pedig a suba- és ködmen-készítők is eredeti selyemvarrásokat, szironyos díszeket remekeltek az irhára. A suba-készítő szűcsök között a szegediek voltak a leghíresebbek, a híres Csikay szűcsmester Rózsa Sándornak és a többi nyalka betyárnak, pástorságnak volt az udvari szállítója. Még a Bakonyból is felkeresték éjszakáknak idején . . . Ma is híres, ma is kapós a szegedi suba. Már a gubások között a debreceniek vezettek. Debrecenben még ma is működik húsz-huszonegy gubás-mester, azonban az uri gubások rendje kipusztult az utolsó nemzetes Bisothka István úrral, aki négyszáz, ötszáz forintos, sőt jóval drágább gubákat is remekelt. Az „öreg“ József főhercegnek is csinált egy ilyen „uri gubát“. Jókai Mór is jól ismerte Bisothkát, aki még minden tekintetben eredeti „muskotály civis“ volt.

Bealkonyult a túri süvegjártóknak is. A fehérvári bicska és csutora sem a régi már. A szegedi „halbicskát“ még ugyan divatba hozta a néhai Szi-

ráky mester, akit Mikszáth Kálmán is megrajzolt. Pósa Lajos is őrizget ilyen bicskát. Ha Sziráky véletlenül angolnak születik, bizonynyal a világpiacra került volna ez a finom izlésű, nemes acélanyagú „csecsés“ portéka.

Küzdelem a sorsuk a hódmezővásárhelyi, karcagi, mezőtúri, rimaszombati fazekasoknak is. A kulacsot is leginkább képletesen emlegetjük. Politikusokról állítják, hogy kétkulacsosok. Én még láttam az édesanyám apjánál, az én jószágos és nemes öreg Daróczy István nagyapámnál olyan széleshasú csikóbőrös kulacsot, amelyből egy-egy nyakcsavarintással piros ürmöst vagy fehér bort tölthettünk. Ma nem faragnak ilyen kulacsokat. Hirét, nevét, ősdivatját veszítette a füredi nyereg is. Ezeket a tetszetős és célszerű lovaskészégeket pihelykönnyű száraz nyárfából faragták és sodrott bélhúrral húrozták fel. Pogányos díszüket a rézveretű kápa alkotta. Árpád apánk óta századokon át változatlanul használták — lovasaink — a füredi nyerget. Ma már ez sem jó. Talán mert a miénk? . . . A gyárüzemes ujkor lassanként kiirtogatja és elhantolja a régi vágású szíjgyártókat is. A mi sallangos, csótáros, bogláros, pillangós, csillagos könnyed kantár, hám- és nyeregszerszámainkat egyszálú, otrombán nehézkes, idegen portékákkal cserélgetjük fel.

Elmulának a vígkedélyű gombkötők és zsinórozók is, mióta hogy levedlettük a nemzeti öltözetet. A színmagyar Debrecenben az 1911-ik esztendőben még négy gombkötő- és paszományos-mester küzdött a sorvasztó közönnyel. Aláhanyatlottak az igazi magyar szabók is. A kalaposokról sem mond-

hatok jót. A Hajduságra Bécsből szállítják a Kosuth-kalapot. Megfogyatkoztak a miskolci csizmadiaák is. Ma már nehéz feladat volna jegyzékbe szedni azt a bizonyos kilencszázkilencvenkilenc miskolci csizmadiát. Aki csizmadiának megmaradt, az is inkább „suszternek“ vagy „lábbeli készítőnek“ tituláltatja magát. Nem igen remekelgetnek rámás- és piros-csizmákat. A borsodi menyecskék olcsóbb-fajta osztrák topánkában gacsolnak. A legényeknek az irdatlan lóbőr-csizma is megfelel. Rózsáspatkóért, tarajos pengő-sarkantyúért nem törik magokat. A táblás fokosok, makkosfedelű kupák, a csengők rézöntő mestereinek is befellegzett. Elnémultak a gulyakolompok. Felszántogatták a legelőket. A csinos viseletére rátarti pásztorok is elfogyatkoztak. A cserényeknél, karámoknál nem pepecselgetnek szíjfonatokat, ólmos- és rézvereteket, csont- és fafaragásokat. A faragó művészet egyébként is sok eredeti mesterét veszítette el a vízi-, szél- és szárazmalmok fogyatkozásával. A gőzmalmok robotos molnárai nem értik a járomfák, kapufélfák, fejtőlvalófák, mércék, mángorlók, csigatésztacsináló-bordák farigcsálását. Fogytomig jutottak a szegedi hajóácsok is. Az élhetési gond az asztalos-mesterekből is kiölte a virtust. Szegény népnek sivár az izlése. Az uborkafára felkapaszkodottak inkább a tömegpompát, a rikoltót keresik. Manap megfelel a paszulypipa, azelőtt világra hiresek voltak a tajték-pipa faragó mestereink. Debrecenben évekkel ezelőtt meghalt Egri Mózes, az utolsó „piparezező“. Még régebben elmúlt az ötvösök és kardcsiszárok fénykora. Nem kiszakított sorokat, köteteket írhat-

nánk a mi elpusztult magyar mesterségeinkről. Ám, mi közönyösek vagyunk. Közönyösek vagyunk arra is, hogy a porbahullott gyöngyszemeket felszedeges-sük és kegyeletesen füzérbe kötve — külön nemzeti kincsesházakban — megőrizgessük. Élelmesebb gyűjtők idegenbe hurcolják pusztuló magyar mesterségeink és népművészetünk őskincseit. Pedig ha már az őseredeti magyar mesterségek pusztulását nem akadályozhatjuk meg, legalább az emlékeit ne hagynánk megsemmisülni és szétkallódni. Hanem inkább lelkesen oltalmazott, vidékenként is öntudatosan gazdagított gyűjteményekkel igyekeznénk visszavarázsolni azt az időt, midőn még nem süvöltött fülünkbe a gyárkazán, midőn még aranytallus kakasok kurjogatták a napfelkeltét és a mestereink üde arccal, üde lélekkel, füttyös jókedvvel állottak kedves, megbecsült munkájukba.

TARTALOM.

	Oldal
Darvay kapitány	5
A nagyabonyi nóta	11
A Radeczky-huszárok	16
A Tiszák	25
Bihari kortesek	32
A Baranyi urak	37
A Dobozi úr cigányai	41
Csokalyi Fényesek	46
A Morvay Louise regénye	56
Foltényi Vilmos színész	63
A világosi átok	71
Petőfi körül	75
A Rózsa Sándor bandája	81
Hortobágyi gulyások	87
Debreceni diákok	97
A kántus	104
Érmelléki szüretetek	107
Az öreg József főherceg	119
Magyar-Szeged	121
Gabara piktor	128
Az asztaltársaságok	133
Notárius Bekk Pista	148

	Oldal
A dudások	154
A podeszta	161
A debreceni nagyszabadságon	169
Kustár Ignác piarista	177
A „tokaji“ hazájáról	183
Az arany bika-fogadó ⁷¹	190
Betyárok — pandúrok	196
Magyar mesterségek	202

Az Aranybika-fogadó

PUSZTULÓ VILÁG. Elbeszélések a hajdu földről.

Irta MÓRICZ PÁL. :: Ára 3.50 korona.

OSZK

OSZK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Geological Survey of Hungary

